

HA 1719

M A G Y A R
K Ö N Y V -
S Z E M L E

**KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT**

**REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE**

111. évfolyam

1995

4

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI HONGROISE DES SCIENCES POUR
FOLYÓIRATA L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

111. ÉVFOLYAM 1995/4. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

BORSA GEDEON

FÜLÖP GÉZA

KULCSÁR PÉTER

MONOK ISTVÁN

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

VIZKELETY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:

SOMOGYI ÁGNES

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlap-üzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: az Akadémiai Kiadó *Stúdium* könyvesboltjában (1052 Budapest, Váci u. 22.), *Magiszter* könyvesboltjában (1052 Budapest, Városház u. 1.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrásy út 45.) és a *Századvég Kiadó* könyvesboltjában (1053 Budapest, Veres Pálné u. 4-6.).

Előfizetési díj 1995-től egy évre 816 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Pf. 149.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kézírathoz 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők a korrekcióra visszaküldésével egy időben.

BARTÓK ISTVÁN

**A humanizmustól a klasszicizmus felé
Molnár Gergely grammatikájának 1700 előtti
kiadásairól**

Molnár Gergely neve alatt a 16. század közepétől közel háromszáz éven keresztül jelentek meg latin grammatikai – poétikai összefoglalók. A különféle kiadásoknak egyre kevesebb közük van az egykori kolozsvári magiszter kompendiumához. Úgy tűnik, újra meg újra akadt valaki, aki az éppen időszerű követelményeknek megfelelően átdolgozta elődeinek munkáját.

Az ismert redakciók összevetése bizonyára érdekes adalékokkal szolgálna a magyar nyelvtudomány történetéhez, hiszen a latin anyagot gyakran magyar paradigmasorok értelmezik. Az *Elementa grammaticae Latinae* alakulása ugyanakkor a magyarországi irodalmi gondolkodás vizsgálatához is nélkülözhetetlen forrás: a kézikönyv prozódiai vonatkozásai a hazai poétikaoktatás fontos dokumentumai. Dolgozatomban a hozzáférhető példányokat a 17. század végéig követem nyomon, elsősorban a poétikatörténeti szempontokra figyelve; megkíséreltem elkülöníteni a legfontosabb kiadáscsoportokat.

Molnár Gergely kolozsvári működése alatt a nyelvi képzés különféle szintjeihez kapcsolódó kézikönyvek jelentek meg, legtöbbjük bizonyára a mester gondozásában. ¹ A latin nyelvi képzés megalapozásához Európa-szerte évszázadokon keresztül Donatus grammatikáját használták. Szent Jeromos tanítójának 4. századi munkáját számtalanszor átdolgozták. A *De octo partibus orationis methodus* lényegében alaktan: a mondatot alkotó részek mai fogalmaink szerint a szófajok. A szerző ezek sorrendjében haladva veszi végig a tudnivalókat, ezzel — a hagyományos terminológia szerint — az etymologia körét kimerítve. A munka Kolozsváron 1565-től Molnár Gergely kezdeményezésére, Leonhard Culmann kiadását alapul véve többször is megjelent. ²

A tanulmányok előrehaladtával szükségessé váltak a mondattani ismeretek is. Az etymológiát kiegészítették a mondatot alkotó részek összeszerkesztésének szabályaival, a constructióval. Ezt a szintet képviselik az ugyancsak Molnár

¹ MOLNÁR Gergely életét és munkásságát VARGA András áttekintette doktori értekezésében: *Molnár Gergely, Melanchthon magyar tanítványa*. Szeged, 1983.

² RMNY 210, 217, 527, 761, 866. A Donatus-kiadásokról, Culmannról: HOLL Béla: *Adalékok a XVI. századi kolozsvári Donatus-kiadások történetéhez* = MKSz 1970. 378–381.; VARGA: *i. m.* 34–35.

Gergely által szorgalmazott kolozsvári Linacre-kiadások.³ Az angol grammatikus első könyve a nyolc mondatrésztől szól, a továbbiak a constructiót tárgyalják.

A nyelvi ismeretek rendszerezésében Melanchthon hozott döntő fordulatot 1525–26-ban elkészített latin grammatikájával. Felosztásának alapja a nyelv felépítésének logikája. A legkisebb egység a betű, a betűkből állnak a szótagok, ezekből lesznek a szavak, a szavakból kell megszerkeszteni a mondatot. Ennek megfelelően Melanchthon grammatikájának négy fő része, az orthographia, a prosodia, az etymologia és a syntaxis az egyes összetevők tudnivalóival foglalkozik. Poétikatörténeti szempontból figyelemreméltó, hogy Melanchthon a prosodia szabályait az orthographia és az etymologia között csak vázlatosan említi, különös tekintettel a hangsúly problémáira. A syntaxis után viszont bővebben visszatér a prosodiára, legnagyobb teret a szótagok időtartamának szentelve. Ehhez kapcsolódnak az időmértékes verselés hagyományos kérdései.

Melanchthon grammatikájának hosszabb-rövidebb változatai, különféle átdolgozásai a protestáns iskolákban sokáig a latin nyelvi képzés legfontosabb kézikönyvei voltak. Több redakciójuk Magyarországon is megjelent a 16–17. században. Kolozsváron Molnár Gergely Mycillus átdolgozása alapján adta ki.⁴

A Donatus–Culmann-, Linacre- és Melanchthon-kiadások sorába illeszkedik Molnár Gergely saját szerkesztésű kompendiuma, ami először 1556-ban látott napvilágot.

„Az oktatásban beállott nehézségek ösztönözhatték Molnár Gergelyt arra, hogy [. . .] megjelentesse *Elementa grammaticae Latinae* című művét [. . .], amely nem egyéb, mint Melanchthon nyelvtanának a helyi igényekhez igazított kivonata, s így a Donatus-féle elemi és a Melanchthon-féle részletes grammatikák között közbülső, nélkülözhetetlen tankönyvnek bizonyult.”⁵

16. századi példánya — néhány lapnyi töredéktől eltekintve — nem ismeretes.⁶ Tartalmára mégis következtethetünk egy 1651-es nürnbergi kiadásból.⁷ Ennek élén Enyedi György Nádasdy Ferenchez szóló 1575-ös ajánlása áll. Enyedi többek között elmondja, hogy a népszerű tankönyv újabb kiadásával meg akarja könnyíteni a tanulást saját fiai számára is, akik most kezdik majd kóstolgatni a tudományokat. A munka legfőbb erényét ugyanis tömörségében látja: a kezdők számára legszükségesebb tudnivalókat foglalja össze,

³ RMNY 221, 412, 489. A Linacre-kiadásról és Linacre-ról: VARGA: *i. m.* 36.

⁴ RMNY 135. A Mycillus-féle átdolgozást Melanchthon az 1550-ben Wittenbergben kelt előszavában hagyta jóvá, amit számos későbbi kiadás élére helyeztek. Molnár Gergely Melanchthon-kiadásáról és Mycillusról: VARGA: *i. m.* 24, 35.

⁵ VARGA: *i. m.* 35–36.

⁶ RMNY 136, 397, 621, 628.

⁷ RMK III. 6311. Vö.: ENYEDI György: *Historia elegantissima*. A szöveget gondozta, a tanulmányt és a jegyzeteket írta KÁLDOS János. Bp. 1994. 9–10.

nem terheli őket olyasmivel, amit ráérnek majd később is megtanulni. Ha a Molnár Gergely-féle alapvetésen túl vannak, könnyebben megbirkóznak majd Melanchthon részletesebb latin grammatikájával.⁸

Az 1651-es példány jó esetben megegyezik az 1575-össelel, ami viszont — amint a későbbiekben még lesz szó róla — feltehetően rövidebb az 1556-osnál. A szöveg a Melanchthon-féle négyrészes felosztást követi. Az Enyedi által dicsért tömörség jegyében az általános bevezetés és az orthographia együttesen nem több két lapnál. A prosodiáról annyi derül ki, hogy a szótagok hangsúlyával és időtartamával foglalkozik, de majd a maga helyén.⁹ Legterjedelmesebb az etymologia, tömörebb a syntaxis. Akárcsak Melanchthonnál, ez után kerül sor a prosodia kifejtésére, 13 lap terjedelemben.¹⁰ Igen röviden esik szó az accentus tudnivalóiról, részletesebbek az időtartamra vonatkozó szabályok. A verslábak közül a spondaeust, a trochaeust és a dactylust mutatja be, a verssorok közül a hexametert és a pentametert. A metaplasmust hat orthographiai és hat prosodiai figura képviseli.

Enyedi György 1575-ös értékelése után a következő 16. századi utalás Molnár Gergely munkásságára Újfalvi Imre 1596–1599 között keletkezett tantervében olvasható. Akárcsak külföldön, nálunk is bonyodalmat okozott a külföldi grammatikák együttes használata az oktatásban. A szerző beszámol róla, hogy a latin nyelv alapismereteit Donatus útmutatásai szerint tanulják a gyerekek, vagy ha az nincs, akkor Molnár Gergely tankönyvéből. Ezután következik Linacre, végül Melanchthon. Ráadásul még Culmann zavaros magyarázataival is meg kell küzdeniük, ami igen nagy nehézséget okoz nekik. Újfalvi szerint ez nem egyéb, mint gyerekkínzás — nem mintha a szerzőket akarná bántani, de kénytelen bírálni a grammatikatanítást „confusióját”.¹¹

⁸ „Haec aliaque multa in comoda Comes Generose Virorum atque Doctissimorum incitamenta monuere me, ut detero obscuriorum squalore, Grammaticen hanc tempestate nostra Viri certe doctissimi Georgii [!] Molnar, Scholae Claudiopolitanae in Transylvania Superintendentis dignissimi, e tam ampla Grammaticorum familia diligenter, eamque in meorum puerorum (qui nondum principia artis degustarunt) utilitatem proponerem. [...] Nec tamen volo Grammaticen Philippi manibus excutere puerorum, sed potius eandem, ut compendii nostri fontem primo his bene cognitis clariorem, & lucidiorem reddere laboro. Nam ut Compendia primae aetati conveniunt, ita turpe fuerit ruga contracta neglectis eorum fontibus in iis canescere Libellus est brevitate concinna ita factus, supervacuaque quaestionum cumulis vacuus, ut nihil nisi necessariae artis capita docuisse videantur.” *Elementa grammaticae Latinae pro recta institutione juventutis scholasticae, ex prolixioribus grammaticorum praeceptis, in breve compendium contracta*, Gregorio MOLNAR, nunc denuo edita, opera et impensis Georgii Enyediensis Transylvani. Nürnberg, 1651. A2r–A3r. A nagyszombati Brukenthal-múzeum példányáról készítettet xeroxmásolat kölcsönzéséért a szegedi Régi Magyar Irodalomtörténeti Társaság munkatársainak tartozom köszönettel.

⁹ „Quid docet Prosodia? Accentum, et quantitates syllabarum, de quibus suo loco dicitur.” MOLNÁR 1651. A7r.

¹⁰ MOLNÁR 1651. E5r–F3r.

¹¹ „Cum autem ad majora, et utiliora praecepta veniebatur, docebamur primo examinare aliquod vocabulum secundum praecepta Donati: deinde, ac si Donatus non esset Grammaticus, secundum praecepta Gregorii Molnar: tum secundum Thomam Linacrum: denique secundum Philippum Melanchtho-

Újfalvi gondolatmenetének egyenes folytatása Alvinci Péter előszava, amit Molnár Gergely grammatikájának 1602-es átdolgozása elé írt. Összefoglalja a mű eddigi történetét. Alvinci szerint már valamennyi hazai iskola megegyezett abban, hogy amíg a tanulók eljutottak arra a fökre, hogy Melanchthon részletező grammatikáját használhassák, Donatust és Molnár compendiumát tanulták, ami Melanchthon rövid összefoglalásának tekinthető. A mű sokszori kiadása azonban zavarokat okozott. Hol elvettek belőle, hol hozzátettek, míg végül a különböző iskolákban egészen eltérő módon tanították a grammatikát. Alvinci kritika alá vette a különböző redakciókat. Összegyűjtött több változatot, és az egyiket alapul véve azt átdolgozta és kiadta, mégpedig nemcsak a debreceni, hanem a környékbeli iskolák használatára. A túlságosan is tömörített kiadásokat jónak látta kiegészíteni.¹²

Alvinci a kellesténél is rövidebb redakciók között említi a bécsit is. Káldos János nem tartja kizárhatónak, hogy Enyedi 1575-ös kiadása Bécsben jelent meg. Könyvészeti szempontból figyelemreméltó, hogy Alvinci a korábbi megjelenési helyek között Nürnberget is említi. Ennek ismeretében Káldos elgondolkozottnak nevezi azt a tényt, hogy az Enyedi-féle változat egyetlen fennmaradt kiadása éppen Nürnbergből származik.¹³ Ha Alvinci átdolgozásának és az ismertetett 1651-es példánynak a prozódiai részeit összevetjük, feltűnnek a bővítések. Egyes szabályokat Enyedi folyamatos szövegben közöl, Alvinci helyigényesebb, ám áttekinthetőbb táblázatokban. Az 1602-es kiadásból a spondaeus, a trochaeus és a dactylus mibenléte mellett a jambusé is kiderül; a hexameteren és a pentameteren kívül a versus phalecius, sapphicus és jambicus magyarázata is helyet kap, példákkal együtt. Így Alvinci prozódiaja másfél lappal kiegészülve eléri a 14 és fél lapot.¹⁴ A metaplasmus terén annyi a kü-

nem: et memoriae cogebamur mandare multa praecepta Culmani neque intellecta, aut unquam explicata, neque distincta. Si hoc non est carnificia puerorum, nihil aliud est, non quod auctores vituperem, sed quod confusionem, et praeposterum ordinem improbem." [SZILVÁS-UJFALVI Imre]: *Admonitiones de ratione discendi atque docendi in ultima seu tertia classe*. Debrecen, 1596–1599. RMNY 803. A5r.

¹² „Si enim quot Scholae extant, tot etiam extarent de puerilibus artibus libelli, infeliciter res succederet. Recte ergo et Scholae patriae nostrae nutantis universae, inde a temporibus Gregorii Molnar, in eo consenserunt et adhuc consentiunt, ut ubique eodem tenore Donatus et hoc compendium Philippi tyrunculis et classicis inculcarentur, donec totam Philippi in manus sumere essent idonei. Hoc autem Compendium toties editum [. . .] hoc peperit, ut in diversis Scholis in examine Etymologico vix se mutuo intelligant; hic enim abbreviatum, illic auctum [. . .] docetur. Utile ergo duximus, collatis aliquot exemplaribus unum vindicatum a nimis brevitate, quae dispendium potius quam compendium est, in gratiam Scholae nostrae imprimis, mox vicinarum [. . .] emittere. [. . .] Quod & praestitimus solerti qua potuimus diligentia, quod lector candidus dijudicabit, reposuimus enim concinna brevitate, quae in editionibus Bartffae, Viennae & Noribergae excusis valde desiderabantur, ac omnia sic disposuimus, ut vix quicquam (quo ad hoc compendium) desiderari possit: interim prolixum nimis & taediosum (ut vides in quantitate) non egimus commentatorem." MOLNÁR Gergely: *Elementa grammaticae Latinae*. Debrecen, 1602. RMNY 887. A2r–v.

¹³ KÁLDOS: *i. m.* 10.

¹⁴ MOLNÁR 1602. H7r–I6r

lönbség — legalábbis ami az 1651-es szöveget illeti — , hogy a nyilvánvaló nyomdahiba *prolepsis* Alvincinél helyesen *prothesis*ként szerepel. A grammatika Alvinci átdolgozásában később sokszor megjelent.¹⁵

Az 1647-es lőcsei kiadásnak a töredékeiből is meg lehet állapítani, hogy az Alvinci-féle változathoz csatoltak egy függelékét, amely versbe szedve közli a legfontosabb szabályokat (*Regulae quaedam brevibus Metris comprehensis*). A következő ismert hasonló redakció a lőcsei 1650-es, ennek teljes példánya fennmaradt. A hexameteres regulák között szerepelnek azok a figurák, amelyek az időmértékes verselést érintik (*De Figuris, qua ad Carminum Dimensionem pertinent*) — azaz a metaplasmusok. A vers feltűnően hasonlít a jezsuita Alvarus grammatikájából készült hexameteres kivonat megfelelő részéhez.¹⁶ Annál néhány sorral rövidebb, a metaplasmus 14 fajtáját magyarázza. Az első ismert kiadás, amelyik a címben is kiemeli a verses regulákat, Szenci Kertész Ábrahámé 1655-ből.¹⁷ Érdekesen tér el a korábbiaktól az 1659-es lőcsei változat: a verses regulák helyett bölcs emberek jeles mondásait (*Dicta Sapientum celebria*) közli latinul, magyarul és németül.

A következő alapos átdolgozásra Sárospatakon került sor, 1661-re készült el. Ebben lehet olvasni először külön fejezetben *De Poesi*. Azért is megérdemli az irodalmi gondolkodás kutatóinak különös figyelmét, mert ez a legtöbbször kiadott magyar szerkesztésű, poétikai vonatkozásokat is tartalmazó kézikönyv. Első megjelenéséből példány nem ismert, a későbbiekben sokszor közölt, „Sáros Patachini 1661. Mense primo” kelt előszóából lehet rá következtetni.¹⁸ Az előszót J. C. D. szignálta, akinek kilétét eddig nem próbálták felderíteni. Némi támpontot ad a találgatáshoz, hogy a főiskola anyakönyvében az adott időszakban egyetlen olyan név szerepel, amely megfelel a betűjelnek. 1656. május 13-án iratkozott be — Gulyás József szövegközlése szerint — Johannes Campens[!] Debretzeni. A matrikula megőrizte későbbi pályafutásának is egy

¹⁵ Az ismert kiadások: Debrecen, 1613 (RMNY 1049); Gyulafehérvár, 1624–1630 (RMNY 1387); Brassó, 1643 (RMK II. 618); Lőcse, 1647 (RMK II. 675a); Lőcse, 1650 (RMK II. 730); Várad, 1655 (RMK II. 844a); Várad, 1657 (RMK II. 892b); Brassó, 1658 (RMK II. 894a; feltételezhető); Lőcse, 1659 (RMK II. 945c).

¹⁶ A verses kivonat Magyarországon is megjelent: *Prosodia, seu praecepta universa De Syllabarum dimensione, carmine Hexametro scripta a quodam Jesuita: & De Pedibus ac Carminum generibus usitatioribus, eorumque dimensionibus, adjecta per Jacobum Preieli Biponto-Westriacum*. Lőcse, 1619. RMNY 1198.

¹⁷ *Elementa grammaticae Latinae, Pro recta institutione Juventutis Scholasticae, ex prolixioribus Grammaticorum praeceptis in breve Compendium contracta. A Gregorio Molnar. Nunc noviter emissa, variis in locis emendata, et versibus de Verborum Praeteritis et Supinis, Syllabarum quantitate, utilissimis; item Regulis de accurata pronuntiatione auctae*. Várad, 1655. RMK II. 844a.

¹⁸ RMK II. 976.

mozzanatát: „Scholarum syntaxos [!] et poesos [!] praeceptor. senior.”¹⁹ Tunduk tehát valakiről, akinek monogramja J. C. D., és aki felsőéves korában az alsóbb osztályokban grammatikát és poétikát tanított. Beiratkozása után hat évvel megjelent egy grammatikai tankönyv, poétikai függelékkel kiegészítve, amit J. C. D. szerkesztett. Talán nem teljesen alaptalan összefüggést keresni a két tény között. A szerkesztőt esetleg nevezhetnénk Debreceni Mező, netalán Mezei Jánosnak is. A *Campens* szó nem szabályos képzés eredménye. Az anyakönyv kiadásában nemcsak az idézett tételben található hibás írásmód, hanem máshol is. A kéziratot megvizsgálva lehetne eldönteni, hogy az eredetiben nem *Campus* (Mező) áll-e, esetleg a *Campestris* (Mezei) rövidített formája.

A legkorábbi kiadás, amiből az előszó teljes szövegét és magát az új változatot ismerjük, az 1674-es kassai. Címéből kiderül, hogy Molnár Gergely grammatikája már korábban is megjelent Kassán is, de hemzsegett a nyomdahi-báktól. A jelenlegi kiadásban az ezt megelőző sárospataki alapján javították a hibákat.²⁰ Előszavában J. C. D. elmondja, hogy Molnár Gergely grammatikája túlságosan is tömör volt, a nehezebb dolgokat nem lehetett belőle megérteni, azért kellett Alvinci Péternek kibővítenie. Az idő múltával azonban szükségességé váltak újabb kiegészítések, amiket többen el is végeztek, így vált a mű egyre teljesebbé. Ám ezek az észrevételek többnyire lapszéli jegyzetek formájában jelentek meg. Elérkezett tehát az idő az újabb, korszerűbb változat elkészítéséhez.²¹

J. C. D. redakciójának felosztása megegyezik az eddigi kiadásokéval. A syntaxis utáni rész, a *De Poesi* azonban jóval részletesebb a korábbiaknál. A poe-sist azonosítja a prosodiával, és a grammatika részének tekinti. Öt fő egységből áll: egy-egy fejezet szól a szótagokról, a verslábakról, a verssorokról, a verssorok felosztásáról, a költemények fajtáiról, végül *De Chriis et Patronymicis*. Így a

¹⁹ GULYÁS József: *A sárospataki főiskola diákjai. IV* = Egyháztörténet 1944. 127–136, 133.

²⁰ *Elementa Grammaticae Latinae, Pro recta Scholasticae Juventutis Institutione, ex praecipuis Grammaticorum Praeceptis a Gregorio Molnar contracta: nunc Noviter Methodo meliori emissa; Regularum, de Nominum Generibus, Verborum Praeteritis et Supinis; Quantitate Syllabarum, Metris comprehensarum, Notis utilissimis illustrata: & rursus hac vice a Mendis Typographicis imprimis (quibus haec Editio Cassoviensis scatebat) repurgata; tandem ex priori Editione S. Patakiensi denuo recognita: & necessariis quibusdam Adjectionibus ac Notis adaucta; usuique discentium plene accommodata.* Kassa, 1674. RMK II. 1336.

²¹ „[...] integrum visum fuit D. Georgio Molnar, brevem quandam Grammatices Synopsis, componere, Typisque D. Casparis Helti, synceri etiam purae Latinitatis studiosissimi, Claudiopoli 1556. in lucem emittere. Verum quia ipsa, sua plerubique brevitate, multas Institutionis Grammaticae difficultates, intactas relinquebat; pleniori Vir magni nominis D. Petrus Alvinci diligentia, in ipsius auctione, emendatione, correctione, Scholis vel saltem Hungariae, non defuit. Hanc quodque Viri eruditissimi diligentiam, certo jam temporis decursu, utiles multorum doctissimorum adjectiones, observationes, notae, quibus Grammatica Latina longe, ac antea fuerat commendatiorem effecere, vicerunt. Nihilominus, cum etiam ipsae Adjectiones, sine concinno ordine passim, ad calcem potissimum codicis, viderentur; e re Studiosae Juventutis fieri arbitrati sumus, eas quibusdam antiquitatis, minus commodis; mutare; nova, & certe methodo meliori, ornare necessariisque priscae institutionibus defectum, adjectionibus, Scholiis, observationibusque supplere.” MOLNÁR 1674. A2r–v.

poétika a korábbiakhoz képest több mint háromszorosára növekedett, összesen 49 lap.²² Az egyes főbb részek további alosztályokra tagozódnak. A verssorokkal kapcsolatban három dolgot kell vizsgálni (partes, affectiones, divisiones). Az affectiók között szerepelnek a scansio és a caesura társaságában a figurák. Ezek olyan jelenségek, amelyek a verssort valamiképpen megzavarják. A korábbi lőcsei és váradi kiadásokban már olvasható vers ismerteti őket, előrebocsátva, hogy hat prosodiai és kilenc orthographiai figuráról lesz szó. Ennek megfelelően az egyetlen lényeges eltérés a korábbiaktól, hogy az eddigi 14-hez képest eggyel több figura szerepel a versben.²³

A poétikai függelékben szűk öt lapon a technopaegnonról, azaz a képversről is olvashatunk. Érdekes változás figyelhető meg a követendő példaként ajánlott klasszikus költőkkel kapcsolatban. Ezek az Enyedi György- és az Alvinci Péter-féle kiadásokban Vergilius, Ovidius és Horatius; J. C. D. -től kezdve csatlakozik hozzájuk Seneca, Statius — és Janus Pannonius. Az utóbbi említésének jelentősége nem igényel különösebb magyarázatot. A másik két szerző megjelenése a hazai szerkesztésű kézikönyvekben ugyancsak fontos mozzanat.

A barokk retorika stíluseszménye, akárcsak a humanizmusé, az „aurea latinitas”, az ajánlott minták a római aranykori auktorok. Protestáns körökben a 17. század egyik igen elterjedt irodalomelméleti kézikönyve Vossius retorikája volt. Ebben már arról is szó esik, hogy a klasszikus latin stílus elsajátítása után más szerzőket is lehet utánozni, mint például Apuleiust, Sallustiust vagy Senecát. A kutatás ebben az irodalmi ízlés változásának jelét látja, a klasszicizmust előkészítő megnyilvánulásokat. Kétségtelen, hogy Vossius retorikája a 18. században is többször megjelent.²⁴

Az *Elementa grammaticae Latinae* sárospataki változatát igen sokszor újra kiadták.²⁵ A következő utánnomás, amelynek példánya Budapesten elérhe-

²² MOLNÁR 1674. P4v–S4v.

²³ Quid est Figura? Est affectio versus, quae eum aliquando turbat. Quot sunt Figurae? Quindecim. Sex Prosodiaca. Novem Orthographica. ” MOLNÁR, 1674. A vers vége a lőcsei és a váradi kiadásokban: „Est meta quoque thesis, si transponas Elementum. Inseritur verbum verbo tu dicit Tmesin. ”

A kassai kiadásban:

„Antithesis mutat; Metathesis trajicit ipsa.

Inseritur verbum verbo; tu dicit Tmesin. ”

²⁴ BARNER, Wilfried: *Barockrhetorik*. Tübingen, 1970; 266–274.

²⁵ Molnár Gergely grammatikájának számontartott kiadásai a 17. századból — amelyekről a továbbiakban nem szólok részletesebben — a következők: Brigae, 1670 (RMK III. 2517); Kolozsvár, 1680 (RMK II. 1466); Lőcse, 1681 (RMK II. 1486b); Szeben, 1682 (RMK II. 1514); Debrecen, 1683 (RMK II. 1520); Kolozsvár, 1691 (RMK II. 1686). Ezek Budapesten nem hozzáférhetők, így nem tudtam megállapítani, hogyan viszonyulnak J. C. D. sárospataki redakciójához. Az 1681-es lőcseit VARGA András ismertette (*Adatok Molnár Gergely latin grammatikájának történetéhez* = MKsz 1984. 127–129.). Eszerint „mint a korábbi példányokkal való egybevetésből kitűnik, kiadásának alapjául az 1661-es sárospataki változat szolgált. Megerősíti ezt az a tény is, hogy a címlevél után a sárospataki kiadás utóbb számtalanszor

tó, az 1696-os lőcsei. ²⁶ Ennek valamivel sűrűbb a szedése, mint az 1674-es kassainak; az utolsó részben csak *De Chriis* szól. Így a *De Poesi* 34 lapra jön ki. ²⁷ Érdekesség a metaplasmussal kapcsolatban: fajtáit felsorolva ez a redakció a korábbi lőcsei (és váradai) kiadásokban közölt verset hozza, így csak 14 fajtát ismertet, ellentétben J. C. D. — változatlanul lenyomott — ígéretével, amely szerint hat prosodiai és kilenc orthographiai, azaz összesen 15 figurának kellene következni. ²⁸

Három évvel J. C. D. korszerűsített grammatikájának megjelenése után, 1664-ben az enyedi kollégium professzorának, Vásárhelyi Péternek jóvoltából újabb változat látott napvilágot Szebenben. ²⁹ Példánya ma már nem hozzáférhető. Tartalmát az 1671-es kolozsvári kiadásból ismerjük, amelyet Szabó Károlynak még volt módja összehasonlítani a szebenivel, így megállapíthatta, hogy a kettő „lapról lapra egyezik”. ³⁰ Az újabb átdolgozás alapja a sárospataki, a kötet élén ott áll J. C. D. előszava, rövidítve. Ez után P. K. V., azaz Petrus Kézdi-Vásárhelyi üdvözlí az olvasót. Megállapításai már ismerősnek tűnnek: a különféle elképzelések követése zavarokat okoz a grammatika tanításában. Könyvében szeretné az eltérő módszereket összehangolni, a felesleges kitérőket elhagyni, a hiányokat pótolni, és a helyes „methodustól” való elkalandozásokat a megfelelő rendszer keretei közé visszaterelni. Szavaiból még valamilyen személyes sérelemre is lehet következtetni. Vásárhelyi hangsúlyozza, hogy a közhaszon fontosabb, mint hogy valakinek az egyéni elképzeléseit tartsák tiszteletben még akkor is, ha az ellenkezik a többség érdekeivel. A helyzethez szabja a régi mondást: barátja Platón, Szókratész, Molnár Gergely, Alsted és mások, de még inkább barátja a közérdek. Tegyük fel, hogy a sárospataki kiadás szerkesztője valóban a „praeceptor” Debreceni Mező János volt. Ebben az esetben könnyen elképzelhető, hogy a híres professzor hiúságát sértette, hogy néhány évvel előtte a szokástól eltérően egy névtelen segédtanító merészelt eljárásszerűsíteni a latin grammatikát. ³¹

lenyomatott előszava olvasható. ” 129. Az ismertetés szerint a példány a mondattan közben megszakad, így a poétikát hiába keresnénk benne.

²⁶ RMK II. 1836.

²⁷ MOLNÁR 1696. K4r–M4v

²⁸ MOLNÁR 1696. L7r.

²⁹ RMK II. 1041. A kiadványt Szenci Kertész Ábrahám nyomta.

³⁰ RMK II. 1275.

³¹ „Id tamen operae hac editione praestitum Lector candidus iudicabit, quo animorum, varios in docenda aut discenda Grammaticae authores sectantium, divortia facile componi, excessus resecari, defectus suppleri, et deviationes a methodo, redigi quandantenus in ordinem, queat. [. . .] Et, publicum commodum cum honestate conjunctum provehere, magis fuit cordi, quam privatae alicujus existimationi, cum jactura boni publici, indulgere. Amicus Plato, Socrates: Molnar, Alstedius etc. sed magis amica honesta et licita communis utilitas.” MOLNÁR 1671. A2v.

Vásárhelyi Péternél a tömören fogalmazott tételeket gyakran kísérik magyarázatok. További lényeges eltérés a korábbiaktól, hogy a grammatika négy fő része közül a hagyományos sorrendi helyéről hiányzik a prosodia. Az orthographián belül tér ki azokra az „anomáliákra” vagy „irregularitásokra”, amelyek egy betű vagy szótag többletnek, hiánynak vagy cserének a következményei. Közli a korábbiakból jól ismert vers második felét, beleillesztve további négy fajtáról szóló újabb sorokat. Így a metaplasmus 12 fajtáját ismerteti, mint orthographiai figurákat. Megígéri, hogy a többi figurát a syntaxis és a poesis tárgyalásakor fogja elmagyarázni.³² A *De Poesi* felépítése megegyezik J. C. D. -ével. A figurák között ezen a helyen értelemszerűen csak a hat prosodiat közli, a verses regula első felével. Vásárhelyi redakciójában ezek a verssornak olyan affectiói, amelyek azt valamiképpen megzavarják.³³ A poétika záró része hasonlít J. C. D. utolsó fejezetéhez (*De Chriis et Periodis*), de annak körülbelül a fele. Vásárhelyi poétikája összességében 10 lappal rövidebb J. C. D. -énél, 39 lap.³⁴

Vásárhelyi Péter átdolgozását keményen bírálta Tótfalusi Kis Miklós. A J. C. D. -féle latin grammatikát először 1694-ben kellett kiadnia. Erre utal az ismert 1698-as kiadás,³⁵ amit Tótfalusi másodiknak nevez. Élén a „Typographus” előszava áll, ami „Claudiopoli, VI Idus Septembris M. DC. XCIV. ” kelt.³⁶ Tótfalusi, áttekintve a grammatika eddigi történetét, a sárospataki bővített kiadásról megállapítja, hogy tökéletesen megfelelt a korszerű követelményeknek. Ám a „tudósok” vizslató tekintete ebben is talált hibát. Az enyedi kollégium egyik professzora a saját tetszése szerint átalakította, aztán mások is megterhelték alig érthető magyarázataikkal. Jóllehet akad bennük némi figyelemreméltó, legnagyobbrészt mégis feleslegesek, ugyanazt ismételtetik, és eltérnek a „methodustól”. A végeredmény ismét a zűrzavar: különféle helyeken más-más változatokból tanítanak. Ezért az iskolák közös érdekét szem előtt tartva itt az ideje visszatérni a már bevált formához.³⁷ Tótfalusi kiadványa J. C. D.

³² „Quae est anomalia seu irregularitas Orthographiae? Illa cernitur in abundantia, defectu aut permutatione literae aut syllabae. De his dantur regulae, quae aptius vocantur Orthographicae. [...] Alias figuras ad Syntaxin, et Poesin relegamus.” MOLNÁR 1671. A4v–A5v.

³³ „Quid est Figura? Est affectio versus, quae eum aliquomodo turbat. Quot sunt Figurae? Sex Prosodiaca. (De Orthographicis autem et Syntacticis, vide suo loco)” MOLNÁR 1671. M5r–v.

³⁴ MOLNÁR 1671. L1r–N4v.

³⁵ RMK II. 1921a.

³⁶ RMK II. 1775. Az OSZK RMNY-csoportjában nyomára jutottak egy 1694-es kiadásnak, amiről megállapították, hogy Szebenben nyomták; ezt azonosították az RMK II. 1775-tel. Az, hogy a munka ugyanabban az évben Szebenben is megjelent, nem zárja ki a kolozsvári kiadást sem, amit *Tótfalusi* állításai igencsak valószínűvé tesznek.

³⁷ „Adornaverat quondam vir celebris inter nos nominis D. Gregorius Molnar Synopsis Grammatices valde compendiosam, qua nonnulli etiamnum contenti esse videri volunt; plerique tamen ejus poemoria pro dignitate et plenitudine Artis angusta nimis iudicata, vel dilatarunt ipsi, vel dilatata libenter conspexerunt et coluerunt. Illud factitatum est progressu temporis per varios non ineruditos viros: quo-

rendszerét követi. A *De Poesi* is a sárospataki redakciónak felel meg, terjedelme 39 lap.³⁸

Az idézett előszavakból arra következtethetünk, hogy a Molnár Gergely neveléskor kiadott grammatikának több redakciója készült, mint amennyi fennmaradt. Azt azonban az utalásokból és az ismert szövegekből is megállapíthatjuk, hogy a tudnivalók mennyisége hol csökkent, hol bővült; ám tendenciaszerűen mégiscsak egyre gyarapodott az anyag. A szerkesztők lépést tartottak a korrallal. A protestáns skolasztika szellemében készült szikár vázlat éppúgy megtalálható a grammatika első másfél évszázadának történetében, mint a barokk költészetben jellemző kérdései, például a képvers poétikája. A tanulmányozásra ajánlott szerzők az irodalmi ízlés változását tükrözik. A tankönyvírók azt a módszert keresték, ami — meggyőződésük szerint — a leghasznosabb a kívánt ismeretek elsajátításához, ennek során egyre célszerűbbé vált a „methodus”.

Úgy tűnik, Molnár Gergely tömör kompendiumát Enyedi György tovább egyszerűsítette; Alvinci Péter részletesebb előadása jó félszázadon keresztül közkedvelt volt. A legkorszerűbb 17. századi feldolgozás J. C. D. -é lehetett; Vásárhelyi Péter túlbonyolított változatával szemben Tótfalusi Kis Miklós szállt síkra Debreceni Mező János (?) jól bevált munkája mellett. A 18–19. századi kiadások vizsgálata alapján lehetne eldönteni, mennyire bizonyult időtállóknak J. C. D. 1661-es sárospataki munkája.

Függelékként csatolom időrendben az *Elementa grammaticae latinae* 17. század végéig ismert vagy feltételezhető kiadásainak jegyzékét, az utóbbiakat csilaggal jelölve. Ezen a helyen mondok köszönetet P. Vásárhelyi Juditnak és Heltai Jánosnak, akik segítettek eligazodni a *Régi magyarországi nyomtatványok* munkálatai során összegyűjtött, még publikálatlan könyvészeti adatok között.

rum quisque variis Observationibus, Scholiis, Notisque illustrare Grammaticam, et ampliare conatus est. Ea omnia cum ordine non satis concinno conjecta, quasi sine calce cohaerent, in Illust. quondam Schola S. Patakina, ex voto tum vigente, ad ampliorem tum methodi, tum discretionis perfectionem redacta sunt: adeo, ut inde sat plausibilis illi temporis Grammatica prodiret. Neque hic stitit se curiositas Doctorum. Fundato in Transilvania Illust. Collegio N. Enyedino, eam ibi quoque Professorum ejus temporis alter p. m. quandantenus immutatam et auctam edidit: quae exinde Grammatica Enyedina vocitata est. Mox et alii illam ipsam (quasi adhuc aliquid ei deesset) non mediocriter, potissimum in Syntaxi auctam, luci propinarunt, et in nostram quoque Transilvaniam, Scholiis vix sentientibus intruserunt. In illa licet nonnulla reperientur observata digna; magna tamen ex parte (absit detractio) vel minus necessaria, vel per Tautologiam iterata, vel a Methodo deviantia cum unusquisque non insensatus deprehenderet; denique etiam cum tantam editionum diversitatem non parum in Scholas perplexitatis importare pro comperto haberet; tum vero quiritari plerique, et consultare de hoc, quam necesse esset ad communem Scholarum utilitatem, eas ad unionem quoad Classicos Authores reduci: signanter, Grammaticam, hac diluissima omnium editione, quae jam invaluit, destillata, ex ejus extracto contractiorem accuratioremque construi.

”MOLNÁR 1698. A1v–A2r.

³⁸ MOLNÁR 1698. 165–204.

Függelék

Molnár Gergely: *Elementa grammaticae Latinae*

		RMK	RMNY		
*Kolozsvár	1556	II. 72	136		
*Krakkó	157?				
	Káldos 1994: a Nürnberg, 1651 alapján feltételezhető				
*Bécs?	1575				
	Káldos 1994: a Nürnberg, 1651 alapján feltételezhető				
*Bártfa	1578		397		
*Szeben	1575–1601		621		
*Nürnberg	1575–1601				
	Káldos 1994: a Nürnberg, 1651 alapján feltételezhető				
Kolozsvár	1577–1602	II. 313b	628	MTA	töredék
Varga 1984:	1585–1586			OSZK	(xerox)
Debrecen	1602	II. 318a	887	OSZK	
[Nürnberg	1604]	III. 1014			
	RMK II. Pótlás 316. : nem létezik!				
[Kassa	1611]			MTA	(mikrofilm)
	RMNY App. 90: valójában: 1750				
Debrecen	1613	II. 351	1049	OSZK	
Gyulafehérvár	1624–1630		1387	OSZK	töredék
Brassó	1643	II. 618		OSZK	
Lócse	1647	II. 675a		OSZK	(xerox) töredék
[H. n	1648 előtt]	MKsz 1924. 411.			
	RMNY App. . . . : nem az <i>Elementa grammaticae Latinae</i>				
Lócse	1650	II. 730		MTA	(mikrofilm)
Nürnberg	1651	III. 6311 (pótlás)		Szeged	(xerox)
Várad	1655	II. 844a		OSZK	(mikrofilm)
Várad	1657	II. 892b		Dubrovnik	
*Brassó	1658	II. 894a			
Lócse	1659	II. 945c		MTA	(mikrofilm)
*Sárospatak	1661	II. 976			
	a későbbi előszavak alapján feltételezhető				
*Szeben	1664	II. 1041			
	a későbbi előszavak alapján feltételezhető				
Brigae	1670	III. 2517			
Kolozsvár	1671	II. 1275		OSZK	(fotó)
*Kassa	1661–1674				
	a Kassa, 1674 alapján feltételezhető				
Kassa	1674	II. 1336		MTA	
Kolozsvár	1680	II. 1466		Sárospatak	
Lócse	1681	II. 1486b		Pannonhalma	
Szeben	1682	II. 1514		Szeben	
Debrecen	1683	II. 1520		Kolozsvár	
Kolozsvár	1691	II. 1686		Kolozsvár, Szeben	
	RMK				
*Kolozsvár	1694	II. 1775			
	a Kolozsvár, 1698 alapján feltételezhető				
Szeben	1694				
	OSZK: valójában ez az RMK II. 1775				
Lócse	1696	II. 1836		OSZK	
Kolozsvár	1698	II. 1921a		OSZK	(fotó)

BARTÓK, ISTVÁN

Vom Humanismus zur Klassik

Über die Ausgaben vor 1700 der Grammatik von Gergely Molnár

Gergely Molnár, Professor zu Kolozsvár, stellte im Jahre 1556 nach Melanchthon ein lateinisches grammatisches Compendium zusammen. Unter dem Namen des Verfassers erschienen verschiedene lateinische grammatisch-poetische Zusammenfassungen in Ungarn und in Siebenbürgen nahe 300 Jahre hindurch. Die wichtigsten Ausgabegruppen verknüpfen sich zu je einer Umarbeitung: György Enyedi (1575), Péter Alvinczi (1602), Johannes C. Debreceni (1661), Péter Vásárhelyi (1664), Miklós Tótfalusi Kis (1694). Die prosodischen Beziehungen des Handbuchs sind wichtige Dokumente des Unterrichts der Poetik, so ist die Gestaltung der *Elementa grammaticae Latinae* eine unentbehrliche Quelle der Forschung des ungarischen literarischen Denkens.

Von den zugänglichen Ausgaben ist es festzustellen, daß die systematisierten Wissenswerte vermehren sich in einem Fort. Eine engere Skizze geschrieben im Geist der protestantischen Scholastik ist ebenso in der Geschichte des ersten anderthalb Jahrhunderts der Grammatik zu finden, wie die charakteristische Fragen der Barock-poetik, z. B. die Poetik des Bildverses. Die zum Studium empfohlenen Autoren spiegeln die Änderung des literarischen Geschmacks. Die Lehrbuchschreiber suchten die „Methode“, die – ihrer Überzeugung nach – zum Aneignen der gewünschten Kenntnissen die nützlichste wäre. So paßte sich nicht nur das Lehrmaterial, sondern auch die Methode ununterbrochen zu den zeitgenössischen Forderungen.

V. ECSÉDY JUDIT

A nagyszombati akadémiai nyomda első másfél évtizede

(1648–1662)

Az alábbiakban a nagyszombati akadémiai (vagy más néven egyetemi) nyomda megtelepedésének és első éveinek tevékenységét próbáljuk számbavenni a korabeli források és a nyomdai készlet rekonstrukciója alapján.

Ismeretes, hogy a nagyszombati nyomdászat előzményei a 16. századba nyúlnak vissza. A Telegdi Miklós által 1578-ban alapított érseki nyomda 1609-ig megszakítás nélkül működött, ettől kezdve azonban e nyomda működéséről ebben a városban semmi bizonyíték sincs. Nincs nyoma annak, hogy itt 1610–1618 között bármiféle nyomda is létezett volna. Tíz év szünet után 1619-től dolgozott újra nyomda Nagyszombatban, csak hogy ez új nyomdaalapítás volt, és felszerelésében semmi rokonságot sem mutatott a korábbi, Telegdi-féle érseki műhellyel. Az 1619-től Nagyszombatban dolgozó nyomdát ugyanis Forgách Ferenc érsek alapította Pozsonyban, és nyolc évnyi ottani működés után szállították át Nagyszombatba, valószínűleg 1618-ban.

Bizonyos jelek mégis azt mutatják, hogy az akkori nagyszombati nyomdász, Nikolaus Müller, aki 1621 elején, amikor Bethlen Gábor utasítására ezzel (az eredetileg érseki) nyomdával előbb Kassára, majd Gyulafehérvárra követte a fejedelmet, némi nyomdai felszerelést magával vitt a régi — használaton kívüli — Telegdi-nyomdából is. Ezt látszik bizonyítani az a néhány, a Telegdi-nyomdából származó iniciálé és könyvdísz (fametszet), amely utóbb Gyulafehérvárott bukkant fel a fejedelmi nyomda kiadványain.¹

Ebből azt az óvatos következtetést lehet levonni, hogy a Telegdi-nyomda valamelyes része 1619–1620-ban Nagyszombatban még megvolt és hozzáférhető volt. Természetesen az is lehetséges, hogy Forgách Ferenc új, pozsonyi nyomdaalapításakor a tipográfia számára jogfolytonosságot biztosító Telegdi-féle nyomdai felszerelést is magához vette és az új készlettel együtt tartotta — bár nem használta.

A 17. század folyamán két hosszabb időszak is van, amikor nem működött nyomda Nagyszombatban: előbb 1610 és 1618 között szünetelt, majd 1621 és 1647 között. Amikor Bethlen Gábor utasítására az érseki nyomdát elszállított-

¹ V. Ecsedy Judit: *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda első korszaka (1623–1636)* In: Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve (továbbiakban OSZK Évk.) 1974/1975. 350, 367.

ták Nagyszombatból, akkor egyúttal a magyarországi katolikus egyház is nyomda nélkül maradt, hiszen (1617 óta) Pozsonyban sem volt tipográfia.

Ezen a helyzeten segített az az újabb nyomdaalapítás, amely Pázmány Péter érsek nevéhez fűződik. Pázmány 1623-ban alapította meg Pozsonyban azt a nyomdát, amely negyedszázad múlva a nagyszombati akadémiai nyomda alapjait képezte. A pozsonyi és nagyszombati nyomdával foglalkozva fel kell figyelni e két város közötti szoros kapcsolatokra, amelyek a katolikus egyház intézményeire és a kulturális életre egyaránt jellemzőek voltak. E párhuzamosság bizonyos versengés jeleit mutatja a 17. században, különösen annak első felében. Erre jó példa az ország egyetlen katolikus nyomdája körüli számos vitás kérdés és nemegyszer szándékos huzavona.

Mindebből adódik, hogy Nagyszombat nyomdászataival foglalkozva elkerülhetetlenül tisztában kell lennünk a korabeli pozsonyi nyomdászathoz képest. Ezt már a korábbi szakírók is felismerték, de a 17. század folyamán hol Pozsonyban hol Nagyszombatban feltűnő nyomdákat vagy mindvégig azonos műhelynek tekintették, vagy tévesen rekonstruálták a nyomdák két város közötti mozgását.²

A Pázmány által Pozsonyban alapított tipográfia felszerelése természetesen semmi rokonságot sem mutathatott a Bethlen által elszállított nyomdáéval. Betűi attól teljesen eltérnek, jó állapotuk, éles vonalaik alapján újnak látszanak. Megjegyzendő azonban, hogy egyik szövegtípusa, a kissé szögletes, és éppen ezért nagyon jellegzetes antikva (1. tábla első szövegtípusa) részleges hasonlóságot mutat a Telegdi-féle nyomda ugyancsak jellegzetes szövegbetűjével. Azért részleges, mert míg teljesen azonosak a nagybetűk, addig egészen mások a kisbetűk. Felvetődik a kérdés, hogy vajon csak közös forrásból (matricáról) származnak-e ezek a nagybetűk, és az elmúlt ötven év alatt a kisbetűk matricáit kicserélték-e modernebbre, vagy esetleg a Telegdi-féle nyomda maradványaival állunk-e szemben?

Pozsonyban a Pázmány által alapított nyomda 1623-tól kezdve dolgozott. Az a körülmény, hogy egyszerre szolgált mint érseki és mint jezsuita kollégiumi nyomda, már 1631-ben vitára adott alkalmat. A nagyszombati jezsuiták már ekkor kifejezték, hogy a nyomdára igényt tartanak,³ és a pozsonyiaknak azt az adandó legelső alkalommal át kell adniuk a jelentősebb szerepre szánt, és időközben egyetemi rangú akadémiát kifejlesztő nagyszombati kollégiumnak.

Amikor tehát 1646-ban, vagy legkésőbb 1647-ben a nagyszombatiak ténylegesen elszállították Pozsonyból a Pázmány-féle alapításból származó eredeti, 1623. évi érseki nyomdai felszerelést, amely a nagyszombati kollégium szerint

² GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon* II. Bp. 1961. 87–90. és IVÁNYI Béla – GÁRDONYI Albert: *A királyi magyar egyetemi nyomda története 1577–1927*. Szerk.: CZAKÓ Elemér. Bp. 1927. 34.

³ HOLL Béla: *Forrásszövegek a pozsonyi nyomdászathoz a 17. sz. első feléből* = MKsz 1973. 378.

AÆBCDEFGHIJKLMNOPQRS
TUVWXYZ A B D E G H I K M N O P R S T Y Z á á á
x b c d e é é f g h i j k l m n o ó ô p q r s ſ ſ t u ú ú v
x y z & ° . , ; : ? 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9

AÆBCDEFGHIJKLMNOPQRSTV
a á à â ã e a s b c d e é f f f i g h i i i s j k l m n o ò p q r s ſ ſ i
ſ t u ú ú ú v x y z & ° . , ; : ?

ADEGHIKL
MNOPRSTVY

ADEFKLMNOP
QRSVYZ

őket illette meg, addigra az meglehetősen elhasználttá vált, és 1640 óta azt — a pozsonyi nyomtatványok tanúsága szerint — ott már nem is igen használták. Előnyben részesítették az időközben birtokukba jutott, sokkal jobb állapotú, mert újraöntött Ferenczffy-féle betűkészletet.

Már Holl Béla felfigyelt arra, hogy az egyetemi nyomda monográfiáját megíró szerzők,⁴ jóllehet ismerték, de félreértelmezték azokat a nyomda átadásával kapcsolatos iratokat, amelyek pedig eligazítást adnak nemcsak a pozsonyi felszerelések történetét illetően, hanem a Nagyszombatnak való átadás pontos idejére vonatkozóan is. Így kerülhetett be nyomukban tévesen a szakirodalomba az az adat, amely szerint a nagyszombati nyomda 1639–1640-ben kezdett volna működni. Igaz, ehhez a tévedéshez hozzájárult az is, hogy Szabó Károly is 1640-től kezdve regisztrált nagyszombati nyomtatványokat.⁵ Az 1639–1640-nél korábbi alapítást azonban a monográfia szerzői, Iványi Béla és Gárdonyi Albert sem tartották valószínűnek, hivatkozva a nagyszombati jezsuiták tudományegyetemének 1636. január 1-jével megkezdett diáriumára, amelyben eleinte nincs nyoma az egyetemi nyomdának. Helyesen állapították meg a szerzők, hogy 1636-ot — az egyetemalapítás évét — követően a nagyszombati egyetem még nincs a nyomda birtokában, mert hiszen az egyetem egészen apró és jelentéktelen dolgokat, pl. meghívókat, vizsgatéziseket Pozsonyba küldött át kinyomtatás céljából. Ezeket a Pozsonyban készült nyomtatványokat, összesen 8-at, az egykorú rendi feljegyzések alapján Holl Béla közölte is azóta.⁶

Iványi Béla és Gárdonyi Albert az 1642-ben megjelent *Evangeliumok és epistolákat*⁷ tartotta a nagyszombati műhely első magyar nyelvű kiadványának, a következő pedig szerintük Kerti Fábián magyar nyelvű munkája.⁸ Azóta Ján Čaplovič⁹ már tisztázta, hogy sem Mokchai tézisei 1640-ből, sem az *Evangeliumok epistolák*, sem Kerti Fábián műve nem nagyszombati kiadvány: az első pozsonyi,¹⁰ a második bécsi és a harmadik is pozsonyi.¹¹

Pedig az 1662-ben készült feljegyzések meglehetősen pontossággal megmondják a nyomda Nagyszombatba szállításának idejét: „non potuerunt fere per 15. annos; sed post bellum primo Rákoczianum 1646 circiter.” Bár a költöztetés megtörtént, mai ismereteink szerint sem 1646-ból, sem 1647-ből nincs ismert nagyszombati nyomtatvány. Már Ján Čaplovič is tisztázta, hogy az első nagy-

⁴ IVÁNYI – GÁRDONYI: *i. m.* 40.

⁵ SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár* II. Bp. 1885. (továbbiakban RMK) II 559.

⁶ HOLL Béla: *Adalékok a nagyszombati egyetem első kiadványaihoz* = MKSz 183–192.

⁷ RMK I. 729.

⁸ RMK I. 778.

⁹ ČAPLOVIČ, Ján: *Bibliográfia tlači výtvarných na Slovensku do roku 1700*. Diel 1 (Martin, 1972) 339, 356. sz.

¹⁰ RMK II 559.

¹¹ RMK I. 778.

szombati nyomtatványok 1648-ból valók. Ebből az évből mindjárt hat kiadvány megjelenéséről van tudomásunk, jöllehet ezek közül mindössze háromból maradt fenn példány.

Az előbbieket figyelembe véve valószínűleg nem 1645-re vagy 1646-ra, mint Iványi és Gárdonyi gondolta, hanem inkább 1647-re datálандó az az év megjelölése nélküli szerződés, amelyet a nagyszombati kollégium vezetősége Philipp Jakob Mayrral, a nagyszombati nyomda első faktorával kötött. Ezt az iratot Iványi és Gárdonyi részletesen ismertette:¹² a szerződés értelmében Mayr engedélyt nyert arra, hogy nyomdászsegédeket tarthasson és a nyomdászat művészetére inasokat oktathasson. Közli Mayr javadalmazását is, részletezve a nyomtatás és szedés díját különböző betűk és formátumok esetén.

A nagyszombati kollégium részéről tehát elsőként Mayrt bízták meg a műhely vezetésével, de a nyomdai felügyeleti teendőket a jezsuita kollégium páterei végezték. A rendi feljegyzéseknek köszönhetően figyelemmel kísérhető, hogy a nagyszombati rendházban először 1649-ben említenek ilyen funkciót, majd ezután, néhány éves kihagyással, folyamatosan:

1649–1650	Andreas Bornemissa, . . . praeses typographiae
1651–1655	—
1656	Ferdinandus Palfi . . . praefectus typographiae
1657	Stephanus Tattay . . . praefectus typographiae
1658	—
1659–1660	Martinus Palkovich . . . praefectus typographiae
1661	—
1662	Gabriel Ivul . . . typographiae praefectus ¹³

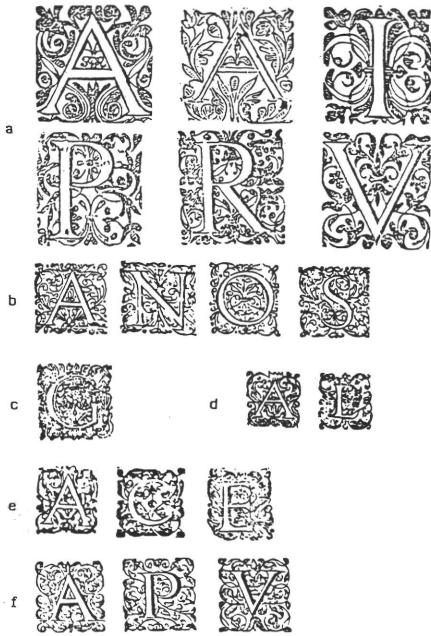
Amint azt már Iványi Béla és Gárdonyi Albert is megállapította, Mayr 1653-ig állt az egyetemi nyomda szolgálatában. Őt Matthias Willmann követte, aki azonban csak 1654-ben volt megbízva a nyomda vezetésével, sőt, úgy látszik, nem is az év végéig, mert ismerünk egy 1654-ből származó nyomtatványt — amelyet azonban Iványiéék még nem ismerhettek —, amelyen már a következő faktor, Venceslaus Melchior Schneckenhaus neve áll.¹⁴ Iványiéék ugyanis 1655-öt tartották Schneckenhaus munkába állása évének. Schneckenhaus 1654-től 1663-ig állt faktorként a nyomda élén, tehát az általunk tárgyalt időszakon túl még egy évvel. Közben 1660-ból egy másik nyomdásznak, a magyar származású Molnár Mihálynak a nevével is találkozni egyetlen, újabban előkerült nyomtatványon.¹⁵

¹² IVÁNYI – GÁRDONYI: *i. m.* 45.

¹³ LUKÁCS László: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I. III.* (Roma, 1990) 242, 271 stb.

¹⁴ FAZAKAS József: *Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I–III. kötetéhez* = OSZK Évk 1960. 183.; ČAPLOVIČ: *Bibliográfia tlači...* 1961. sz.

¹⁵ Az egyetlen ismert példány Martinban, a Matica slovenská-ban található, J 1472/3 jelzeten.

XV.

XX.

XXI.

A nagyszombati nyomtatványokat átvizsgálva rekonstruálni lehetett azt a betű- és díszanyagot, amely 1646-ban Pozsonyból Nagyszombatba került át, és amelynek, a korabeli feljegyzések értelmében azonosnak kell lennie a Pázmány által 1623-ban alapított második pozsonyi érseki nyomdáéval, hiszen a nagyszombati jezsuita kollégium csak erre tarthatott igényt.

Ha az 1662-ben keletkezett irathoz igazodunk, akkor 1661-ig csak ez a készlet lehetett használatban Nagyszombatban, majd 1662-től kezdve jelentős bővülést kell észlelnünk a nyomdai felszerelésben, hiszen ettől kezdve a volt Ferenczffy- és az úgynevezett Némethi Jakab-féle „typus novissimus” is Nagyszombatba került. Igaz, ez utóbbiak használati díj fejében, azzal a kikötéssel, hogy a pozsonyiak továbbra is igényt tartanak rá, tulajdonjogáról nem mondanak le.¹⁶

Ezt a feltevést, illetve az okiratokban rögzített tényeket a nagyszombati akadémiai nyomda rekonstruált felszerelése is teljesen igazolta. Eszerint tehát megállapíthatjuk, hogy 1648 és 1661 között a nyomdának

16 betűtípusa volt: ebből 14 pozsonyi eredetű, kettő ismeretlen forrásból való (itt csak két szöveg- és két kiemelő-típust mutathatunk be a legjellegzetesebbek közül az 1. táblán)¹⁷

5 iniciálé-sorozata: közülük egy pozsonyi, négy ismeretlen eredetű (2. tábla),¹⁸ 14 nyomdai cífrája és 70 könyvdísz, illetve illusztrációja, köztük rézmetszetek is: ezek közül pozsonyi eredetű 25 dísz, a többi ismeretlen forrásból származik.¹⁹ Ez utóbbiak között van néhány Ferenczffy bécsi nyomdájából származó dísz, amelyet azonban Pozsonyban nem használtak. (A 3. 4. és 5. táblán ezeknek kb. egyharmadát tudjuk bemutatni.)

Tehát a betűanyag legnagyobb része és a nyomdai cifrák mind a pozsonyi felszerelésből származtak.²⁰ Az iniciálé-sorozatok közül viszont mindössze egy, a „b” sorozat pozsonyi, és a könyvdíszek forrása sem mindig a pozsonyi nyomda volt, pontosabban a fennmaradt pozsonyi nyomtatványokról e díszek nem ismertek.

Majd 1662-ben a felszerelés bővült 11 újabb betűtípussal, 1 új iniciálé-sorozattal (2. tábla „f” sorozat), 15 nyomdai cífrával és 15 további könyvdíszszel, illetve illusztrációval.

¹⁶ HOLL Béla: *Forrásszövegek...* 383.

¹⁷ A 117 mm húsz-sor méretű antikvát (6A) és ugyanilyen méretű kurzívot (7K), a 12 mm magas antikva kiemelőt (1A) és a 9 mm magas kurzív kiemelőt (2K).

¹⁸ Pozsonyi eredetű iniciálé-sorozat a „b”; ismeretlen eredetű az „a”, „c”, „d” és „e” sorozat.

¹⁹ Az itt bemutatott díszek közül pozsonyi a III., VI., XI., XII., XIV., XVII., XVIII. és XXI. sz. dísz. Egyéb, ismeretlen forrásból került Nagyszombatba az I., II., IV., V., VII., VIII., IX., X., XIII., XV., XX. és XXII. sz. dísz.

²⁰ HOLL Béla: *Ferenczffy Lőrinc*. Egy magyar könyvkiadó a 17. században. Bp. 1980.

A könyvdíszek kivételével ezek mind a pozsonyi nyomda birtokában lévő egykori Ferenczffy-készletből származtak, a könyvdíszek pedig kisebb részben egyéb pozsonyi eredetű díszek, nagyobb részben ismeretlen forrásból valók. A Ferenczffy-készletből való díszek ugyanis ekkorra már mind Nagyszombatban voltak, bár erről a korabeli források nem szóltak. Az 1662. évi nagyszombati kiadványok tehát jól dokumentálják, hogy 1662 folyamán valóban tekintélyes nyomdafelszerelés került át Pozsonyból. Egyelőre 1662-ben csak az egykori Ferenczffy-betűkészlet tükröződött a nyomtatványokon, az általunk vizsgált időszakban (az 1662. év végéig) a Némethi Jakab-féle betűk még nem.

Egy kivétel azonban mégis akad: az eredeti pozsonyi érseki nyomdának ugyanis nem volt a kisebb formátumú könyvek nyomtatásához alkalmazott antikvájához kurzív megfelelője. Ezért a Nagyszombatnak 1646-ban átadott anyag használhatóságát így azzal fokozták, hogy adtak a Némethi-féle készlethez tartozó 84 mm-es kurzív típusból, de maradt belőle Pozsonyban is. Így tehát valamelyes Némethi-féle betűanyag mindvégig nyomon követhető a nagyszombati akadémiai nyomda kiadványain. Ugyanakkor az érseki nyomda megfelelő antikva szövegtípusához is adtak pótlásként némi Némethi-féle anyagot. Ezek azonban egy típuson belül nem keveredtek az érseki antikva betűkkel. Több jel is arra mutat, hogy az eredeti érseki készletet a pozsonyiak az 1630-as évektől már sokkal kevésbé gondozták, mint az ott lévő másik két készletet, nyilván már az átadásra számítva.

Nem csodálkozhatunk, hogy a nagyszombati faktorok nem voltak megelégedve a kapott érseki nyomdával, és további felszerelés beszerzésére törekedtek. A pozsonyi érseki nyomda jóval gazdagabb volt iniciálékban és könyvdíszekben is annál, mint amit Nagyszombatba átszállítottak. Négy különböző méretű iniciálé-sorozatából egyetlenegy sem került át Nagyszombatba a nyomda indulásakor, hanem csak egy sorozat az 1650-es években. A díszekből is kevés a pozsonyi nyomtatványokról ismert darab, úgy látni, mintha a használaton kívüli, szerényebb díszeket adták volna csak át. Ezek főleg kezdetleges kidolgozású IHS emblémák (1. és 3. tábla I. és II.), amelyeknél sokkal szebbek is voltak Pozsonyban.

Úgy látszik, hogy a pozsonyiak a díszek és iniciálék egy részét visszatartották, bár a pozsonyi nyomtatványokon sem látni a továbbiakban ezeket a díszeket, mert a pozsonyi nyomda előnyben részesítette az 1640-es évektől kezdve az újonnan beszerzett díszeit, illusztrációit.

Valószínűleg Schneckenhausnak, az akadémiai nyomda harmadik faktorának megjelenésével hozható összefüggésbe az 1654-től tapasztalható gyarapodás először az iniciálék, majd a könyvdíszek terén is. Az iniciálék, különösen az „a” sorozat, eléggé egyediek, éppen ezért jellemzőek a nagyszombati nyomtatványokra.

Holl Béla a Ferenczffy-nyomda utóéletét tárgyalva szólt a nagyszombati akadémiai nyomda első évtizedeiről. Amikor 1640-ben a pozsonyi jezsuiták Né-

methi Jakab közbenjárására megkapták a Ferenczffy-féle felszerelést, a betűket hamarosan újraöntötték, majd Pozsonyban számos könyv kinyomtatására felhasználták ugyan e készletet, de a jelek szerint a többi típustól elkülönítve tárolták. Holl Béla kimutatta, hogy már 1656-ban a nagyszombati *Rituale Strigoniense* lapjain megtalálható egy Ferenczffy-féle fametszet,²¹ pedig a Ferenczffy-féle készlet hivatalosan csak 1662-ben került át Nagyszombatba. A nyomtatványok valóban azt bizonyítják, hogy 1654-től kezdve szinte az összes Ferenczffy-készlethez tartozó dísz és illusztráció átkerült Nagyszombatba. Az átadás pontos időpontját nem tudni, nagy részük 1650-ben még Pozsonyban volt, 1656-ban pedig már Nagyszombatban. Ezeknek Pozsonyból Nagyszombatba szállítása nincs dokumentálva a korabeli feljegyzésekben.

Feltétlen összefüggést kell keresni a pozsonyi könyvnyomtatás 1652 utáni megszűnése és a Ferenczffy-féle felszerelés 1654 utáni nagyszombati megjelenése között.

A pozsonyiak hamarosan 1650 után már gondolhattak az érseki nyomda átadása után ottmaradt teljes készlet esetleges értékesítésére vagy átadására. Az eladás vagy átadás kérdése azért került napirendre, mert a jezsuiták a nyomdai helyiségekből patikát kívántak kialakítani. Míg 1652-ben a pozsonyi rendi feljegyzések még Paulus Hellesfenit jelölik meg, mint a tipográfia felügyelőjét (habet curam typi), addig 1653 – 1654 között már senki sincs megbízva ezekkel a teendőkkel. Viszont a feljegyzések 1655-től kezdve említik Udalricus Steidlert mint a pozsonyi rendház apothecariusát.²²

Áttekintve az 1648 – 1661 közötti nagyszombati nyomtatványokat, azok meglehetősen egyenetlen, rendezetlen benyomást keltenek, a betűk rossz állapota miatt. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy az egyes típusokból — ez különösen a legtöbbet használt kisebb fokozatoknál szembetűnő — nem is volt elegendő betűjük. Bár nagy terjedelmű munkák nem is igen készültek a nagyszombati akadémiai nyomda korai korszakában, még a naptárak prognosztikon részének kinyomtatásánál is gondot okozott, hogy nem volt elegendő kisebb fokozatú szövegbetű.

Az első ismert nagyszombati kalendárium az 1658. esztendőre szóló magyar nyelvű. Ettől az évtől kezdve a nagyszombati naptárkiadást folyamatosnak tekinthetjük, sőt, valószínű, hogy legalábbis 1661-től kezdve évente latin és magyar nyelvű kalendárium egyaránt megjelent.²³

A nagyszombati kiadványok közül úgy látszik, különös gonddal készültek az egyetlen működésével kapcsolatos munkák. Minden bizonnyal a vizsga-tézisek az általunk tárgyalt korszak legszebb nagyszombati kiadványai. Fólió vagy ívrét

²¹ RMK II 859.; HOLL Béla: *Ferenczffy...* 185.

²² LUKÁCS László: *Catalogus generalis seu nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Soc. Iesu.* P. III. (Romae, 1988) 1598.

²³ RMK I 931; RMK I 945 és RMK II 971.

alakban, nemegyszer rézmetszetes táblákkal díszítve jelentek meg, sőt legújabbban egy selyemre nyomtatott tézis is ismertté vált 1654-ből.²⁴

A rézmetszetű illusztrációk több esetben szignáltak: a Nagyszombatban dolgozó németalföldi Johann Daniel Ther Portten metszetei. Az általunk tárgyalt korszak nyomtatványai közé kell sorolni azt a két csonkán, nyomtatott címlap nélkül fennmaradt, *Szent Ignác életéről* szóló munkát, amelynek minden egyes lapján rézmetszetű kép található, és amelynek kiadási ideje eddig nem volt ismert. A szegedi Somogyi Könyvtár (Inc. 166. jelzetű) példányában lévő 1656. évi possesor-bejegyzés és az 1655-ben nádorrá választott Wesselényi Ferencnek szóló ajánlás alapján 1656-ban jelent meg Nagyszombatban. Ugyanezt a datálást támasztják alá betűi is. A negyedréti alakú könyvben 82 rézmetszet található ismeretlen mestertől, ezek mindegyike Szent Ignác életének egy-egy jelenetét örökíti meg.²⁵ A nyolcadréti alakú munkában²⁶ e metszettek százra kiegészítve kicsinyítve és tükörképes formában találhatók. Nem vehető biztosra, hogy ezek a rézmetszetes illusztráció-sorozatok a nagyszombati nyomda e két kiadványa számára készültek: lehetséges, hogy a kor szokása szerint a nyomdák alkalmanként kölcsönözték e sorozatokat.²⁷

Az 1662-től Nagyszombatban használt Ferenczffy-féle típusok jelentősen hozzájárultak a kiadványok művészi színvonalának emeléséhez. Amint már szó volt róla, a pozsonyi érseki nyomda eredeti díszjei közül is több csak 1662-ben került át Nagyszombatba.

A nagyszombati nyomda első tizenöt évének nyomdafelszerelését rekonstruálva lehetőség nyílt arra, hogy néhány tévesen nyilvántartott nyomtatványt most helyesen meghatározzunk. Helyesbíteni kell bizonyos az általunk tárgyalt időkörbe tartozó nyomtatvány megjelenési helyét. Így Joannes Guttovieni *Carmen* című munkáját a korábbi szakirodalom részben trencsényi,²⁸ részben ismeretlen kiadási helyű nyomtatványnak tartotta.²⁹ Ez a nyomtatvány azonban a betűk és díszek tanúsága szerint 1659. évi nagyszombati kiadvány.³⁰

Sámbár Mátyás *Három üvdösséges kérdés* című, több kiadásban is ismert vitairata először 1661-ben Nagyszombatban jelent meg.³¹ Példány alapján is ismert harmadik kiadása 1672-ben Kassán jelent meg,³² és már korábban is fel-

²⁴ BORSA Gedeon: *Selyemre készült hazai nyomtatványok* = MKsz 1992. 266. A selyemre nyomtatott tézis lelőhelye: OL P 125 Pál nádor iratai 11959.

²⁵ RMK I 1604.

²⁶ RMK I 1605.

²⁷ PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951. 18, 24.

²⁸ RMK II 943.

²⁹ ČAPLOVIČ, Ján: *Bibliográfia tlači...CXCI*.

³⁰ RMK II 943.

³¹ RMK I 979.

³² RMK I 1127 (Kassa, 1672).

tételezték, hogy második kiadása,³³ amelyből példány nem volt ismert, 1665-ben kellett, hogy megjelenjék, hiszen ekkor egyszerre több válasz vitairat is keletkezett. Nagyszombati, első kiadásának Országos Széchényi Könyvtár-beli példányát megvizsgálva kitűnt, hogy annak csak első íve a nagyszombati, 1661-es kiadás, a mű törzse azonban más nyomdában készült.³⁴ Összevetve más, ebből az időszakból származó kassai nyomtatvánnyal, megállapítható volt, hogy ez az 1665. évi, eddig csak feltételezett második kiadás, amely tehát, hasonlóan a harmadik kiadáshoz, Kassán jelent meg. A kassai nyomdának ezekről az éveiről már Pavercsik Ilona megállapította, hogy egyidejűleg adott ki katolikus és protestáns vitairatokat — hely és nyomdász megnevezése nélkül.³⁵ Tehát ezt az egyetlen példányban — az első íve híján — fennmaradt nyomtatványt mint a kassai Tüersch-nyomda kiadványát lehetett meghatározni.

Az 1654. évi nagyszombati nyomtatványnak tartott *Lima* című jezsuita vitairat,³⁶ amely egy sárospataki, ma már nem ismert protestáns iratra válasz, ugyancsak kassai nyomtatványnak bizonyult. Címlapján sem helyet, sem nyomdát nem jelöl, mindössze a nyomdai cifrák közé foglalt IHS betűk díszítik, és az 1654-es évszám olvasható rajta. Bár 1654-ből eddig nem ismert a könyvészet kassai, jezsuita nyomtatványt, újabb kutatások nyomán bizonyossá vált, hogy 1657-től kezdve a kassai városi nyomda egyre növekvő számban adott ki jezsuita kiadványokat.³⁷

A Szabó Károly által nagyszombati nyomtatványnak tartott Joannes Wolphius *Hungaria alias Pannonia perorata* című műve valójában bécsi nyomtatvány.³⁸ Tipográfiai anyaga arra utal, hogy a bécsi Cosmerovius-nyomdában jelent meg.³⁹ Eredeti, tehát Cosmerovius-tól származó, bár impresszum nélküli címlapos példánya is ismert.⁴⁰ Viszont a Szabó Károly által leírt (és az Országos Széchényi Könyvtárban RMK II 809 jelzeten nyilvántartott) nyomtatvány valójában csupán ugyane szerző *Pannonia perorata* című művének címlapkiadása. Csak a *Hungaria* kezdetű címlap származik a nagyszombati nyomdából,

³³ MKsz 1932/34. 10.

³⁴ OSZK-beli jelzete: RMK I 979. A budapesti Egyetemi Könyvtár és a Matica slovenská példánya viszont teljes egészében a nagyszombati, 1661-es kiadás. A két kiadást az OSZK-ban őrzött példányban azért lehetett kombinálni, mert az 1665-ös kiadás pontosan követi beosztásában az 1661. évi nagyszombati.

³⁵ PAVERCSIK Ilona – GALLI Katalin: *Fejezetek a kassai könyvnyomtatás történetéből* = OSZK Évk 1981. 357–358.

³⁶ RMK II 806.

³⁷ PAVERCSIK – GALLI: *i. m.* 357–358.

³⁸ SZABÓ Károly – HELLEBRANT Árpád: *Régi magyar könyvtár III. köt.* Pótlások, kiegészítések, javítások. 2. füzet. Összeáll.: DÖRNYEI Sándor és SZÁLKA Irma. Bp. 1991. 6316. sz.

³⁹ Már FAZAKAS József is feltételezte, hogy Cosmeroviusnál, Bécsben jelent meg (l. OSZK-beli munka-céduláját).

⁴⁰ Pl. a MTA Könyvtára RM II 524 jelzetű példánya.

méghez a egy évvel későbből, mint az eredeti, bécsi kiadvány. Az eredeti bécsi kiadás ugyanis 1652-ből való, míg az utólag hozzányomatott nagyszombati címlap 1653-ban, újévi ajándék gyanánt készült. A fennmaradt *Hungaria* kezdetű címlap Sopron város tanácsának van ajánlva, és feltehetően létezett egy, a kassai tanácsnak ajánlott címlapvariáns is.⁴¹ Ezzel szemben az eredeti, *Pannonia* című munkát a szerző IV. Ferdinándnak ajánlotta.

Pázmány Péter *Kalauz*ának harmadik kiadása 1637-ben Pozsonyban jelent meg. A fennmaradt példányok többsége azonban nem az eredeti címlappal ismert, hanem más nyomású változatban, és impresszumában meg is jegyzi, hogy „találtatik Nagyszombatban”.⁴² Minthogy 1637-ben Nagyszombatban nem volt nyomda, és a betűk a korábbi kutatók véleménye szerint is későbbieknek látszanak, feltételezték, hogy az első és utolsó lap a variáns példányokban kevéssel a nagyszombati nyomda 1648 utáni újraindulását követően készült. A betűk összehasonlításából azonban kitűnt, hogy azok a korábban feltételezettnél jóval későbbiek: az új címlappal és utolsó levéllel 1735 körül látták el Nagyszombatban a bizonyára raktáron maradt *Kalauz* példányokat. E két levélen ugyanis 1735 táján használatban lévő betűket és díszeket látni.

Ugyanez vonatkozik Káldi György *Prédikációinak* mindkét kötetére.⁴³ A Pázmányéval egyidejűleg, 1735 táján kötötték hozzá az újonnan nyomtatott címlapot és utolsó levelet, nyilván az elrongyolódott eredeti helyett. Vagyis kinyomatásuk után száz évvel még tekintélyes mennyiség lehetett raktáron, ha érdemes volt új címlapot és utolsó levelet nyomtatni e kötetekhez.

Bár 1659. évi nagyszombati kiadványnak tartották, mégsem ott készült a *Statuta* című mű.⁴⁴ Betűi alapján külföldi nyomtatvány, bizonyosra vehető, hogy nem Nagyszombatban (és nem is Pozsonyban) készült. Megtévészto lehetett, hogy a nagyszombati káptalan statutumait tartalmazza, és hogy példányai általában kolligálva vannak a III. Miklós pápa deklarációit tartalmazó valóban nagyszombati nyomtatvánnyal,⁴⁵ amely szintén impresszum nélkül jelent meg 1657-ben, azonban kétségkívül nagyszombati kiadvány.

Összegezve a pozsonyi és a nagyszombati nyomda párhuzamos működését, megállapíthatjuk, hogy a kezdetektől egészen a pozsonyi Gründer-féle nyomdai vállalkozásig mindössze öt olyan év volt (1648 és 1652 között), amikor párhuzamosan mindkét városban működött nyomda. Az ebből az öt évből származó nyomtatványok esetén sem nehéz a pozsonyi és nagyszombati műhelyekhez tartozó nyomtatványok szétválasztása, hiszen ezekből az évekből minden

⁴¹ MKsz 1888. 249.

⁴² Pl. az OSZK RMK I 673 2., 3. és 4. példánya.

⁴³ Régi magyarországi nyomtatványok 2. Bp. 1983. (RMNy) 1509 és 1510.

⁴⁴ RMK II 936.

⁴⁵ MKsz 1918. 80; ČAPLOVIČ, Ján: *Bibliográfia tlači...* 1977. sz.

pozsonyi nyomtatvány — a korábbi gyakorlattal ellentétben, és talán éppen önállóságukat bizonyítva — teljes impresszummal jelent meg. De betűik alapján is jól elkülönülnek a pozsonyiak: csak a kifogástalan állapotban lévő — feltételezésünk szerint 1641-ben átöntött — Ferenczffy-betűkkel készültek, elvértve Némethi-félékkel, szemben a nagyszombati nyomtatványoknak az eredeti érseki alapításból származó, már kopott betűivel.

Mai ismereteink szerint a nagyszombati akadémiai nyomda most tárgyalt korszakában 76 nyomtatvány jelent meg, szemben a Szabó Károly által ismert 38 művel, összesen 370 ív terjedelemben.⁴⁶ Ez szinte ugyanannyi, mint a Kasán 1623 és 1634 között működő Schultz-nyomda termése.⁴⁷ A nyomda produktivitása most még meg sem közelítette az 1670-es évek során tapasztalható nagy fellendülést. A nyomda készletének újabb bővítése ugyanis az 1670-es évekre esik. Ennek során a nyomdafelszerelés — elsősorban a betűk — szinte kicserélődtek, de a díszek folyamatosan használatban maradtak, némelyikük több mint száz évig. Haiman György munkájának köszönhetően a nyomda a 18. századi (1712 és 1773 közötti) felszereléséről pontos kép áll előttünk,⁴⁸ hiányzik azonban a közbülső, 1663–1712 közötti fél évszázad részletes tipográfiai feldolgoása.

V. ECESEDY, JUDIT

Die ersten fünfzehn Jahre der akademischen Buchdruckerei zu Nagyszombat

(1648–1662)

Die Abhandlung gibt einen Überblick von der Gründung und von der Tätigkeit der ersten Jahre der Buchdruckerei der Akademie (Universität) zu Nagyszombat. Mit der Hilfe der zeitgenössischen Quellen und der Rekonstruktion des Druckereibestandes gelang es der Verfasserin mehrere, von den bisherigen Kenntnissen abweichende Ergebnisse zu bestätigen. Die frühere Fachliteratur betrachtete als identisch die bald zu Pozsony, bald zu Nagyszombat erscheinende Druckereien. In der Tat, von den Anfängen bis zum Buchdruckunternehmen Gründers zu Pozsony, gab es insgesamt fünf Jahre (1648–1652), als eine Buchdruckerei in beiden Städten tätig war. Die Druckwerke beider Werkstätten können von einander gut abgesondert werden. Auf Grund der gegenwärtigen Kenntnissen ließ die Druckerei von Nagyszombat in dieser Periode 76 Druckwerke erscheinen — gegenüber den durch Károly Szabó bekannten 38 Werken. Die neuere Erweiterung des Bestandes der Druckerei fällt in die 1670-er Jahre. Damals wurde die Rüstung der Druckerei umgetauscht, nur die Schmücke blieben ununterbrochen im Gebrauch. Die Rüstung der Druckerei in der Periode zwischen 1712 und 1773 kennen wir auf Grund der Forschungen György Haimans, aber eine ausführliche typographische Verarbeitung des halben Jahrhunderts zwischen 1663 und 1712 läßt auf sich noch warten.

⁴⁶ Néhány, ma már példány alapján nem ismert mű terjedelmét csak becsültük, pl. RMK II 833 vagy RMK I 959 esetében.

⁴⁷ PAVERCSIK – GALLI: *i. m.* 312–313.; számításaik szerint ott 11 év alatt 353,5 ív terjedelemben adtak ki nyomtatványokat.

⁴⁸ HAIMAN György: *A nagyszombati tipográfiáról (1712–1773)*. (Bp. 1992) című, kéziratban levő tanulmánya.

ENYEDI SÁNDOR

**Aranka György és galánthai Fekete János levelezése
1800-ban**

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság létrejötte és Magyarországra is kisu-gárzó tevékenysége szolgáltatta az alkalmat arra, hogy az évek folyamán szoros baráti kapcsolat alakuljon ki a Pesten, vagy főti jószágán élő galánthai Fekete János és az Erdélyben, Marosvásárhelyen élő, 1798 tavaszáig a társaság titkári tisztjét betöltő Aranka György között.¹ Mire elérkezik a századforduló, a barátság elmélyült, szorosabb lett, noha ezidőben az erdélyi társaság is túljutott virágkorán. A két író és barát levelezése éppen az 1800-as esztendőben teljesedik ki, akkor, amikor búcsúzni lehet egy továtűnő évszázadtól, és köszönteni lehet az újat, a küszöbön lévőt. Szerencsés véletlen, hogy a több évre kiterjedő levelezésből éppen az 1800-ban keletkezett levelek maradtak hiánytalanul az utókorra.

Az 1800-as levelekben a tudós társaságról szóló hírek vagy eszmecserék a perifériára szorultak, de mégsem lényegtelenek. Fekete nem érzi eléggé tájékozottnak magát a társaság ügyeiben, ezért ismételten szóvá teszi a Magyarországszerte terjedő, már-már a társaság létét is megkérdőjelező szóbeszédet. Azt Fekete is tudja, hogy a társaság vezetésétől Aranka már korábban visszavonult, viszont mint helybeli, marosvásárhelyi — Arankától szeretné megtudni a társasággal kapcsolatos újabb fejleményeket. Aranka lakonikus válasza inkább sejteti, mint világosan felfedi a valós helyzetet: „A Magyar Társaság meg vagyon éppen, de a Fő Preses Gubernátor Urunk Excellentiája nyavalyája a multt napokban egykiség hátráltatta. . . ” — írja április 20-i levelében Aranka, márpedig — mint arra korábbi közleményeinkből emlékezünk — Aranka visszavonulásának fő oka az volt, hogy a gubernátor fokozottabb ellenőrzést akart gyakorolni a társaság felett. Nos, ezidőben a gubernátor gyakorta betegeskedik, egyébként is elfoglalt ember.

Az utalásokból az is világos, hogy az a korábbi rendszer, amelyet Aranka honosított meg, s amely a társaság sajátja volt: — sűrű levelezéssel tartani a kapcsolatot a társaság távoli tagjai és pártfogói között — már a múlté. Aran-

¹ *Galánthai gróf Fekete János és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság* = It 1985/4. 939–955. — *Aranka György 1798-as levelei galánthai gróf Fekete Jánoshoz* = It 1989/2. 329–343. *Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben* = It 1990/2–4. 435–498.

ka utódai nem jeleskednek a levelezés terén, s Fekete már annak is örvendhet, hogy egyáltalán, ha röviden is, de írtak neki a társaság nevében. (l. a 15. sz. levelet!) Fekete a társaságba vetett reményét és bizalmát nem adta fel, és elkezdett történelmi munkájának, a magyarok történetéről, a Mohácsi vészig terjedő írásának a folytatására a biztatást a társaságtól várja.

Fekete értesül ugyan a társaság új felállításáról, de annak részleteit nem ismeri, ezért arra kéri Arankát, hogy értesítse: kinek küldje az esedékes tagsági díj összegét. „A cassa még nálam van. . .” — írja Aranka válaszképpen, jelezve, hogy Aranka és a társaság kapcsolata nem szakadt meg, de ez a kapcsolat természetesen nem a régi. Fekete október 20-i levele mutatja, hogy Aranka háttérbe kerülésével milyen nagy lett a magyarországiak körében a bizonytalanság és a zavar a társaság sorsát, jövőjét illetően. A szűken mért információkból Fekete kénytelen megállapítani, hogy a bekövetkezett változás közel sem olyan, amilyenre számított. Csalódás ez mindenképpen, hiszen a röpiratokban meghirdetett nagy plánmokhoz képest lényegesen kevesebb mindaz, ami az elmúlt évek alatt valóra vált, ami valóra válhatott. Így teljesen érthető és jogos Fekete elégedetlenkedése október végén:

„Az Erdélyi Társaság feltámadásáról nem úgy irsz, a mint kívántam, már tsufos vélekedést hárit reá, hogy Te érdemes Barátom tovább tagja nem kívánsz lenni, engem tsak az, hogy Te és hozzád hasonló nagy eszű és emberségű emberek voltanak ezen társaság eszközlői, háritott arra, hogy melléje álljak. . .”

1800-ban a két egymástól távol élő író barátsága túl van azon a fokon, hogy megmaradását az erdélyi társaság működésének milyensége határozza meg. A levelekben tovább folyik az eszmecsere az irodalomról, a költészetről, és olykor nem hiányoznak a levélhez csatolt verses kéziratok sem.

Több mint érdekes, hogy olyan jelentős műre, mint amelyet Berzeviczy Gergely Lőcsén jelentetett meg Magyarország gazdaságáról és kereskedelméről, Aranka hívja fel először a Pesten élő Fekete figyelmét.² A könyv egy példányát Aranka Desseffy Józseftől kapta, s gyorsan megismerkedett vele: elragadtatással olvasta a szerző reformer gondolatait, csak az bántotta, hogy ilyen jelentős mű latin nyelven íródott!³ Ez arra serkentette Arankát, hogy néhány hónap alatt elkészítse a mű magyar fordítását. (l. a 14. sz. levelet!) Ez majd kétszáz év múltán is irodalomtörténeti eseménynek számít, hiszen szinte érthetetlen, hogy Aranka fordítását egyetlen könyv sem tartotta nyilván, és e fordítást nem jelzik Aranka felsorolt művei között sem! Rejtélyes, hogy ez az ugyancsak korai Aranka-fordítás elkerülte a történettudósok figyelmét is, amit csak azzal lehet magyarázni, hogy a fordítás egyetlen kéziratos példánya nem maradt az utókorra, s mivel magyar könyv nem lett belőle — nem vált ismertté, kimaradt

² BERZEVICZY Gergely (1763–1822) *De commercio et industria Hungariae* (Leutschoviae, 1797) c. könyvről van szó, amelyet Aranka először 1799. december 3-i levelében említ. L. It 1900/2–4. 489.

³ Uo.

a köztudatból, de hogy a fordítás valóban létezett, arra Dessewffy József egyik 1800-as levele a bizonyíték:

„Ki nem mondhatom milyen meg elégedéssel s el hüléssel [!] olvastam a Tettes [= Tekintetes] Ur fordítását. Nem vagyok elegendő annak meg ítézésére, hanem bámúlnom kell midőn meg gondolom be hamar készült el légyen ezen munka. Az az Aszszonyosság a kihez hogy dolgozhasson békében el szőkött volt a Tettes Ur, Múzsza lehetet. — A Tettes Ur magyar köntösbe öltöztette Berzeviczi munkáját, én prémet adok, s várok reá. . . ”⁴

A 18. század tizedik évtizedének végén egy viharos, előrelendülésektől és megtorpanásoktól tarkított évtizedre tekinthettek vissza mindketten, amelynek közepén tragikus események lohasztották le a reményt. Mindketten egy-egy szűk baráti körben próbálják nézeteiket kicserélni az eseményekről, a változásokról, amelyek közel sem azonosak vagy hasonlóak azokkal, amelyet reméltek, elképzelték vagy éppen álmodtak. Fekete főleg protestáns főurak, nemesek körében forog, Aranka a Marosvásárhelyen vagy környékén élő azon erdélyi magyar nemesek körében, akik számára nem közömbös a nemzeti kultúra sorsa, vagy akár a magyar nyelv ügye. Ez utóbbiakból hiányoznak azok, akik a hatalom közelében vagy a hatalom hierarchájában teljes ügybuzgalommal kiszolgálják a Ferenc-császári reakciót. Ekkorra már Aranka messzebb került Bánffy Györgytől, a gubernátortól, bár továbbra is szoros kapcsolatban áll a protestáns erdélyi kancellárral, Teleki Sámuellel, aki könyvgyűjtési és nyilvános könyvtár alapítási igyekezetével nagy tiszteletben áll a nemzeti művelődés iránt fogékony társaságban, bár azt is tudják, hogy Teleki óvatosan egyensúlyoz hatalmi pozíciójában, és nézeteiben több a konzervatív, mint a haladó vonás. Több ízben is említik a levelekben, hiszen 1800-ban azért utazik le Teleki Marosvásárhelyre, hogy a majdani könyvtárnyitást előkészítse, és többször utazik át Pesten is, útját mindég megszakítva, s noha Teleki és Fekete egymásról kölcsönös komplimenteket mondanak, talán mégsem lehetett teljesen véletlen, hogy találkozásukra nem került sor.

Az elmúlt évek tapasztalatai alapján mindkét levélíró tudja, hogy a politikai színvallásban, vagy a szabad véleménynyilvánításban — főleg ha annak írásos nyoma marad — meddig lehet elmenni. Mégis: a félmondatok, a sejtetések árulkodnak arról, hogy nézeteikben nem sokat változtak. Aranka az óvatosabb, Fekete az impulzívebb s olykor szókimondóbb. Mindketten az öregkor küszöbére értek, s Fekete egyik kéziratos versében (*A jövő Századnak*) így jellemzi viszonyát a múlthoz és a jövőhöz: „Az ujtól rettegünk, nem kedves a régi. . . ”. S hogy többek között miért nem kedves a régi, azt megtudhatjuk az utolsó 1800-as verses leveléből, amely kelet nélkül maradt ránk, s bár határozottan Arankának íródott, nem teljesen bizonyos, hogy Fekete el is küldte azt, hiszen a következő Aranka levelekben nincs rá vonatkozó utalás, s ebben bizony megfogalmazódnak ugyancsak eretneknek minősíthető nézetek is a korról, amelyben élni adatott, s amelyben érdem lett a besúgás, az emberséget

⁴ ItK 1935/183–184.

üldözik, a sajtó láncban van, a józan ész béklyóban, s a haza romlását nehéz végigszemlélni. . . De a remény nem hunyt ki teljesen, e versből megtudhatjuk: „időtől várjuk a rést. . .” A verses levél Mátyási másolatában maradt ránk. (a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában), és nincs rajta Aranka jól ismert szignója, amellyel minden átvett és kapott levelet ellátott.

1800-ból összesen huszonegy levél — a feltételezhető teljes levelezés — maradt ránk. Aranka Feketehez írott levelei 1894-ben kerültek az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárába.⁵ Fekete levelei két formában is fennmaradtak: a leveleket kötetbe másolta Fekete titkára (de e változathból hiányoznak a keltezési idők).⁶ Így fordulhatott elő, hogy egy korábbi közleményünkben az egyik 1800-as levelet tévesen az 1799-esek közé soroltuk.⁷ Több forrás alapos egybevetése során kiderült, hogy jelen gyűjteményünk első Fekete-levele nem 1799 végén, hanem 1800 január 15-én íródott. A Fekete-levelek egy része kézirat formájában az akadémiai kéziratárban van, másik részük Kolozsváron, az egykori Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményében.

1.

Fekete János levele Aranka Györgyhöz

Kedves Barátom!

Harmadik December hozzám utasított Leveledre hogy olly későn felelek, a Primás halálából⁸ reám hárólt bajok okozták, mert egy Jozságomat Arendába tartván, a Maradéki-val a dolog még tsak utobb választott Birák által elvégzendő civakodásra jutott. De te se feleltél, Kedves Barátom! utolso Levelemre. Nálunk egynehány hétig mulatott Grof Bethlen Gergely⁹ és László¹⁰ Bátyának hozván egy Levelét, arra feleletemet bé is küldötte Erdélybe. Mulatásának oka a Duna zajja vala, melly Bétsi utját vizagstálásomra hátrálta. Már ő bizonyossá tett, hogy Ovidius Szerelem Mestersége magyarázását Kezedhez juttatta. Köszönvén arról kegyes iteletedet azzal, mint minden egyebemmel, kérlek hogy ugy bány mint sajátoddal.

Nagyon sajnálom Grof Bánfi¹¹ beteges voltát, de reménylem, hogy az örök valóság, halála által, az ötet érdeme szerént betsülő Két Hazát meg fogja szomorítani, és további boldogításoknak ezen egyik leg remekebb eszközét ismét meg fogja gyógyítani.

Bethlen Gergely el beszéllette Bátya által eszközlött bilintsétől lett meg szabadulását.

Szerentsés a Kalvinista,
Mínhogy attol szabadulhat:

⁵ *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke*. IX. Irodalmi Levelestár. Leírta VÁCZY János és RHÉDEYNÉ HOFFMANN Mária. I. Bp. 1923. (1800: 603–613. sz. tételek.)

⁶ MTA Kéziratár. Régi és újabb írók. 4. r. 72–73. sz. Néhai GALANTHAI FEKETE János *Magyar költői munkái*. II. rész.

⁷ It 1900/2–4. 493–495.

⁸ Batthyany József, esztergomi érsek (1727–1799. okt. 23.)

⁹ Bethlen Gergely (1760–1816) kamarás, guberniumi titkár, a nagyenyedi kollégium főgondnoka.

¹⁰ Bethlen László (1751–1814) alispán, majd főispán, tanácsos.

¹¹ Bánffy György (1746/47–1822) Erdély gubernátora.

De bezzeg szegény Pápista
 Igáján holtig busulhat.
 Mert Papok tudatlansága
 Hajdan roszszul értvén Szent Pált,
 Isten evő házassága,
 Tudod Sakramentommá vált,
 S mint kenyér Papja kezébe
 Azzá lett, mi soha se volt,
 Így hir mondo jegyzésébe
 Thersitéből Herost koholt.
 Josef midőn meg engette,
 Hogy ki ki válasszon vallást,
 Kár hogy törvénné nem tette,
 Hogy Aszszonyt is vehessen mást.
 Ki maradt volna Pápista,
 Így le rázhatván igáját?
 S Nem lett volna Kalvinista,
 Kása meg pergelvén száját?

Nem lett volna így 1790ben a vallás eránt annyi Czivakodás, mert a Nemességet úgy vélem nagyobb részént Protestánsá tette volna a roszsz Feleségeiknek száma.

Grof Teleki Domokosnak¹² irott verseid felette szépek, és meg mutatják, hogy Helikon tejével táplálnak tégedet most is a Muzsák.

Valamint jó lonak, úgy Vitéz Embernek
 Hasznos s örvendetes magzatját szemlélni.
 Tompákból aranyat lám soha se vernek,
 Jótól hogy jó fajzik, csak lehet remélni.
 Isten áldja tehát Domokosnak fiát.
 Légyen meg Apjától esze bátorsága,
 Szeresse Hazáját Apjaként igazán,
 Ugy fog tündökleni Romai Grofsága;
 Ez a mit Apjának hív Barátja kíván.

En torkig Compromissumokba Transactiokba el merülvén lévén, utolsó Levelemtől fogvást egyebet nem tudtam koholni, hanem a Primas haláláról az ide kaptolt Magyar Epicediont, és ugyan azon érdemes Hazafi Francia Eptaphiumát. Ide rekesztem még azon különös érdemű verseit az én jó Mátyásimnak, a mellyekkel Névem Napját tisztelte. Nints ezeknek egyébb hibája, hanem hogy hozzám vonszo szivessége által el ragadtatván, többet ditsért mint sem érdemlem. Az ujj Esztendőre is egy remek munkát tsinált, de a hosszabb lévén, csak Bethlen Gergely vissza térésére halasztom el küldését.

Azon leszek, hogy a töled említett Könyvét Berzeviczinek meg szerezzem. Ugy G[rof] Teleki Bibliothecáját,¹³ sok más Hazámban tudtomra lévő jeles Archivumokatis használni el nem mulatnám, ha egyszer olly szerentsés lehetnék, hogy még eddig csak képzelt Munkámhoz foghassak. De hogy e meg lehessen, még elébb nem csak zavart házi dolgaimnak

¹² Teleki Domokos (Lajos és Bethlen Kata fia † 1824) Torda megye főispánja. Két kötetben kéziratosan hagyta alexandrinus rímekben írt életrajzát.

¹³ Teleki Sámuel könyvtárát 1798-ban alapította. 1802-ben szállították le a könyveket Bécsből Marosvásárhelyre, ahol a könyvtár megnyílt.

rendbe kelletik jöni, hanem Ariosto Orlando Furiosoja fordításánakis el végezödni; mert a ki egyszerre sokba kap, keveset viszen tökéletességre.

Azomban, ha bátor valahogy tellyesíthetnémis szándékomat, abban magamat meghatároztam, hogy Hazám történetit a Mohátsi veszedelemmel végezzem. Ennekokát könnyen által fogod látni

Magyar Thucidides nem kívánok lenni,
Mert sok Fabulákkal töltötte munkáját:
S Inkább Tacitusnak böltsebb utján menni,
Gibbonnal követvén Philosophiáját.

Valoban Ketske lábu pajtásom fel borzadtott, hallván tőled, hogy még a Magyar borrolis ugymint Attiláról deákul irnak kortsosult Hazámfiain. Meg vagyok győződve, hogy tudos kézben nyelvünk mindenre alkalmazatos, és hogy nekünk a Deákkal ugy kellene bánunk, mint hajdan a Romai Böltsek a Göröggel bánának.

De tán Totok voltak ilyenek költői,
Kik nyelvünk nem tudván, annak megvetői.
Haragbolis pedig tőlök ki telhetett,
Mert még Totjainktól el nem felejtetett
Fejér loért történt földjök el adása,
S Scytháktól hegyeknek lett nyájok tolása.
Mostis ellenségünk népe Szentibolknak,
Mert hurkába kását szalonna helyett rak.
Fülemile nyelvét a bagoly utálja,
Szint azért bögése füleink rongálja.

Élj egészségben

Pesth d 15 Január 1800

hiv szolgád barátod
G[roff] Fekete János

Ő Eminentziája s Hertzegsége Battyáni Josef el felejtethetlen Primasunk halálára

Epicedion

Vitéz! Bakáts! Pázmán tőle haladtata
s Benne bár érdemek egybe kaptsolata,
Tsak tsekélyly része volt ritka virtusnak —
Egyes abban szava Hazámfiainak.
Igy a fényes naptól tsillagoknak fénye
Homályba vonatik, s éjtszakák reménye
A hold is el enyész ő tündöklésétől:
Illy e három sorsa Josef érdemétől.
Primásunknak esze mindenre terjede,
Üldözés szivében soha se gerjede;
Mert tudta mestere jámbor tanítását
Követni s botlonak tűró huditását.
Nagy Pap, nagy Hazafi, Királyának hive,
Érdemesnek tette Pápaságra szive.
Szent emberiségnek betsülvén törvényét,
Régi vérségében nem kereste fényét,

S Ámbár a Hazával lettis eredete
 Ő Nemzetiségének, senkit meg nem vete.
 Attya Táplálója volt minden szegénynek,
 Példás képe lévén igaz Kereszténynek.
 Azért minden vallás egyaránt siratja,
 S Legnagyobb polgárját Hazánk gyászolhatja.

Ezt követi Fekete francia nyelvű verse Batthyany József érsek halála alkalmából. „Epitaphé. De son Emince le Cardinal Prince Joseph de Battyán Primat d' Hongrie.” Ennek közlésétől eltekintünk.

A Fekete levél mellett olvasható Mátyási József¹⁴ következő verse is. Méltóságos G[roff] Generális Fekete János Ur ő Nagyságának

Neve napjára:

Múzsza! Vagy akarmi vagy bennem az, a mit
 Elmének mondanak, jer segélj valamit!
 Alomból fel ébredt lelkem gondolatja
 János érdemeit eszembe juttatja.
 Csepegtesd tollamra Pegasusnap tsapját,
 Hadd szenteljem versel Joltevőm Ur-napját.
 Ezen kies hajlék, melynek melegsége
 A telet gunyolja annak kegyessége;
 Ő világosítván setét oráidat,
 Mintegy lyukaikba üzi unalmidat;
 Szived erősíti jo magyar kenyere,
 Nemes boraitol vidum kedved ere;
 Ő szerzett Tenéked szent magánosságot,
 Hol bátran katzagod a bolond világot;
 Tüzedet gerjesztik szelid biztatási,
 Elesztik reményed derékajánlasi.

Jelen lévén azért az alkalmatosság,
 Mutasd hogy szivedben él háladatosság.
 Kivánd: hoszszan nyuljon élete fonala,
 Jobbuljon a jövő század is általa;
 Vezesse a jozan Böltsék rövid sorát
 Gázolni a homálly fekete táborát;
 Derüljön ködéből szerentséje fénye,
 Meg koronáztatván jo véggel reménye,
 Nevetvén mint igaz Bölts az idők baján,
 Helicon rozsái nyiljanak ősz haján;
 Az ortzát rántzolo gond ötet ifjítása,
 Meg vetőjét a sors irigynek fordítsa;
 A Nemzeti Szépek danolják énekít,
 S tsokokkal béreljék Horatzi remekít;
 Légyen ő Magyarok Anacreonnyává,
 Kinek lantját tette Magyar furuglyává;
 Ifjui izléssel ihassa vén borát,

¹⁴ Mátyási József (1765 k.–1849) író, ügyvéd, Fekete titkára.

S A késő unokák abbol tartsák torát;
 Míg él, ne hagyja el Mokka Török babja,
 Ritkítsa asztalát kellemetes habja;
 Socratesként kevés de hiv barátival
 Böltselkedvén annak okoskodásával,
 Kandallotskájának játékos égése,
 S Pipája füstjének pajkos égése
 Vidítsák. Álmában Nymphákat öleljen
 Lanton fáradt karja – Élete így teljen;
 Holta után pedig jusson boldogságba
 A magától képzelt leg jobb mennyországba,
 S Ditsőitvén hozzá mostoha Hazáját,
 Maradék áldása tisztelje fő fáját.

27 a Dec. 1799.

Mátyási Josef

2.

Aranka György levele Fekete Jánoshoz

M[aros]Vásárhely Febr. 4dikén 1800.

Kedves Drága Barátom!

Olyan reményiségbe vagyok, hogy 30dik Xberben (december) Tiszteledre eresztett Leveletem, mellyet még 15dik Jan[uar] nem vettél volt, eddig vetted. Sajnálám ha eltévedt volna: mert nem volt üress. De biztatom magamat avval: hogy énis a' Te Leveledet 17-dik nap vettem. Igen kedvesek voltak előttem a' Te Szép Elmédnek játéakai; kivált a Gr[of] Bethlen Gergely szabadulásáról irtak; szerették Barátaimis, kikkel a bizottabbak közül, mind a' Te Gondolataidat, mind a' magaméit közleni szoktam. Gr[of] Bethlen Lászlóval és Gr[of] Teleki Domokossal még nem közölhettem: nem érkezvén még meg. Köszönöm a' Mátyási jeles Verseinek közlésétis.

A' Ti gyönyörű Énekeiteknek, 's az ifju Szépségek tüzeinek az az erejek vagyok, ugy tapasztalom, én bennem: a mi az Ének ellent álhatatlan vonásának a Templomban, és a buzgoságnak azokbann, a kik vagy énekelni nem tudnak, vagy bé rekettek. Mikor Ti tánczoltok, én sántikálok utánnatok; 's mikor énekeltek, dadogok. Ennek a' győzhetetlen, hibás hajlandóságomnak egypár gyümölsit zárom ide. A *Grátiához* és *Kupidohoz*. Nézd benne Hajlandóságomat: nem a' Fáradt Elme alatton járó gyenge szárnyait. A Te Érdemeid felségesebb vonásokat kívánnak.

Ez eddig a Te szép Elmédnek: már szollok jo szivedhez! Egy igen elnyomorodott nyavallyás Tudos ember vagyon Pesten *Schmit János* nevű volt Geometra. Ennek az embernek sorsa engem igen meg illetett. Ha én köztetek volnék egy Lust Pártiba, emlékeztetnélek Titeket a régiek jo szokására; kikhél az első csepp bor, mellyből innyi akartak: áldozat volt, Libatio. Mi, kik fekete ruha nélkül valóságos és hivatalos Papjainak tartjuk magunkat az Emberiségnek, mások ébresztésére és világosítására nézve: adjunk nékiek példátis benne. Többet irnom vagy kérnem tégedet: hivatalom és mesterségem meg alacsonitásának tartanám. Nékiek irok mái Postán, hogy egy czédulába jelentse nállad Nevét és Szállását.

Elébbi Levelemben küldtettem volt Néked régibb próbaimat a versszerzésben ugy akartam, hogy a legyen az első Transport, azután a' javából rendibe többetis közöllyek; és jo Barátaidnak, kivált pedig Néked értelmeteket vegyem, hogy érdemesekké a világ piatzára; vagy leszneké nékem gyalázatomra, s Barátaimnak unalmára. Egyenes, kedvezés nélkül valo itéletedet elvárom.

A nyavalyás Schmitről felyebb el felejtém. Dr. Szombathi Josef¹⁵ Ur tudom jo Barátod. Kérlek ajánld azt a szegény embert, hogy ne sajnállya megnézni micsoda nyavalyájú vagon Skorbuté vagy eme szabad Nemzet ugy nevezett nyavalyája, a mi rajta van?

Az Emberiség nevébe köszönöm aztis Neked, hogy az érdemes szép ifju Elme, Mátyási, a mint verseiben látom, nálad olyan menedék helyet talált; mellyben emez Elmék ellenségeinek, az élet modjáról valo nyughatatlan gondoknak ostromain kívül, nemes szép Ajándékait kiis pallérozhattya, és a Haza s Nyelvünk virágoztatásárais fordithattya. Most irtam nékieis.

Még egyikis papiross hátra: ez egyikis Gazdasági Jegyzés. Ugy tapasztaltam: hogy a mult Augustusba Septembéri idő járt, az őszi szél meg indulván; ez utánn holnapról holnapra mind ugy ment eddig; és mostis Januarius vége s Februarius kezdete; éppen pontban Februárius vége, s Martius kezdete nálunk. Nálatok hogy van? vagyok
Kedves Barátom

alázatos szolgád
Aranka György

[Mellékelve A Gratiákhoz és a Cupidohoz című versek. Lásd Elme játékjai 8–11, illetve a 69–70.]

3.

Fekete János levele Aranka Györgyhöz

Kedves Barátom!

Éppen midőn December 30ik napján írott Leveledet venném, várton várjuk a Palatinus szép Hites Társát, és ámbátor a rosz utak által ide érkezések halasztata, már ugyan tsak 1^ő Febr[uar] Budán fog lenni. Itten a Polgárság pompás katona szakaszokra fel osztva kívánja az Ujj Házásokat fogadni; a Nemesség nekik egy tzi fra tántzot adni; a Vármegyék pedig követek által akarják tisztelni a Menyaszszonyt. Nem végzem leveletem, mig ezen innepléseknek vége nem lészen, hogy Téged K[edves] B[arátom] a Herczeg Aszszonyról bővebben tudosithassalak. Azért most Leveled meg felelésére lépek:

Örvendek hogy vigan töltötted a Törvény-Szakaszt, mert a jo kedv leg jobb orvossága a Vénségnek, nem élt volna Görög Másod Anacreon a nélkül olly soká;

Vigadj tehát mig vigadhatsz;
Mindenben ugy is reá hatsz:
Szépeknék ő kedves leve,
S többször koronát is veve,
Mellyet rozsákból fonának,
S Kopasz fejére rakának
Theos fiatal lánykái,
Mert tetszetenek kotái.
Erdély szép neme tégedet,
Szintugy danolván versedet,
Nem kétlem, hogy tud bérelni,
S annyival inkább kedvelni,
Hogy a Görögnél ifjabb vagy,
S Amor tüze még meg nem fagy
Leg jelesb követőjébe
Anakreonnak versébe.

¹⁵ Szombathi József (Cseh, 1748–1815) népszerű pesti orvos, aki gyakran kezelt írókat, művészeket.

Az ujjult esztendőre jeles kívánásid elmédhez mind szivedhez érdemesek, és azokat tisztá szívből köszönöm. Az én boldogságom legfőbb és végső czélja, a nyugalom volna.

Jo szivem nem egyszer vitt nyomoruságra
Tudomány szeretés számos boszszuságra;
Kostoltam Tisztségek árnyék semmiségét,
S Nagyok kegyelmének tündér rövidségét;
Hirt nevet érdemmel kívánván szerezni,
Nem tudtam képzelés folyoján evezni;
Azért Salamonnal én is meg győzetem,
Hogy minden gyarłoság s a Sorsot nevetem,
Melly Thersiteseket vitézekké tenni
Szokta, s ministerit Mindasokból venni.

Verseiből készített ujj esztendei ajándékokat különös köszönettel fogadom. Szép abban minden, de nekem leg jobban tetszik a Prédikatziorol valo, midön Aszszony bé jött a Templomba, A Tréfa, Az utolsó. Grof Teleki Josef verseit,¹⁶ már régen a Magyar Museumbol esmértem, és azok tsak azt bizonyítják, hogy az erköltsnek is, mint a Vallásnak, vagynak képzelői, mert ámbátor gunyolodásidrol oly keményen ítélte, szeretett eljárni a vasko késsel, a Dunai Parasztink mondásaként.

Cserei Farkas¹⁷ Ur, egy néhány napja léssen, meg küldötte Schlötzerre¹⁸ tett Jegyzésidet, mellyek oly helyesek, hogy Németre kellene őket fordítani, s magának Schlötzernek kezéhez juttatni. El nem mulatom kívánságod szerint, a Munkát az itten levő Tudosok tsekély számával közleni. Én ugyan eddig hibát munkádban nem találtam, de leg alább kétszer magam oktatása végett el fogom olvasni.

Orlando Furioso, első Énekje fordítását próbául G[roff] Bethlen Gergely vissza térvén, néked el fogja vinni, hogy azt Erdélybenis meg bíráljátok. Mikor leszen kész, nem tudom; mert a fiam és más jo Barátim arra untattak, hogy Hazánk történeti irásához fogjak. Már el is kezdettem és az első két szakasz, Cseh Szombati orvos, Vay Josef Itélő Mester,¹⁹ Szilasi,²⁰ Udvari Tanácsos Böthi Imre,²¹ K[irályi] Tábla Birája Fáy Barnabás,²² és Tisztelt Bátori Urak által, kiknek el olvastam, annyira dicsértetett, hogy Geiza haláláig egy néhány holnap mulván el igyekszem végezni. Azután munkám ezen első részét néked K[edves] B[arátom] azon végre be küldöm, hogy több érdemes Tagjaival a Ditső Magyar Társaságnak meg bíráljátok, ha méltó é (Fel tett szándékom szerint) a Mohátsi Veszedelemig folytatni.

Mátyási kegyes ajánlásod köszöni, s vagy 30ig valo példát Munkáiból G[roff] Bethlen Gergely által fog küldeni; én pedig néked azon a Herczeg Aszszony tiszteletére mind Német, mind Francia, mind Magyar nyelven irott verseket, mellyek most költettenek, hozzá fogom a Kötethez kapcsolni; eddigis a két Francia verseimet, mellyek egyik a Muzsák, másik a Hazánkat lako népek állortzés Jelenésekhöz készültek, ide rekesztem.

¹⁶ TELEKI József (1738–1796) költő, koronaőr, A Magyar Museumban (II. 128.) közölt verse: *Egy jó magyar poétának verseiről kérésére tett ítéletem*.

¹⁷ Cserey Farkas (1773–1842) nagyajtai, ifjabb, császári kamarás, őrnagy.

¹⁸ Schlötzer (Schlötzer) August Ludwig (1735–1809) a göttingai egyetem professzora, Aranka támadta történeti nézeteit és az erdélyi szászokról írt munkáját.

¹⁹ Vay József (1752–1821) alispán, követ, septemvir.

²⁰ Szilasi — ismeretlen személy.

²¹ Böthi Imre († 1830) a hétszemélyes tábla ülnöke, tanácsos.

²² Fáy Barnabás († 1829) ungvári főispán.

Verseidet, a mint kezemhez jöttek, Barátimnak meg mutatván, velem s Mátyásimmal együtt abban meg egyeznek, hogy igen szerentsés léssen a két Haza ki adatások által. Gyönyörű a Karátsonyi Rytmusod is és különösen elmés. Hogy Barátiddal hív tisztelődről meg emlékezel örvendem: mi sem jövünk öszve, hogy borunk, ha jo, reád nem köszönnék.

Betsül Téged a két Haza,
S Gyönyörködve látja versid
Duna Tisza partján el hidd,
A Magyarságnak igaza;
Te voltál ki gunyolással
Mervén letzkéid keverni
A komor zsoltározással
Peredet meg tudtad nyerni.
Te voltál a jo gustusnak
Köztünk első Apostola,
S Akarhogy morogjon tolla
A meg halt Morosophusnak,
Hogy könnyebb versekre szálni
Mertél volt ő Nagyságánál,
Mint minden Dávidistánál,
Tsak azért kívánt kárpálni,
Képzelnél botránkozás
Amor gyenge gunyolása:
De friss elme futtatása
Erköltés előtt tsak tréfálás.
ÍJobb a Gratiákat vigan tántzoltatni,
Mint Fele-barátját tüzre kárhozatni,
S Jokat rágalmazván egy csekély hasznért,
Mások vádlásában keresni motskos bért.

Add ki tehát K[edves] B[arátom] bátran munkáidat, ha másképp a Censura nálatok jozanabb mint nálunk, és bizonyos légy, hogy örömmel fognak olvasatni minden észszel biroktol.

Már most a Hertzeg Aszszonyra jövök. Hogyan inneplették el jövetelét, a Hirmondokbol meg fogod látni; de én személylét kívánnám veled ismertetni

Bir ő Diánának sugár termetével,
Szépséget emelő Venusnak övével,
Melly a Gratiáktól Annoknak fonata,
S Homerként Junonak költsón adattata,
Midőn Ida hantján rá birta Jupitert,
Hogy Troját felejtven kebelében hevert.
Ábrázatját azért ki tudná festeni,
Mert azon kegyesség mint szépség, Isteni.
Minden tagjaiban meg vagyon a mérték,
De testénél esze még jelesebb érték;
Muzsika szavának gyönyörű hangzása,
s Még kedvesbé teszi helyesen szollása.
Szereti Nemzetünk hajdani ruháját
A Magyar fejkötő szépitven orczáját.

Hozzá szívességünk kegyessen fogadta,
S Nemzetünkhöz ő is viszontag mutatta
Hogy Anyánk pártfogonk mindenekben lészen,
S Közöttünk mulatván, Magyar szívet vérszen.

Pesth d. 16. Febr. 1800.

Élj egészségben.

hiv szolgád Barátod
G[roff] Fekete János

+ *Még két francia nyelvű vers következik (A son Altesse Imperiale l' Archiduchesse Alexandrine Pavlovna. . . , Clio la Muse de l' Histoire a son Altesse Imperiale. . .)*

4.

Aranka György levele Fekete Jánoshoz

M[áros]Vásárhely 11dik Mart. 1800.

Kedves Barátom!

Gyönyörűségekkel tellyes utobbszori Leveledre, későn válaszolhatok. Négy hétig csak leheltem: nem volt magamé a fejem. Az a részem az, mely testem erőtlenségében leg elsőbe szenved. Az én buta durva természetem még eddig kedvezett nékem abban; hogy éles fájdalmu kinokat nem szenvedek: ellenben legkissebb változásombann, ostoba vagyok mint egy tőke, azonkívül hogy lehellek. Azonkívül még két Betegséggel volt bajom; az egyik igen tiszteltetenn (?) Grofnéjéi, az özvegy Fő Prov. Lottáriusnéjé, Groff Bethlen Sándornéjé,²³ a ki alig marada meg; a másik az én Boroskámé. Ezekmég mais ágyba vagnak. Ezeknek kinnyokon valo bumba és mérgemben irtameg panaszt. Levelem mellé zárom.

Groff Teleki Domokos és Bethlen László, mindenik örömmel látta és olvasta leveledet: Ugy kivált a Francia verseidet mutattam más hozzá értő Uraknakis; ezekközött Gr[off] Haller Sigmond²⁴ Ur mostani Interimalis Presesünk annyira kedvellette; hogy tulajdon maga magának leis irta. Lakottvolt a Primás mellett ifju korában, és kivált az ő emlékezetére irt szép verseidet igen érzékenyül olvasta. Bethlen tisztel, csokol, Teleki Domokos nintsen itt. Most nem szolgálhatok semmivel. Mert reggel a Betegeim látogatása, azután a K[irályi] Tábla, ebéd, ezután esmét a Betegek, estve magam orvoslása elveszik időmet, eszemet. Másszor többet, most ezerszer öllelek és vagyok kedves Barátom

most nemgondolo alázatos Szolgád

Arankagy.

(*Aranka vers mellékelve: Panasz, megjelent az Aranka kötetében. Elme játéka. . . 107–112.*)
U. i. a Szép Elmeket és Jo Sziveket Tisztelem. (4. Mart. 800.)

5.

Fekete János levele Aranka Györgyhöz

Drága kedves Barátom!

Mikor utolso 4dik Február. küldött leveled kezemhoz jött, már feleletem azon Levelemre, melyről emlékezel, közel járt Erdélyhez. Nem lehet nékem sem nagyobb vigasztalásom, sem erősebb rugóm a Muzsák tánczára, mint ha látom, hogy együgyü Munkáim,

²³ Bethlen Sándorné szül. Bethlen Karolin (1753–1826).

²⁴ Haller Zsigmond († 1803) professzor.

kivált azon természetes Levelezésem módja, mellyel szívem érzéseit kebeledben ontom, néked és érdemes Barátidnak tetszenek. Teleki Domokos nékem elfelejthetetlen Barátom, kinek emlékezetében én is fenn maradni kívánok.

Nem szorult a te vidám és betses Muzsád arra, hogy az enyémtől ébresztessék, melly nagyobb részint gyászba vonatik sorsom viszontagságítol, és a melly tsak akkor tud tréfálni, mikor könnyü és vig verseid olvasása által bajaimnak el felejtésére juthat.

A Gratiákhoz irott Munkád, ámbátor magok látszanak abban pennád vezetni, tsak az által hibás, hogy nem érdemlem azon ditséretet, a mellyel hiv Követődnek utánad botlásit illeted.

Gratiákkal játszadozni
 Tsak néked engedtetik;
 Nékem versben izlést hozni
 Nagyon nehezítettik.
 Mert mi nálunk Venus nyája
 Magyar verset nem olvas,
 S Hazám majmozo Dámája,
 Azt mondja hogy unalmas.
 Hajdon Frantzoknak lantjára
 Dudolgtván versimet,
 Néha szerelem kutjára
 Hozhattam kedvesimet.
 Akkor Bétsben szerettede,
 A mi most utáltatik;
 S Kakas nyelv jól beszéltete,
 Melly nálunk nem tudatik.
 De ha kívánod meg tudni,
 Hogy melly nyelven beszéll jól
 A Szép nem? meg kell alkudni
 Hogy mindnyáján roszszul szól.
 Nints tehát ki gerjeszthetné
 Véknnyabb tüzre szívemet,
 Vagy ki nálunk meg érthetné
 Erotikus versemet,
 Szint azért Venus lánykái,
 Aranka Barátomnak
 Rég fogvást hiv Dajkái:
 Kerülői gondomnak.

Kupidohoz irott még szebb éneked, azt ujjonon bizonyítja a mit elébbi Levelemben irtam, hogy te vagy a két Haza magyar Anacreonnya. Én kinek nem adatott Corinthusba menni, és a ki olly helyen élek, a mellyben a Magyar Muzsa kedvellői kivált a Szép Nem között ritkák, tsak így szolhatok Venusnak tsalárd vak fattyával:

Te! ki hajdan sebesitni
 Nem szüntél engemet,
 S arany nyillal véresetni
 Allandon szívemet!
 Most amazt feszítsd tegzedbe,
 S Azzal tsak kívánást

A Széphez lövén hivedbe
 Elést adj s nemis mást.
 Ősz hajam ki szerethetné
 Kortsos Aszszonyinkbol?
 S Magyar versem kedvelhetné
 Németes Lányinkbol?
 Már most nem vágyok hűségre
 Játszo szerelmimben,
 Tsak találjak egésségre
 Ritka vevésimben.
 Igy meg maradok hadadba,
 S mig élek szolgállok.
 De ne vonny tartosbb lánczadba,
 Mert tőled meg válok.

Schmidt Mathematicust, Doctor Szombatival el olvastatván rola Jegyzésedet, nékie orvoslásra ajánlottam. Mihellyt a Dunán hid lévén az áltajjárás meg könnyebbül, itten és ottan levő Barátimat ébresztenifogom egy kis egybe szedett adakozásra, mellyből azzal a mit magamébol hozzá kívánok tenni, reménylem egy betsületes Summátka össze fog jönni.

Munkáid betséről elébbi Levelem bővebben szolván, azokat továbbis örömmel el várom, mert tudom hogy Aranka tsak jot és kellemetést költhetett.

Schlötzernek általad lett tzáfolást, parancsolatod szerint B[áro] Pronay Gábornak²⁵ által adtam ki is azután Aesthetica Professorának Schédius²⁶ Urnak fogja kezébe juttatni, ki is olly jo Hazafi, hogy ha kívánod, azt talám németre forditaná.

Itten az Erdélyi Társaság ellen panasz támad, hogy munkáit nem folytatja, idevalo Tagjainak semmit se küld, sőt el oszlása is hirdettetik. Kérlek tudosits a dolog mivoltáról.

Az idő járása nálunk egész Februáriusig ollyan volt mint nálatok, de bezzeg Martius vissza hozta, ismét a December végével és Januarius elejével járandó fagnak kegyetlen-ségét. Midőn ezt irnám

Pest Buda Városoknak
 Roszszul tisztított utszái,
 Az Authomedonoknak
 Még veszélyesebb probái,
 Mint ez előtt valának,
 Midőn Uraknak hintai
 Néha fel fordulának,
 Meg fagyván hó fuvatjai,
 Mert utszát nem tisztítanak
 Buda Pest Elöljárói,
 S Panaszinkra visitnak
 A Helytartonk Tanátsloi.
 Szint azért ő Kemeknek
 Karimás lo faszt seggekbe
 Büntetésül vétkeknek
 Kívánok e roszsz versekbe.

²⁵ Prónay Gábor – Prónay László testvére (1748–1811) esperességi felügyelő.

²⁶ Schedius Lajos (1768–1807) költő, lapszerkesztő, egyetemi tanár.

Meg ne botránkozz magyaros káromkodásomon, mert egy szép négy esztendő lovam tsak nem a lábát törte illyes rossz rendelések miatt és kicsinybe mult másszor hogy szerem porrá nem zuzatott. Facit indignatio vertum. — Ugyan a harag teremtette az ide kaptstolt verseketis:

El felejthetetlen Ilik Josef Császár és Király halának

Napijára

Muzsa! borítsd fejed gyászos fátyolokba,
 S Szomoru hangokat keresvén sirokba
 Bontsd fel könnyeidnek nem rég zárt kutjait,
 Hozván furuglyámra kesergés árjait.
 Jer! Zokogjunk ujra Josefünk hamvára,
 S Hazánktól nem esmért remek Királyára;
 Emlékezzünk sirván hogy e napon meg halt,
 Kiről herék szava még tégedis meg tsalt;
 Mert a kásbol őket el kívánván üzni,
 Leg jobb szándékjait rosszba tudták fűzni,
 Bölts rendeléseit mig élt, nem esmértük,
 S Életet boszszuval jaj! hányszor kevertük.
 Vajha most Styxen tul szavunkat halhatná!
 S Halálán kesergő sziveink láthatná!
 Tsak a bérelhetné fáradozásait,
 Tellyesedve tudná ha végső szavait:
 „Én a Magyarokat boldogokká tenni
 Igyekeztem, ugymond s édes Attyuk lenni;
 De balul értették rendeléseimet,
 Durva hátrálással busíták szivemet.
 Viszsa teszem tehát ügyök a régibe,
 Mint volt az Anyámnak hajdan kezeibe,
 Ohajtván hogy azzal szerentséssé legyen
 Az Ország, s mint elébb Törvénybe részt vegyen.
 El jön azon idő mellyben meg siratni
 Fognak, s háládással hamvaim vitatni.”
 Igaz volt nagy Lélek! Rolunk fel jegyzésed,
 S Már be tellyesedik a jövendőlésed.
 Austria véréből nagyobb nem születe,
 S Titus Mark Aurellal tsak illyen lehete.
 Kinek kedve tartja hadd tántzoljon tehát,
 E nap igaz magyart soha vigan nem lát.
 Igy Századok után Mohátsnak halmai
 Minden Hazafinak fájdalom okai;
 Igy Josef halála jövendő népektől
 Ületni fog, mint most tsak kevés hivektől,
 Kik Cyprus ágakat hintvén sirhalmára,
 Áldásokat mondnak minden nyomdokára.

Meg látod ezekből, hogy bűneinket meg tudjuk báni, s a mea culpa mea maxima culpa után, mellyet mejjünkre vervén mondunk, mindenkor hozzá teszszük: Sancte Josephpe Secunde ora pro nobis! Élj egészségben és szeresd hiv Barátodat.

Pest d. 13. Martii 1800.

Igaz hiv Barátod
G[rof] Fekete János

6.

Fekete János levele Aranka Györgyhöz

Kedves Barátom!

Igen örvideném, ha Levelem téged gyönyörködtethetnének, s akkor meg botsátánám nékiek egyébbi hibáikat. Valoban salynálom egészség változását, ugy mint kedves betegidnek Szivedet még inkább ellető nyavalyáit. Ki tetszik panasziðbol, hogy szived olly jo, mint különős az elméd. Facit indignatio versum: legyen a bosszu teremté nálamis egybe azon Josef halálára irottakat mellyek kezednél lesznek eddig.

Hogy panaszkod igen Lucretius Philosophiájára ható, azt magadis érzed, s végtére Orthodoxusabonak kivántál látszani. Én neked meg vallom; valamint több rendbéli munkáimbolis láthattad, hogy tsak annyit tartok a mostani buzgó babonákról mint hajdan Cicero a maga idejében szokásban lévőkről. Azonba hiszem

E Remek világnak örök alkotóját,
A rendnek látatlan tündr meg tartóját,
S Ámbár nem tudhatom, testem szenvedése,
Szivemnek számtalan kedvetlen érzése
Hogyan kaptoltatik örök Törvényével;
Elmém meg nyugtatom Gondviselésével;
S Bátor szemmel nézvéñ jövendő Sorsomra,
Noha káromkodom néhányszor kinomra,
Meg győzészööl hiszek Istent Gondviselést,
De tsupán ohajtom az égben emelést,
S Ha lelkem testemnél tovább fenn állana,
Vélem más formában jobb helyre szállana;
Mert hogy rosszabb legyen sorsa mostaninál,
A kegyes Istennél semmiképp meg nem ál.
Ha peddig vég orám mindenem fel bontja,
Örökös álomis szivem nem bosszantja.
Midőñ nem dőlöngtet ágyamban álmodás,
S Békével alhatom, mi van annál jobb más?
Melly a segítséget teve kétségessé,
S végső gyermek ágyat olly veszedelmessé.
Cupido Himennel Párkákat átkozták,
S Bujok a meg holton illy szokkal nyomozzák:
Oda van, ki minket tudott egyeztetni,
S Boldog házasságot méltán kedveltetni
Idegen erköltstől romlott Hazájában,
Kedves példájával vonván igájában
Annak eltökéltett számos ellenségét
Jobbithatta volna Honnya fesletségét
Oda van ki hiv Társ, tőkélletes Anyya
Kinek tisztelője Budának jozannya;
Ki Hazában mindég kegyes Cselédihez,
Roszsz kedvet soha se mutat vendéghihez;

Kit az irigység is kéntelen bámulni,
 Nem tudván éltében semmit kárpalni.
 Ne zokogj jo Férje! Ki tőle fosztattál,
 Állando szerentsét itten hogy várhattál?
 Meg találad őtet maradt magzatiba
 S az ég meg vigasztal, azok virtusiba
 Jegyezvé tenéked. Annyoknak védelmét,
 Mert jo faj meg tartja származása nemét.
 De midőn kívánlak Ótsém! vigasztalni;
 Kőnyyeim telletik bajuzsomrol nyalni.
 Olly nagy az erköltsnek hatalma. Szívünkön,
 Hogy azon kesergünk mint saját ügyünkön,
 Látván a két várost társadon könnyezni,
 S Fájdalmadon veled mindnyájunk egyezni,
 Illyes részvételtől vélném tud enyhülést,
 Mint hogy egy Aszszonyért e tán soha se lett.

* * *

Esz.....ámnak

Fekete szemednek
 Tűzes pillantása
 Győnyőrű mejjednek
 Nem nyugvo mozgása,
 Elragadták Szivemet.

* * *

Az éléstől hűlni
 Szokott a Szerelem:
 De nálam hevűlni
 Attól inkább lelem
 S Hozzád kaptolszatni.

Féljen ettől a rut
 Te siess ölembe,
 Unás belém nem jut,
 S Ujj tűz jőn vérembe
 Ha téged élhetlek.

Találhatsz keblemre,
 S kik nálam ifjabbak:
 De nem ollj hivekre,
 Mert bennem fészket rak
 Amor egész nyája.

Vénus fattyaiból
 Egyik szivem lakja;
 Másik nem mondom hol

Miolta Szemembe
 Tűnhete Szépséged
 Tsak te forogsz eszembe
 Álombanis téged
 Képzél a csalo kép

Tsak mint most ugy szeress,
 Okom nem leszsz buma [?]
 S velem lenni keress,
 Nem jutunk boszszura,
 S Holtomig szeretlek.

Azt Styxnek fogadom
 Kegyetlen vizére,
 S Magamat od'adom
 Amor fedésére,
 Ha meg nem tartanám.

Nem válik a szőlő
 Támaszto tőkétől,
 Nálamis mindég nő

Tűzetskéjét rakja,
S mindenem ők birják

Esz.....ám szemétől
Szerelemnek lángja.

* * *

Hogy Teleki Domokos, Bethlen László, Haller Zsigmond Uraknak verseim tetszettek, csak a hozzád való barátság okozta. Azolta, reményilem vettél ismét egy ujj dosist belőlők, mert a mint támadnak úgy meg küldöm őket. Tiszteld nevemben minden rolam emlékező barátinkat. – Most ide kaptsolem Eszterházy Josefné²⁷ halálára költ verseimet és egy kis erotikus vagy inkább bujátska énekemet, ohajtanám hogy e két oly különös munka maga voltában, néked kedvedbe légyen; de kivált hogy jobb egészségben találjon Levelem. Ujjságul azt irhatom (: mert – politikusokat meg látod a Hirmondokbol:) hogy Ő Felsége a Császár, Herczeg Eszterházinak 900000 Forintot, Orczy Lászlónak²⁸ 300000 Forintot adott költsón őt per centumra, hogy maguk dolgait rendbe szedhessék. Ditséretes ezen követése a Nagy Fridrik példájának korunkban. Adja az Isten, hogy többekre terjeszsze. Éljj egészségben és szeresd Tisztelődet, hiv barátodat
Pest, d. 9-a Apr. 1800.

igaz hiv Barátod
G[ro]f Fekete

Grof Eszterházy Josefné született grof Zeretine ő Nagysága

halálára

Muzsa! mond mért látjuk Cupidot, Battyával
Mély gyászban s föld felé szegezett nyilával?
Ritkán szoktanak ők, jól tudod egyezni,
Sőt egymás ellenis néhányszor evezni.
Ne tsudáljad, ugymond, a Heliconi Szűz,
Midőn érdem, szépség és nem azon vak tűz
Himen oltárjához Josefet vezette,
Testvérjének Amor idegjét engedte.
S Azért e ritka Pal példás életében
Holtiglan meg maradt hiv szeretetében.
Eszterházinének Venus irigylette
Világ bámulását, s Juno sem szerette,
Hogy Virtusra nézve hozzá hasonlított,
Azért Lucinának oly munkát indított,
Melly a segítséget tevő kétségessé,
s végső gyermek ágyát oly veszedelmessé.
Cupido Himemmel [?] Párkákat okozzák,
s Bujok a meg holton illy szokkal nyomozzák:
Oda van, ki minket tudott egyeztetni,
s Boldog házasságot méltán kedveltetni
Idegen erköltstől romlott Hazájában,
Kedves példájával vonván igájában
Annak el tökéltt számos ellenséget;

²⁷ Eszterházy Josefné szül. Zierotin Terézia († 1800).

²⁸ Orczy László (1750–1807) Abauj megye főispánja, császári kamarás.

Jobbithatta volna Honnya fesletséget;
 Oda van, ki hiv Társ, tőkélletes Anya,
 kinek tisztelője Budának jozanya;
 Ki házában mindég kegyes cselédihez;
 Rossz kedvet sohase mutat vendégihez;
 Kit az irigységis kéntelen csudálni,
 Nem tudván éltében semmit is kárpálni.
 Ne zokogj Jó Férje! ki tőle foszlattál,
 Állandó szerentsét itten hogy várhattál?
 Meg találod őtet maradt magzatiba,
 S Az ég meg vigasztal, azok Virtusiba
 Jegyezvé tenéked Annyoknak érdemét,
 Mert jó faj meg tartja származása nemét.
 De midőn kívánlak Ötsém! vigasztalni,
 Kőnyyeim kelletik bajuszomrol nyalni!
 Olly nagy az erköltsnek hatalma Szivünkön,
 Hogy azon kesergünk mint saját ügyünkön
 Látván a két várost Társadon kőnyyezni,
 S Fájdalmadban veled mindnyájunk egyezni.
 Illyes rész vételtől vélném bud enyhülhet,
 Minthogy egy Aszszonyért eztán soha sem lett.

* * *

7.

Aranka György levele Fekete Jánoshoz

Kedves Barátom!

Most érkeztem haza a keringésből. Sokáig huzván fenn járva a nyavalyát; mihelyt gyo-
 gyultam, ki futamodtam volt a Küküllő szelid mejjékére. Az alatt érkezett ide 13dik Marti-
 usban irt kedves Leveled. Verseid mind igen kedvesek előttem: de kivált ime nagy Emberek
 Josefnek hamvai tiszteletére irottak, igen felségesek. Lelkesülök mindenkor, mikor Leve-
 leidet veszem; és egybe szedvén őket ugy tartogatom, mint az Elmének apro forrásotskáit.
 Mikor nálam az Elme Eretskéjinek folyamattjai száradnak vagy gyengülnek; azokhoz já-
 rulok, belőlek életet, egykis Elmét és frissiséget meríteni.

Köszönöm Barátom hogy csekély munkátskáimrol valo kegyes Itéletiddel engem . . .
 teszz: mert magam meg vallom, keveset kezdek a bennem lévő versszerző Lélek mérték-
 ről tartani. Leginkább meg elégszem mégis azokkal, mellyeket azután szerzettem: hogy
 a Tè bölcs Oktatásodból és jeles példáidból a jo Iznek érzékenyebb vonásait tanultam.
 Most a napokban nem volt vershez kedvem: jobbatska oráimbann nevezetes jobbírányt
 tettem kettőben: u. mint a közelebbi *Panasz*-ban és a régennt irt *Szép Elméhez* irtbann.
 Ugy tudom mindenik meg van nálad: de az utolso nem egészz a hozzá tett potllás nélkül;
 'S az első a jobbítás nélkül eltűrhetetlen, csak egy zavar; mellyből lehet valami. Hogy azt
 a nyomorult Schmidet Keygyességdre méltoztattad: jo szivednek dicséretére szolgál; és
 énis köszönöm! Schlözerre tett ki küldött Jegyzéseim, azt tartom igen jo és tudos kezekre
 mennek B[áro] Pronay Sándor²⁹ és Schédius Ur kezeikbe. Nemis akarom hogy tovább

²⁹ Prónay Sándor (1760–1839) a történelemben jártas protestáns főúr, Aranka valószínűleg tévesen írta P. Gábor helyett!

mennyenek; kérlek vedd vissza osztán. Abbann a munkában csak azt akartam meg próbálni: hogy egy nyelves emberek tollával öszve mérhetném a magamét. Hogy németre fordításák tellyességgel nem akarom. Már elkezdtem azokat a Gondolatokat más tisztességesebb formába öntení; milyen egy becsületes Magyar nemes emberhez illik; ebben az Igasságot minden részbe nagyobb világosságra akarom hozni, és jobbanis meg támogatni: de szemét, epe, s indulat nélkül. Azután közönségessé tetszeni; s azt azután németülis világra lehetereszteni. Hogy ezt jobban véghez vihessen, éppen Leveledzésben vagyok egy Megyesi Szászszal Ballmann nal³⁰ a Székelyek Eredetéről; mellybenn ugyancsak fenn forog az a Schlözernél is nyuzott Fő kérdés: Hogy a Patzinaciták birták-é 890-től fogva vagy azután valaha Erdélyt? Éppen most tettem meg Jegyzéseimet arra az ő Munkájára; melly az Erdélyi német Quartalschriftban a VI dik Esztendő IVdik Fertályában a 3dik Articulus alatt elé fordul, s ki adatott. Elis küldöttem nékie. Most már ezekben szorgalmatoskodom; azoknak tövissei a Szép Elmének és Vers Istenének lelkét meszsze üzték tőlem. Azért most hamar verseimmel se szolgálhatok.

A Magyar Társaság meg nagyon éppenn; de a Fő Preses Gubernátor Urunk Ex[ellen]-tija nyavalyája a mult napokbann egykiség meg hátráltatta.
Kedves Barátom öllelek és szokott Tisztelettel vagyok

alázatos Szolgád
Aranka György

M[aros]Vásárhely 20. Ápr. 1800.

Itt éré az én rest Válaszomat a mai Postával ujjabb gyönyörűségés Leveled. K[edves] Barátom! Nevezetessen 3 szép, a Te Műhelyedbe költ Gondolat benne. Egyik a Te Unitárius Hitednek ágazattya forma. E remek Világnak örök Alkotoját, A Rendnek láttatlan tündér megtartoját. Ez igen szép. A másik Gr[of] Eszterházi Josefné emlékezetére – mért láttyuk Kupidot bátyával méjj gyászban? – Ez szinte meg pendítette bennem az most megereszkedett hurokatis. Érzékenyül olvastam őket. A harmadik E – ánnak. Ez igen nyert, a gondolat igen ifiu; de a ki tétel igen vén. A Hogarth³¹ Principiumáról távozik: Linea Polcritudinis est Linea Curva. Igen tisztá ki tételek – Ha téged élhetlek – másik nem mondom hol, tüzesetskéjét rakja. Ha ezeket a szép Esztera nem érti és az illendőség Törvénye ellen valoknak lenni észre sem veszi: olyan gyenge, mellyben Te gyönyörűséget nem találhatsz: ha pedig érti és elszenvedi: igen közönséges kutfőből meriteszsz. A Szerelem a Testi Gyönyörűségek között a legelső, és a nyomoruságok érzése csendesítésére, felejtésére, talánn a legelső és leghathatosabb Balsam: ezt igen megkell becsülni; különben ujjito erejét elveszti. Még az én jo Biro Társaim nem jöttek bé; csak magam vagyok, mig a Gyűlésnek ideje elé jó, addig egy kevés hasznát akarom venni az időnek.

Szolgád K[edves] Barátom! Az Egek oltalma Velede

Aranka György

8.

Aranka György levele Fekete Jánoshoz

Kedves Barátom!

Láddé Barátom, melly nagy előttem Hitele mind Baráttságodnak, mind Ártatlanságodnak! Egy szép Ifiu Grofné, Gr[of] Rhédei Mihályné, született Gr[of] Bethlen Borbála³²

³⁰ Ballmann (Bolmann) János Mihály (1765–1804) gimnáziumi tanár Medgyesen, történelmi dolgozatokat írt.

³¹ Hogarth

³² Rhédei Mihályné, sz. Bethlen Borbála (1770–1852) Sándor és Karolin leánya.

menvén ki a Napája Id. Gr[of] Rhédei Mihályné Társaságába Pestre: itten keresztül mentibe Tégedet ajánlottalak nékie, a kinek Josága által a Pesti szükséges Esméreteknek Elejét megtudja. Meg akartam a' Te Hitedetis próbálni, hogy annak fundamentuma a Virtusé? A Virtusnak azt a tulajdonságát mondják; hogy ingyen haszon keresés nélkül cselekszi a jót; és itt ha a szép Grofnénak segítségével léssz; Virtust kell csinálnod: mert nem biztathatlak hogy szokott hasznát várhasssad. Ajánlom mind a nevezett Szép Grofnét, mind magamat és Tégedet ölelvén vagyok
Kedves Barátom

alázatos Szolgád
Aranka György

M[aros] Vásárhely Ápr. 22dike 1800.

P. S. Más leveleimben ugy szoktam Néked írni, mint a ki velem együtt, három pénzt Polt-rába el vész: de most ugy irtam mint, a mit Benned leg inkább becsüllök, Filosofusnak.

9.

Fekete János levele Aranka Györgyhöz

Kedves Barátom!

Miolta együtt annak rendje szerént kezdtünk Leveleket váltani, nem történt még rajtam, hogy néked K[edves] B[arátom] kettőre felelettel tartoznám; de egy részt Fejérvár táj-jára kellett mennem; onnét vissza jöven Fotra, hogy az Arendatoroktól jobbito vastag krétával irt Számvetésnek, a romlásokrol szint olyat vethessek ellene; más részről pedig elérkezetenek azon innapló multság napjai, a mellyekkel Palatinusunk gyönyörű Élete párjának neve napját tisztelte és másoktolis tisztelni látta. Számatalan volt az Idegenek száma, a kiket ezen multságok hire, Bétsből és a Hazának más Városaibol ide vonzott, ugy hogy majd egy hétig Mátyás Király idejéről lehetett álmodni. Elsőben is egy Carousel adattott, melly oda számlálván a Palatinust, 18 lovaglobol alatt; ezek négy négy egyaránsó (?) Magyar köntösben kotsagos csákokkal, mindnyájan párducz bőrben, mutatták a magok és lovak könnyen forgását; a Cafousel magában katonás volt (ezt azért teszem hozzá, hogy Vesselényi Miklos, és más tanult lovasi Erdélyi Hazánkknak megértsenek (mert sem a lovaglok, sem a lovak nagyobb részéről, az ugy nevezett Iskolást várni, vagy kívánni nem lehetett. De különös szép, és Költőjének betsületére válo volt, a Carouselt követő Lovak tántza, mellyben Grof Beckers,³³ kit Savoi Regimentjéből nagy része Erdélynek esmér, meg mutatta, hogy nevezetesebb alkalmatosságokbanis tudna népet vezérelni.

Nagyon szépítette mind a Carouselt, mind az egész multságot, a polgár lovasság Osz-tályainak belefónása, és azon Romaiak modjára, négy egymás mellé fogott fehér lovaktol vonott, diadalom Jeleivel terhelt szekér, mellynek kotsissa ugyan Magyar köntösben parducz bőrben, Grof Csáki Ferentz³⁴ vala. Ez után Grof Károli, maga Uri Házában, egy igen szép tántzot, vagy is Bált, pompás világosirásával az egész háznak, és tobzodo vatsorát adott. Ugyan azon Vasárnap, a melly a Carouselt követte, ebéden a lovaglok az Udvarnál voltanak, a hol az étel szoba régi mod szerént fegyverekkel ékesítettett; azután a fegyveres polgárság, a meg holt Primás kertjében, egy ollyas multságot adott, hogy abban a jo izlés a pompát haszontalaná tévén, minden embernek örömére vált, de azt le írni tsak a hirmondok fogják tudni. Mindeneket bé fejezett Generális Beleznainénak³⁵ a kertjében adott tegnap előtti oszonnája, melly olly jól volt rendelve, hogy a többi, bár szebb Innep-lések tündérségétől el nem nyomtatott.

³³ Beckers — ismeretlen személy.

³⁴ Csáky Ferenc körösszeghi és adorjáni gróf, trinitárius szerzetes.

³⁵ generális Beleznainé — Beleznai Miklósné, sz. Podmaniczky Anna Mária (1731–1802).

Átaljában bátran mondhatjuk, hogy Mátyás király idejétől folyvást, Pest Buda szebb és pompásabb Multságokat nem látott. Érdemes volt ezekre

Azon gyönyörű Menyetske
 Ki hajdani Beatrixnál
 El hidd Barátom Szebbetske,
 S Erkölsben sokkal felyebb ál.
 Most is irtozik az elme,
 Hogy meg valhatta Pápának
 Bujaságát ő Kegyelme
 Kedvéért Ulászlojának.
 Palatinusnénk erköltse,
 Illyesektől nem félhetett;
 Mert jó nevelés gyümöltse
 Remek testében feszket vett.
 Vénust képzel ő képére,
 Dianának termetével;
 Minervát böltességére,
 Junonak tisztességével.
 De meg is elégedhete
 A Férje tiszteletével,
 Melly ujonnan jegyeztete
 Nevének inneplésével.
 Szép volt a Herczeget látni,
 Mint versengett társaival,
 Dzsida pistolt karddal vatni,
 Hogy tetszhessen játékiival.
 Mindnyáját felis haladta,
 Vigyázo virgoncságával,
 S Néki szépség a bért adta
 Szívéhez kapcsolásával.
 Így midőn tsatából tére
 Mars, Amornak szép Annyától
 Fáradtan jutalmat kére,
 Mint Josef remek társától.

Most már Leveled meg feleléséhez fordulok: Az első 20ik Apr. költ. Örvendek tiszta szivből barátom egésége meg térésén. Josef Hamvaira irtt verseim, igaz meg győződésből tett gyonásnak szüleményei. Szintugy bánok én a te kedves Leveliddel, és azokat mind magam, mind jó Barátim oktatására szorgalmatosan egybe szedve tartom.

Munkáidrol ugy itélem, a mint érdemlik; nem rosszszat, de még középszertüt sem szülhet tollad, és meg vagyok gyözve, hogy kedves ajándékot teszel azoknak ki nyomtatásával a két Hazának. Ha magamat nem igyekeztem volna esmérni, kevélyly tenne azon kegyes fordítása Levelednek, mellyben verseidnek minden nap növő Szépségét nékem tulajdonított. A te Mestered Apollo kilentz vén Szüzeivel, már néked régen főbe poltztot rendeltek a Magyar Parnassuson, minekelötte én; el hagyván néminemüképpen a Fratziakét, annak tövén mászkálni kezdettem volna.

A versid jobbitásat el várom, szerentsésnek tartván téged, hogy nem átalld a lima labort. Én ámbator Horatiusnak nagy imádoja vagyok, tsak ritkán tudom magamat a nonum prematur in annumhoz alkalmaztatni.

Munka nélkül folynak együgyü verseim,
 S Nagy betsre nem vágyván, tsak mint érzéseim
 Találnak előttd néha kegyelemre,
 Mert te benne nézel leg inkább szivemre.
 S Ha jövőd Százak olvassák azokat,
 Abban nyugtatják meg, ugy vélném magokat;
 Minthogy Arankának tudtanak tetszeni,
 Ki mindenben a jot szokta volt izleni,
 Emberséges ember lehetett költőjük,
 Bár roszzabbaknakis tunya ki törölőjök.

Schmidnek örömetst többetis szolgáltam volna, de már rég nem volt nálam, s maga sem igen látszik tudni, hogy mely Tisztviselés volna néki valo, ajánlván én magamat, mihelyest egy üres tanító helyre mutatna, annak néki meg szerzésére.

Vissza fogom Schédiustól Schlözert illető munkádat kérni, és a többit parantsolatidból el várom. Azomban már ebbenis jól meg vagyon czáfolva a Német Sógor.

Örvendem hogy az én egy Istent imádo Vallásom ágazatai tetszettenek. Eszterháziné halála valoban ugy meg hatotta a szivemet, hogy tsak annak bus érzéseit szedtem versekbe. A harmadik munkáról ugy itéltél, mint hajdan Teleki Josef egy tiedről, de mind a ketten elfelejtettétek, hogy Anacreon vénebb volt mi kettőnknél és hogy Horaczius többi társai-val ámbátor Augustus és Mecenással éltek, még sokkal jobban meg pendítették a diszno kolompot. Ha a Pucellát olvastad, emlékezzél hogy Amornak két tegze vagyon, egyikéből vékonyabb érzékeny szerelemre, a másikból Satyrosokhoz illendőbbre sebesülünk. Átaljában ez olyan munka, mely Somsich Lázár³⁶ Bátyám nálam lévén, bor tréfaés bujaság között költetett. Valamit a Szerelemről mondaszsz, igaz; de te az arany nyillal teljes tegzéről szollaszsz Cupidonak; én pedig ebben a gunyolásban, a másiktól sebesülve szollottam. Ama vékonyabb szerelem meg nem szenved az őszi hajjat, és bolond az a vén, a ki bár erejére nézve Ifju légyenis, annak gyulasztását magához reményli. Caetera textus habet.

De csudálom, hogy egyszerre,
 Olly nagy rigorista lettél,
 S Barátiddal kemény perre
 Olly gunyolásért menettél.
 Mondják: ha vénül a ringyo,
 Hogy akkor legjobban kárpál;
 Mert mi másnak kedves és jo,
 Már szolgálatjára nem ál.
 De tóled még nem távoza,
 Vélném, vétkek közt a leg szebb:
 Mond meg hát arra mi hozza,
 Hogy itéleted keményebb?

Végre 22ik Apr. irott Leveledre sietek felelni: Ha azon Dáma, a kit nékem ajánlaszsz, minden testi és lelki érdemekkel (a minthogy velek bir nem kétlem) nem volnais a természettől meg ajándékozva, minden itten tólem ki telhető szolgálatra számot tarthatna, tsak azért hogy te K[edves] B[arátom] ajánlod. Várton várom tehát a szép Grofnét Idősb Grof Rédei Mihálynéval,³⁷ kit mint Nénémet vágyon szerentsém esmérni, és bizonyossá

³⁶ Somsich Lázár († 1807) helytartótanácsi titkár, Zala megye követe.

³⁷ id. Rhédei Mihályné sz. Bánffy Terézia (1740–1807).

teszlek arról, hogy minden, a mit egy városi remetétől mind multságokra mind dolgai el intézésére várni lehet, tőlem el fog követtetni.

Meg nem tsalatkozol, ha rolam azt hiszed, hogy kész vagyok jutalom nélkül szolgálni; egész életem ennek bizonyosága, és ha munkáimban meg olvastad volna mostani szerelmet, nem kételkednél hogy még mikor reámfért volnais, időre nézve sohasem jo házasságban gántsot nem tettem, se szüz koronát nem bontottam; egyébb egyszer, és akkor is Ifju legény lévén, a hodoltat kész voltam el venni.

Barátom! én azt tartom, hogy noha mint Chaulieu,³⁸ la Chapelle,³⁹ és Bachaumont⁴⁰ tudunk mi ketten gunyolni, és Vieland⁴¹ Mussarionnyát tartjuk igaz Philosophiának; Epicurust pedig jozan értelemben nagy szentnek; még is jobbak vagyunk általjában:

Mint ama komor Képzelők
Kik erköltsöt legendákba
Keresvén oltár emelők,
S bálványokat lenek fakba,
Kikkel tsudákat tétetnek,
Egy Isten gyalázására;
S másként hívőket süttetnek
Lelkek meg nyugtatására.
Mi, hogy minden gyönyörűség
Kegyes Istenünk munkája,
Azt hisszük, s ugyan azért ég
Hozzá háladás fáklyája
Szívünkben tisztább tüzekkel,
S ugy tartjuk, hogy szabad élni
Erőnk szerént mindenekkel,
S Pokollal nintsen mit félni,
Tálálhat szívében a bölts
Jo tételi jutalmára,
Intézvén őtet az erkölts
Socrates mennyországára.

Élj egészségben és szeresd hiv barátodat.

Pesth. d. 15a Maii 1800

G[rof] Fekete János

U. I. Ide kapszok egynéhány a Carouselre faragott Francia verseket, a mellyek, bár egy fertály ora alatt születtek, még is türethőknek látszottak az egybe gyült idegeneknek: „A son Altesse Imperiale Madame l' Arhiduchesse Alexandrine Pavlovna a l' Occasion de Carousel.” [egy 16 soros francia vers következik.]

³⁸ CHAULIEU, L' Abbé Guillaume de (1639–1720) francia költő.

³⁹ LA CHAPELLE Claude Emmanuel L' HUILIER (1626–1686) francia író, költő, szabadgondolkodó.

⁴⁰ BACHAUMONT, Luis Petit de (1690–1771) francia író.

⁴¹ Vieland = WIELAND, Christoph Martin (1733–1813) felvilágosult német költő, egyik híres műve a *Musarion*.

10.

Aranka György levele Fekete Jánoshoz
rightlineM[aros]Vásárhely, 10 Jun. 1800.

Kedves Barátom!

A' mi szolgálatunk tegnap, azaz 10 dik kezdődék, 's én előtt valo naponn jöttem ha-za. Az egészsz nyugodalom idejénn az heveréssel, mulatssággal, jo éléssel, keringéssel fárasztottam magamat. Igen szép időt töltöttem Gr[of] Kendeffivel⁴² a ki téged Tisztel, az Annjánál; ott volt a' Szép Grófné Bethlen Ádámné,⁴³ a' kitől az a' Parantsolatot vettem, hogy nálad Tiszteletét jelentsem. Oda érkezett a mi Tudos Engelünkis,⁴⁴ a' kivel valo Társalkodásbann igen nagy meglegedésem volt. Láta némely Munkátskaimatis, és nem szánakodással ki nem mondhatom Barátom, melly jo időt töltöttem vélek: de tőlek meg válván nem alább valot. Irhatnám Néked mint Jelenést — Phaenomenont — hogy a vén Legény tüzet kapott, és azzal biztattya magát, hogy mostanában egy egész Eroberungot fog csinálni. Sokáig oda keringvén, a' Leveledzés és folyo tudos Munka igen a' nyakamra ült: azért a terhelt Elme, a' mint kívánná, a jo kedv és elevenség Linéáján, a versenn, meg nem ugordhatik; e más nyuguttabb órákra marad. Most csak éppen azt akarom tudodra adni, hogy élek és igen gyönyörű szép Elme Játékaidat vettem; és azoknak páriját adni elégtelen vagyok, meglévén terhelve.

Az én kedves Engelem engem igen megszorított; mert azt mondja, hogy a' mi jo Barátunk, s a Hazánk Tudosainak egyik érdemes fényne Prof. Schédius Ur, igen alkalmatlan nyavalyábann vagyon. Én azt az Tudos Urat igen erőssen tisztelem és szeretem, mind azokért a Nemes és szép Tulajdonságaiért, mellyekkel az értelmes Világ jo Itéletét meg nyerte; és erőtelenkedéseit igen sajnálom. Mindekelőtte nékie irhatnék, nem állhatam meg hogy fájdalmaink könnyebbitésére, annak mértékéről előtted ne emlékezzem. Nagy része volt mulatsságunknak, a Te szép Leveled és elmés Verseid, mellyeket mind Groff Kendeffi, mind Gr[of] Bethlen Ádámné örömmel olvasták. Most már én a' dologhoz, a nehéz dologhoz fogok; a Régiségekben fenn forgo legnehezebb kérdéseket vizsgálás alá venni; ez azonbann, egy kis nehéz, szép ostromhoz, mellyről fellyebb emlékeztem, a mesterséges vitézi lépéseket 63 esztendő koromban meg tenni. Kivánn szerencsét hozzá Barátom! Nem tudom leszszé annyi időm, hogy egy diadalmi, vagy egy szomoru Ének által szerencsém mivoltát megismersem jövőndöbe. Öllek Kedves Barátom és vagyok

alázatos Szolgád
Aranka György

11.

Fekete János levele Aranka Györgyhöz

Kedves Barátom!

Tizedik napján ezen Honapnak költ Leveledet, szokott szives örömmel vettem s abból érttettem hogy Grof Kendeffivel és más tudós Barátiddal töltvén nyugovo idődet, rolam is emlékeztetek. De kivált vigasztalt, hogy azon tőlem régen imádott Magyar Dámák remekje, Grof Bethlen Ádámné született Grof Gyulainé, el nem felejtkezett egy régi tisztelőjéről, és azt általad köszönteni méltoztatik.

⁴² Valószínűleg Kendeffy Elek fiáról, Jánosról van szó († 1801).

⁴³ Bethlen Ádámné sz. Gyulai Katalin (1779–1844).

⁴⁴ Engel Keresztély János (1770–1814) erdélyi kancelláriai fogalmazó, Magyarország történetével is foglalkozott.

Kevés Aszszony vagyok ó hozzá fogható
 E széles világnak minden Országban,
 Mert ő benne szépség, ész erkölcs fel ható,
 S Grátziák testvérét látod mozgásiban.
 Koronázásunkat midőn szépítette,
 S Idegen Dámáknál irigylést okozott,
 Vén Barátodat is szolgáljává tette,
 S Szivemben vakmerő vágyásokat hozott.
 Özvegy lévén akkor, talám szaporítani
 Fogtam volna számát kosár hordóinak,
 S meg nem nyert kéréssel, ősz hajam csufítani.
 Így számában tartson hív imádoinak.

Hogy Engel Pesten keresztül menvén, noha Schedius barátommal öszve jött, engemet nem tartott esmérésére méltónak, sajnálom; mert minden embertől hallom őtet Tudományáról ditsérni. Azomban meg tudván, hogy házasodni ment, rolam meg felejtkezését nem vehetem rossz néven. Ha látod őtet, mond meg neki, hogy viszszajövelete alkalmatosságával látogasson meg, mert sok beszédem volna vele.

Szerentsés vagy Barátom! hogy tudos társalkodásokból Amor tündér Templomába siethetsz; nékem azbelső ritkán engedtetik; ama pedig igaz volta szerént, régen el zárata előttem.

Ifjat sértsen Amor aranyos nyilával,
 Mert mindent reménylhet állandóságával;
 Hogy vénis szerethet, a könnyen hihető,
 Tsak hogy viszontaglás nehezen nyerhető
 Meg öszült üstökkel, ránczba vont ortzával,
 S Jobb vénnek sértetni, vastagabb nyilával,
 Melly a tőled kárpált verseim költötte,
 S Esztera keblében báremet nyerette.
 Azomban Magyarok Anakreonnyának
 Talám fenn tartatik, tétele tsudának,
 S Hallván énekjeit, felejtí Kedvese,
 Hogy képén, erején már az idő nyese.

Ezen tsuda tételt midőn néked szivemből és irigység nélkül kívánom, nem győzőm tsudálni, hogy a szerelem

Muzsádat inkább nem ébreszti
 Költésére szép verseknek;
 Kinek Amor szivét gerjeszti,
 A költője remekeeknek.
 Ő vitt Parnassusnak hantjára
 S Noha regulát nem tudtam,
 Rá hajtván Ovid kotájára,
 Mind addig nem is aludtam,
 Míg Kedvesemnek szép szemei,
 Nehéz nyelvén Frantziáknak,

Nem lettek versim kutfejei;
 Osztán a Magyar Muzsáknak
 Sugár Johanna vitt áldozni
 Gyöngyösinek ditső nyomán,
 S csak Amort kelletik okozni,
 Ha ki, hogy verselek, meg szán.

Professor Schedius, a kit mi igazán szeretünk, s érdeme szerént becsülni is tudunk, Fűredre ment. Félek, hogy ott hagyja csontjait elmés pályafutása zsenegéjében. Adja a Mindenható hogy hazudjak, mert ezen fiatal ember, egyik oszlopa Hazánkban azon erősségnek, melyet a setétség bajnoki nem szűnnek ostromolni.

A te ostromodhoz már fellyebb szerentsét kívántam, és így még csak azt jelentem, hogy az általad nékem ajánlott Dáma nem jött el; talám ugyan ő fel lobbant Szerelmed tárgya, és azért mult el ide jövelele.

Grof Bethlen Gergely egy nap boldogított kedves társalkodásával, Bétsből Hazájába valo vissza térésében. Én néki Számodra minden hátra lévő a Palatinusénkat illető verseket, Mátyási két munkáját, Orlando Furioso fordításából két énekemet, és Hazánk Történeteiből a Fragmentommá vált munkámat által adtam. Éljen szerencsésen, és noha Cupido sarkal, el ne felejtkezzél

hiv barátodrol
 G. Fekete János

Pesth. d. 29a Junii 1800.

12.

Aranka György levele Fekete Jánoshoz

M[áros]Vásárhely 12 Jul. 1800.

Nagy Vitéz Kedves Barátom!

Örömmel vettem drága Leveledet. Te most, a mint látom hasznos Éltednek Vecsernyéjéhez képest, az Elme Tüzinék Delinn vagy. Az Elmék Istenkéji leg ártatlanabb szép Gondolatoskádatis, a szép Mesterség kellemetességeinek könnyű Lépéseire szedik. Irigylem szerentsés sorsodat! De ha Te a Te Deled Abroncsa alatt vagy Barátom, és ott Tégedet a kellemetességek szárnyai az Egek felé emelnek: hidd el hogy az Elme Estvéjének is megvagyon maga kellemetessége. Én most az én Ejszakámbann vagyok. Ha látok, hallok valamit és Tudományok műhelyében izzadok: az a magánosság lámpássánál vagyon. Nem tudok, nem látok senkit vigyáztombann, magamonn s a Tudományok mezejéről szedett és csak az én vén kezeim között kevéség meg hervadott virágokonn, olykor olykor Gyümölcsökön kívül. Mikor pedig Morfeus a maga Országába viszen, ama kedves Álmod, a multaknak kedves emlékezetei a Szerelmem és Időtöltések; s azoknak elevenítő gondolatai jáczodtattyák az én Lelkemet; mely mint a Tűz, maga szijjos és könnyenn hajlo természetét a 63dik esztendőbennis az én vigasztalásomra megtartotta. Nem versre olvad az Elmém mindazáltal: hanem érzékenységre. Midőnn Te verset irsz, én szeretek; és szerencsésnek tartom magamat véle.

Éppen az a nap hogy Leveledet vettem a Cancellarius Excellentiájánál Gr[óf] Telekinél voltam. Beszéltünk rolad. Az az Ur igen nagy Tisztelőd és érdemeidnek nagy becsüllője. Más nap voltam Gr[óf] Petkinénél,⁴⁵ ott találtam Gr[óf] Bethlen Sándornétis a néked ajánlott ifiu Gr[óf] Rhédeiné Édes Annját. Azt mondja, hogy a Leánya sietve és egyene-

⁴⁵ Valószínűleg Petki József († 1817) feleségéről, Kemény Antóniáról van szó.

senn ment házához, hogy Gyermekait láthassa; Pesten létibe Gr[of] Rhádayné⁴⁶ foglalta el. 10 vagy 12 nap voltanak ott, és sajnállya hogy Téged nem láthatott. Énis sajnálom! Mert láttál volna egy szép, ifju szerelemre termett, de annak édes szavaira hajolhatatlan Erdélyi Aszszonyságot. Gr[of] Petkiné emlékezik rólad, és köszöntet. Tè nem tudom emlékezelé róla: a N[agy] B[ecsu] Rudnánsskiné⁴⁷ testvér öttse.notevalószínűleg elírás, tollhiba, helyesen „testvérhuga” Gr[of] Bethlen Ádámnról várom szinte a tudositást hogy holvan; és tiszteletére mehessek: parancsolatodat tellyesíteni fogom. Gr[of] Bethlen Gergelyről küldött Irásaidat nagy kívánsággal várom; és a Barátság Karjaival ölelvén, igen különös szívességgel vagyok

Kedves Barátom

alázatos Szolgád
Aranka György

13.

Aranka György levele Fekete Jánoshoz

M[aros]Vásárhely 12 Aug. 1800

Kedves Barátom!

Ha azt gondoltad volna, hogy a Tè szolgád, a szegény Aranka eddig az Árnyékok Országába: abba a Pokolba vagyon már, melyben remélni hogy nemsokára az élt szép Lelkeket csudálhattya; és Tégedetis valaha, későre, a Zöld Borostyán koszoruk Leveli alatt megfog látni: elég okodlett volna réája. Már már régtől fogva mind azonn az utonn vagyok: és még most se állottam egészen helyre. Elszöktem hazul és papirossaim mellől két izbenis. Esmét láttam mind Gr[of] Kendeffit, mind Gr[of] Bethlen Ádámnrét; Gr[of] Bethlen Ádámnrénál magánál voltam; az ő jo izü Kertyét és Házait örömmel láttam; de magais roszszul volt. Verseidet mutattam, melylyikben Őtet dicsérted, és igen kedvesenn vette. Köszönet Gr[of] Kendeffi Jánossal együtt.

A Szép Kis Rhédeiné hazajött; nem találkozhattam vele. Az Édes Annyabeszéli: hogy igen kevés ideig lehetett Pestenn; Az Ota Édes Anyya, kívül volt, erőssen elvolt foglalva a kevés idő alattis, mig ottvolt; a mi jo időtöltése volt Gr[of] Rhádainé Excellentiájának köszöni.

Groff Bethlen Gergelyel se találkozhattam. Mikor itt járt, nem voltam jelenn. Meg hozta barátságodból, a miket küldeni méltoztattál. A Magyarok Történetei dicsősséges meg Irásának kezdete! Gyönyörű Munka! Nem potollya aztki Barátom soha a becsületes Barátnak. Szekeresnek becses Munkácskája. Kár volt félbe hagyni! II. Friedrich irta volt Keitnak: hogy az ember olyan mint a Gyermek, mikor reggel fel akar kelni: fel ül ágyába: azomba vakarni kezdi a fejét, esmét hanyattá ereszkedik s elaluszik. Es így a Szép Historiais esmét álomnak ereszkedett. De a Tè Jó Emlékezeted, szép Elmédnek, s Jo Szivednek Erdemei nem alusznak. Mindenek igen jól emlékeznek rolad. Azok közül valo Méltóságos Gr[of] Teleki Sámuel Udv[ari] Cancellarius Ur Exelenziájais; ki most egykeves időtől fogva itt mulat. Igen örömost hallotta mikor rolad emlékeztem; és magais nagy dicsérettel szollott nagy Erdemeidről.

Ez a jo Grof és Nagy Hazafia most azon dolgozik, és egy Nagy Bitliotheka leszen; a Hazaközhasznára szentelve. Barátom a legszebb Teremtést, azén Bálványomat megumon, mikor látom mennyi időbe s pénzbe kerül: olyan időbe és pénzbe mely a Nemzetés Hazahasznára fordítatván, annak dicsősségére szolgálna! Nem vagyok én a Missionariusságra hivatalos, hanem csak magamba beszéllek Veled, a négy falközött: Vallyon nem jobb

⁴⁶ Valószínű, hogy Ráday Pál feleségéről, Prónay Ágnesről történt említés.

⁴⁷ Rudnánsszkiné — ismeretlen személy.

volnaé egyet próbálnunk; olyan dolgot csinálnunk, melyet senki se hihetne. Ha pedig meglátná: elbámulna rajta. Nem jo volnaé, megtérnünk. Ezerszer öllek Édes Barátom! Engedj meg egyszempillanatyú Gyengeségemnek: szinte hihetlenség vétkibe estem. A mindenható szépség Birodalma alol, mint roszz szolgálta elakartam szökní.

Te légy okosabb, vezérelj engemis. A kí örökösön vagyok

alázatos szolgád
Aranka György

14.

Aranka György levele Fekete Jánoshoz

M[aros]Vásárhely 11 Sept. 1800

Kedves Drága Barátom!

Csak nem tudván egészségemet jól helyre állítani: félbe hagytam minden dolgomat, s ezekben a száraz és poros de egészséges napokon mind nyargaltam szerte széjjel. A M[agyar] Cancellárius Ur Excellentiája tiszteletéért fordultam ide egyszer mászszor. Ő Excellentiája tegnapi indulása egészséggel. Néked nagy Barátod Erdemeidnek Tisztelője. Énis elszaladék azonnal; most jövök haza; és holnap meszszebb akarván indulni: megemlékezem a Te drága Barátságodról; az én kedves Tárgyomról. Küldöm azért az én szives Tiszteletemet. Egyébbel nemis udvarolhatok. Minekutánna a Berzeviczi Ur Magyar Kereskedésről való Munkájának fordítását elvégeztem, az eszemis nem engedte magát terheltetni. Talán ha jolki nyujtathatom, majd esmét vehetem valami hasznát. A mi aproság semmiségeket csináltam, ugyancsak ide teszem. Levelem Végére. Mint jó Barátom tudom; ha látodis, hogy millyennek kellett volna lenni, s mibenn hibázik: megengedsz.

Groff Bethlen László a Kedves Fiát, Pált⁴⁸ Bécsbe akarván vinni eddig utnak fogott indulni. Alig várja hogy láthassam, s jó indulatu, engedelmes Fiátis, és egyszersmind Barátságát elődbe alihassa. Ha a jó reménységű Ifjú Attya nyomdokát fogja, mint bizunk, követni: Hazánk s Nemzetünk egy jó és Nagy, Nemes Szívű Hazafiát fogja benne látni.

Öllek kedves Barátom mint

alázatos hív Szolgád
Aranka György

Ősz

Szereltem

A Zefir könnyű Szárnyai
Tavaszt csak minap hozák
S Az Ősz híves harmattyai
Tollaitol már fosztyák.

Lassan lassan megkezd hülni
Az eleven Természet
És meg hült helyébe ülni,
Az éjt hozó Enyészet.

Magoss Egek nagykirálya!
Ne siess olly sebessen:
Nem kevésbé meg talállya
Jászlát lovad csendesen.

Egy roszz, de édes Nyavallya
Jokedvel s friss vérrrel jár;
Csak Szív lankadt: Orvosollya
Más Szív; mellytől éltet vár.
Ne hadjátok kis Istenek
Kinlodnia egyedül;
Illyétek meg Szép Szerelmek
Aztis, mellytől Sebessül.

Mérges eme Gyermekek ijja
Nem tud adni kegyelmet,
Meg löve a Venus Fia,
s Nem tudék csak Szerelmet
Kilencz Szüzek forrásiba

⁴⁸ Bethlen Pál (1783–1866) 1813-tól kamarás, ismert gúnyneve „Bajusz Pál”.

Minket ha Mája Fiának
Mégfujt aranny veszszeje:
Az Árnyékok Országának
Ott tart hamvas mezeje.

Nem viritt ki többé Telünk
Zefirek Szellőire
Nem mozdulmeg többé Szívünk
Szerelem Tüzeire!

Elmém tüzét mentém:
De Szépségek csudáiba
Tüzemet még hevítém.

Engedjete meg szép Szüzek,
Elmék kegyes Dajkájji!
Azok az ártatlan Tüzek
Csak Szépségtek Munkájji.

15.

Fekete János levele Aranka Györgyhöz

Kedves Barátom!

Két Leveledre tartozom felelettel, és ha Barátom nem volnál, menteném magamat, egykorig Pesten nem létemmel, utóbb pedig per patvarbéli foglalatosságimmal: A mi az elsőben foglalt érdemetlen ditséretedet illeti, nem tudom ki ditselkedhetik inkább élete dellyével: az e a ki néha jól vagy rosszul gügyög a Szerelemről, vagy a ki Venus fia tüzeit, tellyes erejekben érezvén, mint Te Citherea oltárán áldozik. De duplán szerentsés a ki a mi időnkben reménlheti, hogy viszontag fog szerettetni: Én minthogy ezt nem hiszem, miolta a Természet porát hintette hajamra, ha néha áldozom is a Tenger habjából lett Isten Aszszonyoknak, meg elégszem, hogy Kalipigia légyen és élését nekem engedje, szive akárkijé maradjon.

Fájt a Szivem hogy Groff Teleky Samut Ö Excellentiáját itten által mentében nem tisztelhettem, mert rola nekem hirt adni nem méltoztatott; én ezen Urnak esztét, tudományát, emberségét igaz szivből betsülöm, tisztelem, és ha embert imádhathnék, imádnám.

Rádainé Hugommal nagy Perre fakadtam, hogy Groff Rédeinét itten velem el mulattata, mert örvendtettem volna ha tiszteletemmel hozzád járulo barátságomat bizonyíthatam volna.

Groff Petkiné kegyes emlékezete rolam, annyival betsesebb előttem, hogy Istenben boldogult Testvérjének tisztelője voltam, a mint azon ritka Dáma érdemlett, noha tsak ritkán láthattam őtet élteben. Második Leveledben nyavalyádrod látszatol szollani, nagyon sajnálom tested bádgyadását, mert ámbátor a szerelem maga sulyos nyavalya légyen, még is egészséges testet inkább kíván, de hihető hogy tsak Ovidius Tanácsát követted, a ki javasolja, hogy a Szerető Kedvesének bádjatságot képzeljen. Hogyan is lehetnél beteg, midőn olly Dámákkal lehetsz, mellyek holtat is bizonyossabban fel támaszthatnának mint ama:

Mind Ó s Ujj Testamentomnak
Szenté vált Philidorjai
Zsido s keresztény Templomnak
Nép Csalo Chemicussai

Ha azonban valahogy Ditső és Munkás életedet végeznéd, nem Pokolban, hanem Negyedik Mannországomban várnál reám, de úgy vélem hogy én leszek ottan Quartély csinálod és a Borostyán Koszorut a Gratziákkal számodra fogom készíttetni.

A mit Groff Bethlen Ádámnérol irtam, szivemből folyt és reménylem őtet meg nem bántotta; az Istenek és Isten Aszszonyoknak fel kell venni, még az érdemetlen tömjénnyét is.

A Magyarok történeti tsak ugy elevenedhetnének ismét fel, ha Te és az Erdélyi Magyar Társaság több Tudos Tagjai azt itélnék, a két proba szakaszbol, hogy én ezen munkának embere lehetek, és a munka jövőendő Századok betsét meg érdemelhetné (mert hogy most ki nyomtattassék, azt reményleni sem lehet) ezen esetre nem mondom hogy nem igyekezném a Mohátsi veszedelemig (de tovább nem) folytatni.

Vettem az alatt ujj fel állásáról az Erdélyi Társaságnak kegyes tudositását, de tsak arra várok Tőled, hogy néki felelvén, kinek, és hova küldjem amaz ezen czélra rendelt 20 Forintokat.

Az Erdélyi Böltsek rolam valo kegyes Emlékezete ösztön lészen, hogy azt további fáradozásimmal érdemleni igyekezzem. Nagy érdemeihez méltó és azokat örökösítő munkát tészen Groff Teleki Samu a Köz Bibliotheca alkotásával.

Meg térésedet tréfának tartom. Én magamat igaz uton vélvén, ha azt el hagyánám, tsak roszzabhat választthatnék, azért holtig tsak azon kívánok ballagni, és ha eszemen lászék annak igazságát halálommal fogom bizonyítani, utolsó órámban egy Epigrammát tsinálván az ijesztő Mesékre.

Most mint hogy Szárnyas Paripádat két utolsó Leveledben (talán már meg térésed fejében) nyargalni nem akartad, enged meg hogy más Lorol szoljak: Nékem Báro Hompesch Károly Feldmarschal Lieudinánt Anglus szolgálatban, egy igen szép Anglus Monyast ajándékozott, irok ugyan eránta mind Groff Vesselényinek, mind Groff Bethlen Gergelynek, de azomban néked is Kedves Barátom a végre meg küldöm Groff Beckers által lett le rajzolását ezen Lonak, hogy azt más méneses Gazdáival Erdélyi Hazánknak közölni méltotzassál; ha kinek hozzá kedve vagyon, vagy maga jöjjön ide látására, vagy biztos emberét küldje hozzám azt a Lo meg vételére hatalmazván.

Nem látván Leveledben Verseket az én Szegény Muzsám is el némult, ha azon meg térés, mellyre ingerelsz abból áll, hogy a Kilencz Vén Szűznek le mondjak, nem nagy fáradtságomban fog telni a megtérésem. Éljj egészségben, s tiszteletemről szivességemről meg győzve maradj örökre

hiv barátod
G[roff] Fekete János

Aranka jegyzete: „Válaszoltam 10. Oct. 1800.”

16.

Aranka György levele Fekete Jánoshoz

M[aros]Vásárhely 10 Oct. 1800.

Kedves Barátom!

Szerencsés voltam a napokban egy kedves Leveledet venni. A mint Rendiből látom Pestenn; és a mint a Mangos le írása alá tett Írása Mátyásinak mutattya 17dik Sept. táján költ. Nagy örömömre volt. Nem csak kellemetességeidért, mellyek Leveleidet nálam kedvesekké tészik: hanem azért is hogy igen drága életedről és egészségéről általa bizonyos lettem. Már tünődni kezdettem volt az én kedves Barátom felől. Ennek a nagy Állatnak, a Világnak, a mint én gyanitom, és Néked csak sugva mondom Barátom, nintsen esze és törvénye: ha vanis? vagy az ő esze és törvénye nem olyan mint a miénk: vagyha olyan: igen kevés van. De ha legalább esze volnais, és az a miénkhez hasonló volna: félek hogy játékot ne csinállyon egyszer belölünk hürünk nélkül; vagy számba se vegyen minket. Illyen egypár Szép Elmét, mint mi! Részemről csak tartogatni kezdettem a ki tudjárom. Most is darab ideje hogy gyengélkedem: talám éppen ma vagyok jobban: és holnap szándékozom mindjárt indulni. Egy Szépséghez, kinek kellemetes Társaságába egykeveset elevenedjem; és nála a Te Emléketettedis elevenitsem: a Szép Groff Bethlen Ádámnéhoz. A Lovadmeg esmértetésereis leszen gondom.

Nagyméltóságos Gr[of] Cancellarius Teleki Sámuel Ur Excellentiája ki mene, még talám Váradonn leszen. Pestenn megláthatod. Ennek az Urnak emlékezete keményebb oszlopra leszen metzve, a Haza számára szentelt pompás Könyv-Tárba; mint a Herczeg Eszterházié, a hires Heydn ékesenn hangzo Notájába.

Még se Gr[of] Petkinével se Gr[of] If. Rhédeinével nem találkozhattam; A Társaságnak küldendő Segedelmet csak küld az én kezembe; mivel a Cassa még nálam van. Ha tetszik egy két Rendből álló Jegyzést vagy Jelentést mellette tenni a Társasághoz, aztis csak zárd az én Levelembé. Befogom mutatni, és Érdemeidről emlékezni.

A Magyar Történetekről jo hogy Gondolatodat értem. Hogy életedbe ki adatni nem kívánod. Tehát az én Gondolatom az, Barátom: hogy a jo Egek segedelméből fogj hozzá, és ird meg olyan dicsősségesen a mint kezdetted. Hogy az ember arrol egy Társaság biztatását vegye: nem jo. Felfenné az ember némely roszzs Elméknek az élit, a vizsgáladásra. u. A mi a Magyarságot illeti: csekély tehetségem szerént segíteni foglak örömet. Csak előre kérlek, ne kívánny cifránn irni; hanem Méltosággal, mint Historiához illik. És Szép Elmédet mellyel a Természet meg ajándékozott ne kívánd a szokba ragyogtatni; hanem a dolgok bölcs meg ítélésibe.

Megtérésről emlékezel Barátom. Az én szomat irod viszsza nekem. Megvallom most, hogy nem tudom érttettemé mit teszen: mert most habozok. Közönségesenn, ha magamat megnem csalom, olyan forma dolgot értenek a megtérésenn, hogy az ember erkölcsi életét jobbitsa meg, természeti kívánságairól le mondván, és az okosságot vévén p. o. A ki mint a Természet hozza, éltibe azon kedvire le felé ment: fordullyon már végre fel felé a vizenn. Ez igen bajos volna nekünk ketten, éppen akkor a melly időbe már gyengültünk; felfelé uszni. Azért én Barátom, a ki azeddig valo utozásomat semigen bánom vagy szégyenlem, mikor aztmondom, hogy meg térek, csak azt teszi. Hogy eddig a mint lehetett usztam felfelé az élet és tökéletesedés nyomainn: és már mikor erőm elkezd hagyni, térdegelek le felé, hogy majd elébb hátrább ama nagy tengerbe bé merüllyek; a Felejdékenység tengerébe. A Dieu kedves Barátom. Vehetedészre hogy a napokba nemborral hanem pilulákkal éltem; a mint a Poéta mondja igen *Siccus* vagyok arra hogy verset irjak ilyen komor legént azoka jádзи Szüzek nem ölelgetik, millyen a Te Szolgád

Aranka

17.

Fekete János levele Aranka Györgyhöz

Kedves Barátom!

Csudálom hogy midőn 11dik Sept[ember] hozzám utasított Leveledet ír nád, még nem vetted az enyimet, minthogy arrol egy szoval sem emlékezel, de kívált nem felelsz azon Erdélyi Társaságnak ujj fel állásáról, mellyről azolta sokfélét hallottam.

Én azomban ezen Leveled meg feleléséhez lépek: Böltsen tselekedted, hogy nyugodalmat engedvén elmédnek, tested fárasztásával egésségedet helyre állítani igyekeztél.

Mert akármit mondjon a Theologia
Lelkünknek különös véknyabb mivoltárol,
Minket tapasztalás s a Philosophia
Meg győz e kettőnek egyből állásáról.
A beteg Nagy Sándor bár harczrol álmoda,
Agyából Sereget nem állit rendekben;
S Hagymázba ha talám bölts Newton akada,
Nem jegyzi Planéták utjait egekben.

Ismét oly szerentsétlen voltam, hogy Grof Teleki Samut vissza mentében el mulattam, mert egy kis dolgom vala Posony és Nyitra vármegyében, egyet azon ritka Magyarokból, a ki velem egyaránt gondolkodván, ezen mostoha időbenis emberséges ember maradt, tudniillik Benyóczki Györgyel,⁴⁹ a kinek semmi hasonlatossága sinsen a Referendarius Öttsével.

Köszönöm hogy rollam meg emlékeztél; én minden rendbéli érdemedet ugy tudom betsülni, mint hozzám igaz magyar szívességeddel büszkélkedni.

Még nem jutott kezemhez Berzeviczi Munkája, de azon leszek hogy meg szerezzem, hogy annyival is inkább izlelhessem ma holnap fordításodat.

Ama két vers darab, mellyekkel boldogitaszsz, igen különösen szép, és meg bizonyítja, hogy te vagy egyik a Magyar Poéták között, a ki leg inkább el találja ama könnyü Tonust, mellyet a Muzsák, a Nemesek és talám a Magyarok nagyobb részéről is meg tagadni látszattak.

Az ószról valo gondolatid valoban oly szépek, hogy a Magyar Anacreon nevet, ha régen nem birnád, annyival is inkább meg érdemelnéd, hogy a szerelemről nem tsak mint gunyolsz, de annak tüzeit talám még hevesebben is érzed a vén Görögnél. Én a mint sokszor irám,

Véknyabb szerelemnek,
 Ellent tudnék mondani,
 Mert hittem tükrömnek,
 Hogy képepen bontani
 Tetszett vénségemnek.
 De nem szoktam kárpálni
 Korosbb Barátomat
 Amorral szemben szálni
 Ha mer, bár magamat
 Nem hagyomis rongálni
 Aranyos nyiljának
 Mélyebbek a sebjei,
 En bár E.....rának
 Hoditnak szép szemei,
 Temjénzek ly.....ának;
 Azt meg lehet bérteni
 Pénzel fáradtsággal,
 S nem szükséges vesztetni
 Eszét szabadsággal
 S magát Lántzban ejteni.

Már egyszer gorombább érzéseimet dorgáltad, de el hidd hogy tapasztalás és jozan Philosophia birt arra, hogy a vékonyabb szerelemnek le mondván, a mi még bennem hátra vagon azon természet osztónéből, azzal tsak mint a szomjusággal és éhséggel annak idejében mértékletesen éljek; mert igen meg adtam még ifjabb korombanis az árát, mikor az ugy nevezett igaz szerelem zászlóit követtem; most már nintsen oly Aszszony a világon, a ki velem el hitesse, hogy engem mellyékes okok nélkül szerethetne.

⁴⁹ Benyóczki György – ismeretlen személy.

Grof Bethlen László Bétsbe menvén nálam volt, és vissza jövetelében reménylem el nem kerül, ő reá bizta Baro Vesselényi⁵⁰ az Anglus Monyasom Vásárlását. A fia⁵¹ egy derék Ifju, a ki reménylem az Attya nyomdokit követvén, emberséges emberré és jo Hazafiuvá fog válni.

Sasok Oroszlányok nyulakat nem szülnek,
S Arabus Monyastol szép Csikok kerülnek;
Noha természetnek ezen regulája
Néha meg tsalatik, s Herosoknak nyája
Nem követi mindég érdemes Attyokat,
De Jártatni kéne tán akkor Annyokat.

Éppen midön Leveletem végeztem, érkezik az én Kedves volt Hadi Pajtásom Bethlen László, és minthogy ő léssen annak vivője, még egy vers darabot, mellynek költőjét nem tudom, ide kapszok – Élj egészségben!
Pesth. d. 20a Oct. 1800.

hiv Barátod
G[rof] Fekete János⁵²

18.

Fekete János levele Aranka Györgyhöz

Kedves Barátom!

Nem késem 10a Oct[ober] irtt Leveledre felelni, minthogy olly kegyes szivességgel veszed egytűtű rendeimet, mellyeket se tudomány nem terhel, se Pompás szok nem ékesitenek; mert mikor jo és kedves Barátimnak irok, tsak szivem vezérli pennámat. Érzem és érdemlem a szemre hányást, azért magamat nemis mentem, hogy olly sokára haladott azon Datum nélkül küldött Levelem, és ezzel sietek.

A mi az Anglus Monyast illeti, azt kéntelen voltam az első vevőnek, melly pénzel kínál, oda adni; mert az Insurrectio ujira nem reménylett sullyos költséggel terhelte tsekély erszényemet. Adja Isten hogy ezen keserves adozásunknak igaz haszna legyen! Itten az a hir vagyon, hogy Erdélyi Hazánk is fel fog fegyverkezni.

Barátom! én ugy vélem, hogy ezen világnak (de Világ alatt nem értem tsak azt a tojás forma sár golyobist, a mellyet mi tiprunk) lelke ugyan az, a Mi bámulo imadásunkat érdemli, vagyis azon leg végsőbb ok, a ki által mindenek rendbe hozattanak és abban meg tartatnak, a Siriustol fogvást Venus kellemetes plánétátskájáig. Hogy pedig annak esze vagyon már az is bizonyítja, hogy számtalan Századoktól fogvást minden ugy megyen, a mint az Astronomia s Physica bizonyítják hogy az előtt ment. De még ennél nagyobb bizonyosága Felséges eszének onnéti ki tetszeik, hogy a mi elménk, melly annak tsak tsekély származása, mégis olly jeles, ámbátor néha botlo, Adomány.

Hogy pedig véletlen innét el kergetnek,
S Isten tudja hova, holtunk után vetnek,
Örök böltességnek leg jelesbb probája,
Mert más születésnek halál a dajkája;
S Akár a testünkel mindenünk el enyész,

⁵⁰ Wesselényi Miklós, id. (1750–1809) a „zsibói bölény”.

⁵¹ Wesselényi Miklós, ifj. (1796–1850) „az árvízi hajós”.

⁵² A levélhez Fekete *Vashington halálára* című költeményét mellékelte. (A költeményt lásd LUKÁCSY Sándor közlésében: Kortárs 1987/5. sz. 108.)

Akkoris porából más teremtés tenyész:
 Ha pedig elménknek fenn kéne maradni,
 S egy más Plánétában ujj testben akadni,
 Ugyis a vég-Oknak eszét tsudálhatnánk,
 S Jobbitott sorsunkért joságát áldhatnánk.
 Ebből pedig egyik léssen sorsunk tárja,
 Mert akármilyen mást, bolond a ki várja,
 Az ora tsináló nem büntethet minket,
 Mert kedvére rakta belső kerekinket;
 Jutalmat pediglen nints mod érdemleni,
 Mert tőlünk nem függött másképpen elleni.
 Ha mégis valahogy, a rendben maradás,
 Egy kis érdem volna: honnétis jöne más?
 El hiddjed Barátom! tsak abbol állhatna,
 Hogy elménk siron tul, böltsebbé válhatna.

A ki mint én így gondolkodik, és másképpis nem igen szerentsés életet él, nem vádolja az örök valóságot elkerülhetetlen haláláért, és míg itten tengődik, fel szedi a lába alá akado virágokat, noha néhányszor a rózsának tüskéi meg sértik ujjait. De te is kedves Barátom! velem tartaszsz:

Mert alig hogy jobban lettél,
 Már Szép Aszszonyhoz siettél,
 Hogy napként annak sugárja
 Légyen egésséged tárja,
 S Kék szemei gyógyítsanak,
 Vagy ujj sebeket vágjanak;
 Azok kegyes pillantási,
 Ajakinak mosolygási,
 Veszély nélkül nem nézetnek,
 S Még inkább betegithetnek.

Az Erdélyi Társaság fel támadásáról nem úgy irsz a mint kívántam; már tsufos vélekedést hárit reá, hogy Te érdemes Barátom! tovább Tagja nem kívánsz lenni; engemet tsak az, hogy Te és hozzád hasonló nagy eszű és emberségű Emberek voltak ezen Társaság eszközlői birhatott arra, hogy melléje álljak; mert számtalan külső Országbeli Tudos Társaságok tagja már ez előtt sok esztendővel lehettem volna, de mindenkor kerültem az illy haszontalan hir vadászást.

Hogyha nyugottabb léssen elmém, és ugyan tsak el érhetem célomat a Foti Jozságoomba valo vissza térés eránt (mellyről most reménységem véletlen történetek által meg tsalatott) talám hozzá fogok a Magyarok történeti folytatásához, és arra az esetre fogadom, hogy tanácsodat hiven követni el nem mulatom:

Vagyon az igaznak egy külön tonusa,
 S Tacitus Gibbonbol ki tetszik stilusa.
 Azokat követni kívánom mindenben,
 S velőt, nem tzifra szot kereshetsz könyvemben;
 Mert te fogod ugyis leg elsőbb bírálni
 Hazánk történetit, s munkámat rostálni.

A megtérésről tsak azt mondhatom, hogy mi ketten rola gunyoltunk. Adná az Isten, hogy azo-kis ugy éltek volna, akik ezen szoval hánykolodván, azt kívánnák, hogy a most alig derülendő

hajnal, még nagyobb setétséggé váljon, mint az elébbi volt. Természetnek ellene mondani; természetet meg győzni — Synonimiai eszünk a Vallás igája alá vetésének. Sapienti pauca! Ha a te Pilulaid olly elméssé teszik az embert, mint Leveled mutatja, küldj nékemis belőlök, mert nagyobb szükségem vagyok reá mint neked

Kinek még a Muzsák nem szüntek tsevegni,
S Heves szive körül Amorok lebegni;
Kinek őszebb feje vidám elméjénél,
Versével kegyelmet talál Kedvesénél.

Pesth. d. 30a Oct. 1800.

igaz hiv Barátod
G[roff] Fekete János

Ide ragasztom a Fiam születése napjára írott Levelemnek egy el szakasztott darabját:

Közelget azon nap, a mellyen születél,
S E világra jövén hiv Apáddá tettél.
Már esztendeidnek érsz azon számára,
Mellyben Zsidok Böltse jutott Keresztfára;
Mert Papjaik ellen bátran fel támadott,
S az egyenlőségről, bár égben álmodott.
Nem jutsz te, reménylem, illyes hohérlásra,
Világ jobbitását bizván inkább másra;
De láttam Amort is szegezve keresztre,
S Ha talám nem hinnéd, emlékezz Triesztre,
Ottan Pitoninál meg látod a képet,
Mellynek haeressévé tsakugyan engem tett.
Most nem jobb, ugy vélném, Ferke Bátsi sorsa,
Mert torkodra hárolt Amor erős borsza,
S A mint hallom dolgod, nem igen jól végyen,
S ölébe nyugtatván, mint ama Mária,
Véle boldoguljon Apád kedves fia,
Kivánom e napranéked igaz szívvel,
Mert osztán fel támadsz, azt reményleni kell.

Azt tartom, hogy jobb kívánsággal nem ülhetem születésed napját, de azon fellyül kivánom, hogy minden egyébbi boldogságbanis a világnak részesülj; a holtunk után valokat el halgatom, mert

Ignoti nulla Cupido!

Azomba ha lelkünk, vagy elménknek tárja
Nem egy azon testel, melly őtet bé zárja,
Én a koporsón tul, egyik planétában
Mégis használtatna valamely formában:
Ottanis kivánom, hogy juss boldogságra,
Hurik kebelében ujj ujj szüz virágra;
De légyen erőd is, hogy őket használhasd,
S Jobban mint itt alatt, a probát meg állhasd.
Kivánom, hogy pénzed el ne tudjon fogyni,
S Szerentséd oszlopja soha le nem rogni;

Fénylő hivatalok érdemed béreljék
S Áldasi Népeknek örömid neveljék.

Ezeket ama más világon kívánom Fiamnak, mert minthogy Nevemet viseli,
ezen soha se boldogulhat. —

19.

Aranka György levele Fekete Jánoshoz

M[aros]Vásárhely 25 dik Nov. 1800

Kedves Barátom!

Szép képzelődésedbe valék. Ugy álmodozám a napokbann, hogy már elvárom nyavalyámnak fordulását: és ha roszszra talál fordulni; megirom néked hogy meg holtam. Soha olyan nyomorultul nem valék, mint három héttől fogva. Talám ma éppen háromhete. Semmire a világon alkalmas nem voltam a fejemmel: mert éppen a volt a Reumatismus fészke. Nem tudtam semmit gondolni; éjjel nappal nem találtam helyemet. Kivált az eszemnek tellyességgel nem tudtam hasznát venni. Kimondhatatlan méregbe, indulatba voltam szüntelen a paroxismus alatt; azután pedig mindenre alkalmatlan. Két Leveledet vettem azomba vigasztalásomra. Nagyonn ujjultam mind Barátságodnak érzésével, mind szép Elmédnek kellemetes Gyümölcseivel. Hát a mi Barátunk Groff Bethlen micsoda gyönyörűséggel emlékezett rolad, a Te Barátságodrol, és jo Szivedről! Nem volnék elégséges le irni, jo és ép fővel, s egészséges korombannis. Nyavalyáimban, betegképzelődéseimben mind veled volttele a fejem. Alig vártam hogy annyira legyek, és Néked irhassak. Az estve kimaradott a Paroxismusom: és legelsőben ma vettem pennát kezembe, S azért hogy néked irhassak. De még nem állottam helyre. Addigis mig a leszsz, vedd ezen kevés rendeimet, mint azén változhatatlan és határ nélkül valo Tiszteketemnek jelét; és attol, a ki élte fogytáig nem szünik meglenni

hüségés Barátod
Aranka György

20.

Aranka György verses levele Fekete Jánoshoz

M[aros]Vásárhely 26 Xbr. [December] 1800

Barátom!

Ujjitod mejjeken érzékenységemet,
Leveled homlokánn szemlélvén nevetet.
s Mikor szemem Kezed rendjeit eljárja
Nevekedik annak Sorrol sorra árja.
Mert ha szánakodva rolam emlékezel:
Hazád se felejtet; sőt még tüzesedel.
S Ennek Sorsa midönn szivedet ébreszti:
Akkoris Barátság tűzit el nem veszti.
Érzékenységednek mind ezek jelei,
S A Tiszta Barátság nemes czimerei.

Szinte néma Árnyékoknak
Ballagék mezejére,

Töllünk nem esmért sorsoknak
Bizontalan helyére.
Hol Érdem zöld Levelei
Jok fejét koronázzák
A megbánás tövissei
Roszszakét karimázzák
Hol ama kevély, tudatlan
Vad népek csoportyai
S Kleoménések ártatlan
De véres árnyékai
A Hitetés töreitől
Nyugosznak csendességbe,
Az erőszak fegyveritől
Örökös békességbe.
Az ártatlanság bimboja
Ment tilalmas legektől
Az aggott vénség koroja
A szégyenlett tüzeektől.
Nemfél Jámbor hogy Hazáját
A sok pribék megbántsa,
Szántó földje barázdáját
Tolvaj szomszéd elszántsa.
Nincsen Nagy Ur; küszöbjei
Kinek irtodztassanak.
Paraszt; szalma fedelei
Kinek tartoztassanak.
Nincsen Szolgád hogy osztózzék,
Véled keresetedbe:
Se Fiad hogy áhitozzék
Ülni örökségedbe.
Hol a Bölcsek bölcsessége
Csak álom hüvelyezés
Nagyra vágyók reménysége
Csak árnyék, képzelődés
Eme kaczér Szem nem bujja
Gyönyörűség prédáját
A kényes Fül nem bámullya
Hang búbajos csudáját.
Herschel szeme nem uszkálhat
Ezer más világokba
Se Fichte nem tébolyoghat
Transzcendentál dolgokba.
A Nagy Josef Dicsősége
Fénye meg sötétedik
Bonaparté merészsége
Nem voltba meritetik.
Léthét mikor megkostoltuk,
Kormos vizét által usztuk,
El mulik tündérsége
Mind azoknak. Ez vége.

Elmém, ilyen nehéz emésztő tárgyokkal
 És ezekkel páros méjj gondolatokkal
 Tele; hogy Leveled vevém meg ujjula,
 Olvasván vidámabb hurjára fordula.
 Látván hogy Barátom ragadt e Világhoz
 Mint csecsemő Gyermekek szemfényvesztő bábhoz.
 Azomba terheit annak számlálgattya,
 S Azzal egybe forrott roszsznak nem baráttya.
 Meg mondjamé, a mint gondolom és látom?
 Nem veszed, úgy tartom, roszz neven Barátom!
 Mind az a Világi Gonoszok Fellege
 Talám nincsen? e csak Okosság gyermeke.
 Az a roszzban vala erőss botránkozás
 Talám nem egyéb, csak csupa Siránkozás.
 Nem látta azt más szem, csak az okosságé,
 Aprotis üvegenn kandiklo vakságé.
 Gyermekek, Ifju, S egészz egy Nép mig tudatlan,
 S Okosságra nem ér: mind addig ártatlan.
 Nincs Ugyszollván semmi panaszsa, Se bujja
 Hogy megyen e világ? e leg kisebb baja.
 Nevétis csak hirtől tudja a Gonoszok,
 Ha érnéis, a roszz, nem esméri roszzsznak;
 Aranyidőket ér annak közepette,
 s Többnyire mig roszzstól félhetne el vitte.
 Az egész Világnak nagyobbbrsze ilyen
 A jo és roszz hanghoz éppen érzéketlen
 Hallya ugyan mástól, s utánna pengeti,
 Félre fordul, s a Bölcs panaszszát neveti.
 De hátha a Bölcsis nem szoll igasságot;
 Panaszol, s azonba csallya a Világot?
 Vigyázz rá! A mig van király kegyelmébe,
 Vagy rá hunyorito Tanczosné kedvébe,
 Kinlátott erszénye mig nem laposodott,
 Feje sűrű vértől mig nem háborodott,
 Dolga a mig megyen jo folyamattyába,
 Ifjuság, egészég vagyon divattyába:
 Addig jól van minden. Ha ellenbenn vakot
 Vér koczkája: ekkor kezd látni roszzszakot.
 Ekkor bölcs leszsz; Világ majd gonoszszal tele.
 Miért? mert megfordult a Szerencse szele.
 A mikor tudnilik végtére belé sült
 Reménségeibe; ráncz homlokára ült;
 Mikor minden ajtó előtte bé zárva
 s Élte véginn majdon egy megvénült árva.
 Ezekért kellé hogy epeszszük magunkat,
 Roszzsznak tartszuk, azzá vagy tegyük Sorsunkat?
 Jöve! hadjuk menni Világot mentére,
 Térjünk a Bölcsesség kedvesb ösvényére.
 Mellynek szelid uttya tellyes virágokkal,
 Mejjéki kínálnak öröm poharokkal.

De mi ez? A magunk dolga követése,
 S Szivünknek sorsunkal meg elégedése.
 Szerezzünk magunknak ezzel Ifjuságot,
 Felejsük a többit, s az egészsz Világot!

* * *

Az Ujj Esztendőt szerencséttem! Szép Verseidet köszöntésekkel együtt Gr[of] Bethlen Lászlóval S jo Barátainkal közleni fogom. Az elől irt Versekben csak a gondolat van még eddig, a sem egészen ki téve. De a Vers nintsen a hozzád, hozzám s hozzája illő méltóságába fel öltöztetve; ezis meg leszsz ha élek; de sokba szokott nekem kerülni. Bizom hogy olyan jo lászsz, és az én Baráttságomért, megengedsz nekik, hogy csak házi ruhába merészlenek előtted megjelenni. Öllelek és vagyok

alázatos hiv szolgád
 Aranka György

Fel gyogyulásom utánn, legelső probám e volt:

A Szép Doris meg áll Szépek Seregébe,
 s Mindnyájok Világát meriti sötétbe
 Csak magára huzván a világ szemeit.
 Így Ágyából felkél a Nappal királya
 s Az csillagos Eget pusztává csinálja.
 El oltván az aprobb csillagok tüzeit.

Hogy tetszik? első probának.

Csak Gr[of] Bethlen László Hejával valánk; Gr[of] Haller Sigmond köszönt, még Bécsbe esmért; vele s a Grofnéjával; Gr[of] Toldalagi Lászlóval⁵³ s a Grofnéjával⁵⁴ a János Poharát megivok drága Életedért, minekutánna szép verseidet megolvastuk volna.
 27dik Xbr. (december)

21.

Fekete János verses levele Aranka Györgyhöz

[kelet nélkül]

Kedves Barátom!

Szivem fájdalmával vettem Leveledet,
 Mert abból meg láttam volt betegségedet;
 Tudván pedig téged elmédért tisztelni,
 Epitaphiumra nem kívánok kelni
 Reád, sőt azt inkább te tőled el várom,
 Mert sokkal sullyosabb rajtam a bu járom,
 Minthogy kívánhatnék igen hosszan élni;
 S Hazámnak romlását még tovább szemlélni,
 Mellyben árulkodás leg főbb érdemmé vált,
 S minden hitű Tagja már illy motsokra szált;
 Mellyben az emberség szokott üldöztetni,
 S Virtus helyett Tiszttség vagy pénz kerestetni;

⁵³ Toldalagi László (1748–1805) az udvarhelyi református kollégium, és a küküllői ref. egyházmegye főgondnoka.

⁵⁴ Toldalagi Lászlóné sz. Korda Anna († 1820).

Mellyben a jozan ész békoban veretik,
 Sajto szabadsága lántzban szemléltetik,
 Mellyben minket ujra homályba taszítni
 Kiván a kevély Pap, s keresztre feszíteni
 Igaz követőit Judea Böltsének,
 Hogy tőmjént szerezzon Béliál képének
 De hadd pengjen Lantunk más vigabb notára,
 Buval nem juthatván orvoslására
 Bajinknak, szegezzük békességes tőrést
 Minden illyes ellen, s időtől várjunk rést
 Papok szándékiban tán meg fog fordulni,
 S változván nekik torkokra hárulni. —

Sok féle okokra nézve, de kivált hiv barátid vigasztalására, igen jól tetted Barátom! hogy meg nem holtál, mert úgy is nagy kérdés támadott volna, hogy mellyik Mennysországba lépj bé a Stix másik partjára érkezvén.

Keresztényekből Papok el űzének,
 S Ha tőlök függne, pokolra vetnének;
 A más kettő rajtad méltán vetekedne,
 S közöttök nagy kérdés arról emelkedne
 Hogy ős Elisiom légyen é lakásod?
 Vagy Paraditsomja Mahonnak szállásod?
 Mert Bölts lévén vágyhatsz méltán az elsőre;
 Ámor pedig Hivét hívná más dűlőre,
 Hol Hurik keblében örömet éreznél,
 S Vigságból vigságba mindennap eveznél.
 De minthogy vékonyabban kívántál szeretni,
 A Negyedikébe kellene vezetni
 Tégedet Barátom! Négy Mennysországból
 Hol talám Istenek lesznek Aszszonyokból.
 Tsak úgy lehet őket, le mondván bérlésre,
 Imádni Platoval, s csupa temjénezésre
 Szoritván szerelmünk, el hadni testeket,
 Hogy még tűzesebben élhessük telkeket.
 Ezen Mennysországról mindent lehet vélni,
 Nem engedvén nékem az Ifju szemlélni,
 De ha jól értettem utolsó szavait,
 Kivánságom szerint zavarva javait
 A kettőnek ebben fogjuk találhatni,
 S Eszűnket, testűnkkel együtt vigadatni⁵⁵
 Oda mi Barátom! mikor el érkezűnk,
 Találunk azokra kiknek itt kedvezűnk:
 Athénás, Romának jeles Tudosai
 Őrök életűnknek lesznek pajtásai.
 Már látom miképpen körül vesznek téged
 Mind azok a kiknek hodolt böltsességed
 Horác, Ovid, osztán hívják vatsorára,

⁵⁵ lásd Négy Mennysországomat vége felé.

Anacreont, Sapphot, társok Bilkumjára.
 De minthogy meg vénült kedvese Phaonnak,
 Egynéhány szép Hurit asztalokhoz vonnak,
 Nectárt nem kémélvén kezdenek hevülni,
 S Lelkei vigadásból testire kerülni;
 Egy más nap Socrates hívni fog ebédre
 Téged Ciceroval, s kerülvén beszédre
 Mérges agyarlása szent Babonázoknak,
 Istenek nevében földet vadászoknak.
 Soká több böltsekkel fogtok okoskodni,
 De végre Hurikkal ágyba le nyugodni.
 Én! ki mind ezeket előre mondtam,
 S Epicur nyájához magamat vallottam,
 Nem fogok, reménylem tőlök meg vettetni,
 S Illy szép vendégségből ki sem rekesztetni.
 Ott, főbb boldogságom, hogy veled lehetek,
 Lészen, s órómidben szives részt vehetek;
 Mert még Stixin tulis kívánlak tisztelni,
 S Érdemlett hiredet, mint itten nevelni.
 De bár é Mennyország győnyörű, mint látod,
 Hogy későn érjed el, kíványa Barátod.

Élj egészségben!

Grof Bethleneket, kivált az én kedves hadi Pajtásomat, Laczit, tiszta szivből tisztelem, minden más Erdélyi Barátinkal együtt!

(Fekete)

ENYEDI, SÁNDOR

La Correspondance de György Aranka et János Fekete de Galántha en 1800

Une correspondance importante s' établit en 1800 entre deux écrivains hongrois, dont l' un, le comte János Fekete de Galántha vivait à Pest, ou sur son domaine de Fót et l' autre, György Aranka, à Marosvásárhely. Ces lettres subsistant sans lacune reflètent l' incertitude et le désappointement à propos de la Société Transylvaine pour la culture de la langue hongroise. Dans ces lettres, il s' agit de littérature et de poésie, mais elles découvrent un évènement considérable aussi: Aranka traduisait en hongrois un ouvrage célèbre de Gergely Berzeviczy, paru en latin (*De commercio et industria Hungariae. Leutschoviae, 1757.*), duquel la littérature spéciale n' avait pas de connaissance, elle non plus. Aranka mentionne à plusieurs reprises Sámuel Teleki, arrivé à Marosvásárhely à l' occasion de l' ouverture de sa bibliothèque. Dans leur correspondance, ils analysent la décennie passée et ils condamnent leur époque. Après une introduction, l' auteur publie les vingt et un lettres datées de 1800.

KÓSZEGFALVI FERENC

A hódmezővásárhelyi könyvterjesztés kezdete és virágkora

(Csengeri Ferencről Weisz Lászlóig)

Nagyapáink gyermekkorában az olvasnivalót a vásárban szerezték be. Városunkban, mint annyi más alföldi településen, a 19. század harmadik harmadáig nem állítottak elő könyvet, újságot,¹ a máshonnan idehozott sajtótermékek terjesztése, használata esetleges, alkalmi, vagy mondhatni ünnepi jelenség volt. Tárkány Szűcs Ernő kitűnő gyűjteményéből, a *Vásárhelyi testamentumok*ból tudjuk, hogy a 18. századi végrendeletekben a felsorolt ingóságok között még mindössze 11 könyv szerepel. Nyilván biblia, zsoltároskönyv. Egyéb, ponyván vásárolt népolvasmány azért csak több lehetett ennél, hiszen a körülbelül a 19. század elején kialakult könyvvásárlási szokások szerint a vásárhelyi híres vásárok árusai bőven kínáltak kalendáriumot, iskolakönyvet, históriákat — de ezeket meg a népnyelv nem tartotta igazán könyveknek. A vásárok forgatagában a ponyvára kirakodó „istóriás”, „képmutogató” be is mutatta áruja javát: népballadákat, széphistóriákat, Árgyilus királyfiról, Toldi Miklósról, Mátyás királyról, vagy a gyilkos testvérekről szóló nem mindennapi történeteket. A rövid téli napokra, a hosszú téli estékre kalendáriumot és subát vásárló közönség néhány krajcárért ezeket a csodálatos világba emelő képes füzeteket is megkapta, a gyerekek a szentjánoskenyér és a medvetáncolat mellett ezekről álmodhattak tavaszig.² A szegényemberek tehát a vásárban, a ponyván találták meg a számukra szükséges olvasnivalót, a *Szentírástól* az iskolakönyvig, meg az unaloműző, elgondolkodtató olvasmányig. Az iparos-, kereskedőpolgárok alkalmasint a könyvkötőtől vásároltak. (A városban még 1875-ben is „könyvkötő és könyveladó” ipar gyakorlására kap engedélyt két vállalkozó is, egy harmadik ugyanakkor már 1837 óta gyakorolta iparát „céhrendszer szerint”).³ A kaputos emberek a könyvkötő mellett igénybe vehették egy-egy szegedi, vagy fővárosi könyvárus szolgálatait is. A keménykötésű, „igazi” könyv drága, egy forintba

¹ Az első nyomdát 1868 decemberében állította WODIÁNER Fülöp. L. *Hódmezővásárhely története*. Hódmezővásárhely, 1993. II. 782. (A továbbiakban HT.)

² Kiss Lajos: *Vásárhelyi híres vásárok*. Szeged, 1956. 38–46.

³ Iparlajstromok a Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fiókleveletárában. (HL.), ezenkívül HT. 791.

is belekerült darabja az 1860-as években, az átlagos napszám ugyanebben az időben körülbelül ugyanennyi: egy forint, egy forint 50 krajcár.

A város fejlettségi szintje nem siettetni a polgári értelemben vett könyvkereskedelem meggyökerezését; az első hivatásos könyvárus, a Miskolcra ide-települő Csengeri Ferenc csak 1867 májusában nyitotta meg üzletét. Az akkor 28 éves Csengeri lelkesen, nagy reményekkel fogott munkához. Az első helyi lap, a *Vásárhelyi Közlöny* legelső számában, 1869. január 3-án már ott találjuk hirdetését, mely sokat elárul vállalkozásáról. Ha hihetünk a reklámnak, kétezzer kötetes, szépirodalmi művekből álló kölcsönkönyvtárat (!) is tartott, melyből 60 krajcáros havi olvasódíj mellett naponta lehetett kölcsönözni. Elsősorban könyvkereskedőnek írja magát, csak mellékesen jegyzi meg a hirdetésben, hogy kapható nála „ipari-kereskedelmi jegyzőkönyv, papír, írószer és díszműáru” is. Mint későbbi hirdetéséből megtudjuk, bútórusítási ügynökséget is vállalt, sőt háztartási gőzkazánok adásvételét is közvetítette! 1870-ben elvállalta a város első folyóiratának, a Garzó Imre által szervezett, szerkesztett *Hód-Mező-Vásárhelyi Szemlének* a kiadását, terjesztését. Nem tudjuk, mennyi része volt a döntésben a rossz üzletmenetnek, s mennyi a tüdővésznek, mindenesetre a következő év, 1871 legelején Csengeri Ferenc sajnos föladta üzletét. 1872-ben még találkozunk nevével a helyi lapokban, Olaszországból küld irodalmi igényű, választékos úti leveleket, ahová gyógyulást keresni utazott, de 1874. január 18-án a *Hódmező-Vásárhely* már a nekrológiát hozta:

„E hó 5-én, Pesten meghalt Csengeri Ferenc. Mint becsületes, jólelkű, emellett finom modorú s a haladásért buzgó kereskedő, e téren első volt, aki a helybeli közművelődés érdekeinek tevékenysége által hathatós szolgálatot tón. . . Könyvkereskedését pár évvel ezelőtt, már akkor is aggasztó mellbetegsége miatt elhagyni kényszerült. . .”⁴

Szegény Csengeri, alighanem akkor is elhagyni kényszerült volna üzletét, ha erre nem betegsége készíteti — , hiszen jó ideig utódainak sem ment jobban. Boltját a tekintélyes szegedi nyomdász, lapkiadó Traub Bernát vásárolta meg, aki a könyvárusítást megszüntette. Erről Garzó Imre tájékoztat, aki azt írja 1875-ben:

„Az egyetlen könyvkereskedést, mely kölcsönkönyvtárral egyesülve 10 [helyesen nyolc] évvel ezelőtt megnyitott, az első tulajdonos itthagya, a második pedig egészen megszüntette, helyében csak papír- és írószerkereskedést tartván fenn.”⁵

(Bár neveket nem említ, Garzó csakis Csengerire és Traub Bernátra gondolhatott, hiszen a második önálló könyv-papír-kereskedést, a *Vásárhelyi Közlönyben* közölt hirdetése szerint csak 1881-ben nyitotta Steiner Sándor. Csengeri üzletét, különben, Traub után utódai: Goldberger Rudolf, Jäger Nándor és Posztós Pál, követhetően, egészen a harmincas évekig adták kézről kézre.)

⁴ HT 791. Vásárhely és Vidéke 1992. május 12. 3.

⁵ GARZÓ IMRE: *Egy alföldi város 1874–75-ben* = Hód-Mező-Vásárhely 1875. június 13.

A nagy alföldi mezővárosban a vásári, piaci könyvárúsítás a könyvesboltok megjelenésével sem vesztí talaját, a könyvkereskedelem súlya csak a század végétől érezhetőbb. Az írni-olvasni tudásnak a népoktatási törvény nyomán való terjedése, az olvasókörök fölnövekedése, a hírlapok szaporodása, az intelligencia számának lassú növekedése csak az 1880-as évektől, 1890 tájékától módosítja oly mértékben a könyv iránti igényt, hogy nemcsak egy, de egyszerre két könyvesbolt is meg tudott élni a városban. A ponyván való árusítás súlya azonban még ekkor is jelentős, a parasztság és a városi szegény-rétegek könyvvel való ellátásában még hosszú ideig a könyvesboltokénál nagyobb szerep jutott a megszokott és olcsóbb vásári árusoknak.⁶

Az ipar nélküli, külterjesen gazdálkodó város cívis önkormányzata és izolált társadalma a századforduló után lehetőségeinek határához ért, az addigi gyarapodásnak vége szakadt, az első világháború már egy megállt fejlődésű városra sújtott le. Ennek megfelelően, a kultúra többi területéhez hasonlóan, a könyvkereskedelem is lényegében azon a szinten vegetált egészen az államosításig, melyet a századfordulóra elért, vagy alig haladta meg azt. Ennek látványlag ellene mond a könyvesboltok számának állandó lassú növekedése, hisz míg az 1920-as évek elején négy, a harmincas évek végén öt bolt működött a városban, az államosításkor már hat könyvet is árusító üzletet vettek el tulajdonosától. A valóságos kép felé a boltok és a kereskedők számának összevetése mutat, hiszen a polgári könyvterjesztés időszakának összesen mintegy huszonöt (jelentősebb) üzletével mintegy 35–40 kereskedő próbálkozott boldogulni; kevesen vállalkoztak új üzlet alapítására. A több mint nyolcvan esztendő alatt alig volt nyolc-tíz olyan kereskedő, aki évtizednél hosszabb időt töltött volna üzletében. A behatárolt igényekre, a szűkös piacra utal az is, hogy a kereskedők közül a könyvek eladása mellett többen próbálkoztak (leginkább családi vállalkozás keretében) azok kötésével, kölcsönzésével, olykor kiadásával, hírlapterjesztéssel, miközben valamennyien egyszerre voltak papír-, írószer-, zenemű-, díszműáru-, fotócikk kereskedők, sőt némelyek festmények bemutatásával, árusításával is próbálkoztak.⁷ Az 1870-es évektől, Goldberger Rudolftól kezdve több könyvkereskedő megpróbálkozott azzal is, hogy nyomdaengedélyt szerezve a könyv előállításának, terjesztésének teljes folyamatát uralhassa. (Goldberger Rudolf, Lepage Lajos, Grossmann Benedek, Nemes Ármin.) Történet persze ellentétes irányú kezdeményezés is. Ha könyvkereskedők nyomtatással próbálkoztak, más esetben nyomdászok vállalkoztak könyvesbolt alapítására,

⁶ Török Pál ponyvakiadó és piaci könyvárús példaként 1886-ban kapott iparendeléssel egészen 1948-ig gyakorolhatta mesterségét (L. iparlajstromok a HI-ban), két árus pedig, Kovács Erzsébet és Szeder Imre, 1925-ben nem kevesebb mint 36-féle kalendárium árusítására kért piaci árusítási engedélyt a polgármesteri hivataltól (HI. 34/1925. eln. 4470. sz. irat). Persze a kapitalizmus kiterjedésével mind gyakoribb a mai értelemben vett ponyva, süllyed a vásári könyvnyag színvonala.

⁷ HI. 786., valamint iparlajstromok, kereskedők jegyzéke az ipartestületi iratok között a HI-ban. A könyvkereskedők hirdetései a helyi lapokban.

mint például Róth Antal, a legrégebbi, legnagyobb helyi nyomda tulajdonosa, Weisz László későbbi főnöke.

A vásári, piaci könyvadásítás pozíciói — nem győzzük eleget hangsúlyozni — még az első világháború után is erősek, ezenkívül ebben az időben már a vidéket elárasztó könyvügynökök is érzékeny veszteséget okoznak a helyi kereskedőknek. (Ezekre egyébként már az 1880-as években is panaszkodnak a helyi lapok!)⁸ A lassú életű mezővárosban a kulturális elszigeteltségben, széttagoltságban leledző nép vagy egyáltalán nem olvas kalendáriumon kívül semmit, vagy ponyváról vásárol, ponyvát fogyaszt, illetve nem üzletből, máshonnan olvas. Nagyrészt igazat kell adnunk Móricz Zsigmondnak, aki 1923-ban, egy itteni könyvesboltban tett látogatása után, emlékezetes riportjában azt vetette a város szemére, hogy itt senki nem olvas, egy hónap alatt tí. egy könyv sem kelt el.

„... Ti írók a fejeteken állva kukorékolhattok. . . Hódmezővásárhelyen azt senki sem tudja meg, mert. . . nem vesznek könyvet. És ez a magyar kultúra.”⁹

Móricz 1923-as látogatása után hat évvel rendezték az első könyvhetet. Ennek itteni eseményei sem cáfolják látszólag az író kiélezett riportjának keserű megállapításait. Vásárhelyen az 1929-es könyvnapok alatt a helyi lapok jelentései szerint négy kötet könyvet, Móra, Szabó Dezső, Gulácsy Irén és Erdős Renée egy-egy művét adták el 15 pengő értékben.¹⁰ 1932-ből is van egy tanúnk, Nagy Lajos, aki néhány hetes itteni benyomásait nagyszabású szociográfikus riportban örökítette meg. Ebben olvashatjuk:

„... A helybeli könyvkereskedő azt állítja, hogy a könyvvásárlás az utóbbi időben erősen föllendült. Tudniillik, még egy-két évvel ezelőtt egyáltalán nem vettek könyvet, tehát ha most havonta húsz könyv fogy is el, a hatvanezres lakosú városban az már föllendülés.”¹¹

Az írók mellett helyi szemtanúkat is idézhetünk. Egykori könyvesbolti alkalmazottak mondták el, hogy a húszas, harmincas években bement a boltokba harminc vevő is, mire végre egy könyvet vásárolt. Karácsony előtt, meg könyvnapon (ilyenkor az utcára is kitelepültek) volt kissé élénkebb a forgalom, ilyenkor egy-két napig talán száz pengő ára könyv is elkelt. Máskor lényegesen kevesebb, az is főleg ősztől nyár elejéig, és piaci napokon. A boltok könyvállományának majdnem fele tankönyvekből állt (a használtat is újraforgalmazták), a bizományban árult szépirodalmi anyag jelentős része bestseller, divatos olvasmány. A vásárlók Cronin, Courts Mahler, Kellerman, Kosáryné, Zsigray Ju-

⁸ *Könyvet a népek!* = Vásárhely és Vidéke 1883. november 8. 2–3.

⁹ *Ez a magyar kultúra!* = *Az Est* 1923. szeptember 2. 3.

¹⁰ „Hódmezsán egyáltalán nem történt semmi!” = *Csongrád Megyei Hírlap* (vásárhelyi kiadás) 1979. június 3. 6.

¹¹ NAGY Lajos: *Alföldi város*. Hódmezővásárhely. In: Nagy Lajos válogatott művei. Bp. 1973. 694–695.

lianna, Somogyváry „Gyula deák” könyveit keresték, a klasszikusok, a költők, vagy akár csak Németh László, Thomas Mann, du Gard tábora kisebb volt. Hitelt, részletfizetési lehetőséget csak biztos, állandó vásárlók kaptak. Akit nem ismertek, szegényebb volt, odajárhatott napokig, hetekig nézegetni, megvan-e még a kiszemelt könyve, míg végre összerakosgatta az árát, elvihette.¹²

El kell tehát fogadnunk a tényt: a könyv mint áru a város kereskedelmében alárendelt szerepet játszott. El kell fogadnunk, hiszen valóság Móricz megalapítása, hogy egy könyvet sem vesznek Vásárhelyen, valóság az első könyvhét kudarca, a valóságot járja körül Nagy Lajos szarkazmusa is. Mindez megfelel a valóságnak, mégsem jelenti a teljes igazságot, a művelődés csődjét, még együttesen sem. Nem azért, mert Móricz nyáron volt itt, a cséplés, betakarítás idején, s csak egy könyvesboltban járt (éppen úgy, mint Nagy Lajos). Azt kell mondanunk, a nagy család eltartásának gondját hurcoló Móricz abszolutizálta, túldimenzionálta a könyvkereskedelem jelentőségét, hiszen a boltban vásárolt könyvön kívül (amellett, hogy még mindig számottevő a piaci, vásári árusítás) az önművelés, szellemi gyarapodás más utakat is talált a városban, ha olykor szegényes, felemás módon is. Az olvasókörok szinte osztódással szaporodtak, 1922-ben már 51 működött.¹³ 1907-ben a városfejlődés legdinamikusabb szakaszában megnyílt, s az első világháborúig rendkívül gyors fejlődést produkált az 1880-ban alapított városi közkönyvtár. Saját szervezetében (kaszinó, gazdasági egyesület, munkásotthon stb.) a lakosság minden rétege megteremtette saját, többzetes állományú könyvtárát. A második világháború végéig összesen vagy nyolc-tíz magán kölcsönkönyvtár is létesült Vásárhelyen, néhány könyvesbolt szintén foglalkozott kölcsönzéssel. (Amint láttuk, már Csengeri Ferenc kétezzer kötetet kínált.) A Bethlen Gábor gimnázium értékes gyűjteményén kívül a többi iskola (Domonkos-rendi nővérek intézete, polgári iskolák stb.) ugyancsak alapított könyvtárát. Különböző társadalmi egyesületek, de főleg értelmiségi csoportok (a „második reformnemzedék” helyi képviselői) a 20. század elejétől szabadlíceum, munkásgimnázium stb. keretében rendszeres népművelő tevékenységet folytattak. Tornyai János, a festő, Gonda József író-szerkesztő és barátai, meg a gimnázium tanárai felolvasással, előadással, múzeumalapítással, lapindítással is oszlatják a ködöt. A zárt nagykapuk városában (Féja Géának és Németh Lászlónak is ez tűnik föl először) a múlt század 80-as éveitől óta csöndben gyarapodnak a magánkönyvtárak is, az 1920-as, 30-as években legalább húsz ilyen nagyobb gyűjteményt lehet összeszámlálni. E sorok írójának számításai alapján, összegzésként elmondható, hogy a századfordulón legalább húszezer, húsz évvel később már körülbelül százezer kötet könyv volt a

¹² Székely Mihály (1921-?) és Szöllősi Lajos (1908-?) Szabó István és Weisz László könyvkereskedők egykori alkalmazottai.

¹³ HAJDU Géza: *Vásárhelyi egyesületek és könyvtárak 1827-1944*. Szeged, 1977. Függelék: Körök, egyesületek névsora, adatai.

városban, több mint másfélezer jutott ezer lakosra. Igaz, a sokféle gyűjtemény könyvanyagának színvonala fordított arányban állt a nyilvánosság mértékével, a legértékesebb könyvanyag el volt zárva a tömegektől, vagy legfeljebb szűk nyilvánosságú volt, a mindenki által hozzáférhető kisebb-nagyobb könyvtárak pedig jórészt kommersz irodalmat, bestsellert, ponyvát, kváziponyvát adtak kézbe.¹⁴

Nos, mindez azért így, együttvéve, a szegényes könyvkereskedelem ellenére, már kevésbé utal műveletlenségre, illetve a könyvkereskedelem abszolutizálható mutatóján túl, a valóság teljesebb képét adja.

A könyvárus, akinél Móricz 1923-ban járt, s aki Móricz megrovása ellenére számottevő módon hozzájárult a város szellemi gyarapodásához, s kinek tevékenysége híven tükrözi ezt az ellentmondásos anyagi és szellemi közeget, Vásárhelyi könyvkultúráját: a két háború közti időszak legjelentősebb itteni könyvkereskedője: Weisz László.

Weisz 1890. november 16-án született Hódmezővásárhelyen, Weisz Hermann helybeli gabonakereskedő és Vogel Leonóra gyermekeként.¹⁵ A polgári iskola három osztályának elvégzése után a könyves szakmát Nemes (Neumann) Ármin jóforgalmú, Andrassy utcai üzletében tanulta. (A Káldor Mártonnal közös céget Nemes 1905-ben alapította, 1907-től önállóan vezette. Nyomdával, könyvkiadással kiegészített vállalkozása az első világháború előtt a legfejlettebb volt a város könyvesboltjai között. Sokoldalúságára jellemző, hogy 1908-ban mozgóképszínház alapításával is próbálkozott.)¹⁶ A művelt, udvarias fiatalember már segédként közismertté, népszerűvé vált a város értelmiségi köreiben, s törzsvendéggé a színházi előadásokon, hangversenyeken, tárlatokon. A már említett nyomdász, Róth Antal alkalmasint e tulajdonságaira épített, mikor az 1912. június 11-én az Andrassy utca 4. szám alatt nyitott, festményt is árusító könyv-, papír- és zeneműkereskedését Weisz László vezetésére bízta. A fiatal, törekvő könyvkereskedő 1917-től már a maga ura: nem tudni, milyen feltételekkel, de ebben az évben magához váltotta az üzletet.¹⁷ (Érdekes egyébként, hogy a bolt helyett vagy mellett más perspektívákban is gondolkodott, éppen úgy mint korábbi főnöke, Nemes Ármin, hisz ugyancsak 1917-ben Janovics Jenő kolozsvári színingazgatóval és két más, helyi személlyel együtt Weisz is

¹⁴ A közkönyvtárról, illetve az általános könyvkultúráról lásd: KÓSZEGFALVI Ferenc: *Hódmezővásárhelyi közkönyvtárának története 1880–1944* = *Könyvtáros* 1982/5. 291–296.

¹⁵ A hódmezővásárhelyi izraelita hitközség születési anyakönyve.

¹⁶ Nemes Árminról: KÓSZEGFALVI Ferenc: *Adatok a hódmezővásárhelyi nyomdászati, sajtó és könyvkiadás történetéhez 1852–1944*. Békéscsaba–Gyoma, 1991. 27., ezenkívül HT 806.

¹⁷ Egészoldalas hirdetés a Hódmezővásárhely 1912. június 9-i számában, ezenkívül: FEJÉRVÁRY József: *Vásárhelyi története családok tükrében*. Hódmezővásárhely, 1929. 491.

résztvett a Fekete Sas, akkor városi tulajdonban lévő, mozijának bérlői jogáért tartott árverésen.)¹⁸

Nevezetes üzletét az idősebb vásárhelyiek ma is szívesen fölemlegetik, hisz néhány lépcsőjét — ahonnan az utcáról beléphettek — már gyermekként is sokszor koptatták. A boltban, ahol tisztaság, jó papírillat, tarka mesekönyvek fogadták a belépőt, mosolyogva szolgálták ki, s az „írka” meg a radír mellé gyakran kijárt az ajándék színes kép (a „vötetős kép”) is. A jó emlékezetű üzlet — kissé hihetetlen — egyetlen nagyobb helyiségben működött, igaz, befogadóképességét galéria növelte. Kissé zsúfolt, de rendezett, tiszta volt a tér, hetenként letörölgettek mindent, az utolsó ceruzáig. Ügynevezett törpenagykereskedés, viszonteladó lévén, a Weisz-üzlet látta el a trafikokat, a külvárosi fűszereseket, a szomszéd községek szatócsboltjait a szükséges papíráruval, zacskóval, csomagolópapírral, falvédővel, légypapírral, képeslappal, cigaretta-papírral, de például karácsonyfadísszel, szaloncukor csomagolópapírral is. A boltokkal két ügynöke tartotta az állandó kapcsolatot. A boltban a főnőkön és a pénztárosnőn kívül három-négy segéd szorgoskodott, tanoncot is tartott, majdnem mindig egyet-kettőt. Szükség is volt ekkora személyzetre, mivel (egykori alkalmazottak emlékezete szerint) főidényben, tavasszal és ősszel naponta olykor több mint száz vevő is fölkereste az üzletet. A többség persze papírért, írószerért tért be, vagy legfeljebb iskolakönyvért. A könyv, tankönyvekkel együtt körülbelül 45–50%-át tette ki az árukészletnek, a forgalomból valamivel kisebb arányban, 35–40%-ban részesedett. A szépirodalmi rész a könyvanyagának — szükségképpen — csak kisebb hányadát tette ki, a választék nagyobb részben olyan speciális nyomtatványokból, mint imakönyv, vagy kotta, de főleg tankönyvekből állt, amelyeket használtan is forgalmazott, visszavásárolt, hogy féláron újra eladja. Kapható volt nála az óvónői kézikönyvtől az egyetemi jegyzetig mindenféle könyv, amire diáknak, pedagógusnak egyáltalán szüksége lehetett. Minden vevőt egyformán megbecsültek, a tíz fillérrel betérő gyermektől, aki ritkán távozott apró ajándék nélkül, a törzsvásárló értelmiségig, akit állandóan értesítettek a megjelent könyvújdonságokról. Ha valamivel éppen nem tudtak szolgálni, 24 órán belül beszerezték, az üzlet gépkocsija hetenként háromszor ment Budapestre. A kiadók ügynökei úgy jártak Weiszhez, mint haza, a könyvújdonságokat a pesti boltokkal egyidőben nála is meg lehetett kapni.

Weisz László fölénye a helyi könyvüzletek éles konkurenciaharcában ugyan elvitathatatlan volt, de ezt a fölényt csak ilyen módszerekkel lehetett megtartani. (Mint ahogy annakidején megszerezni is.) A hordártól a polgármesterig az egész város által „vájszlaci”-ként, „lacibácsi”-ként emlegetett, közvetlen, jómodorú üzletember sokat dolgozott, mégis jutott ideje az alkalmazottaival is törődni. Felfogása szerint csak elégedett emberekkel lehet jól dolgozni, ennek

¹⁸ Hódmezővásárhely 1917. november 25. 3.

megfelelően gondoskodott is róluk. Ha szükség volt rá, rendkívüli szabadságot adott, a téli tüzelőt például kiszállította, az árát megelőlegezte, beteg munkatársához saját háziorvosát, Deutsch doktort küldte ki. Decemberben alkalmazottai dupla fizetést kaptak. A tőle vásároló boltosokat, trafikosokat évente sorra látogatta, megtudni, elégedettek-e az üzleti kapcsolattal. Városi szállító is volt, ebből következően azután nemcsak a városháza és a városi intézmények, de a különböző vállalatok is nála szereztek be nyomtatvány-, papír szükségleteiket.¹⁹

Weisz nem kizárólag üzleti tevékenységet folytatott, kötelességének érezte, hogy a könyv terjesztésén túl is segítse a köz művelődését, ezt professzionátus kedvteléssel is tette. 1935-ben egészen új oldaláról mutatkozik be: folyóiratot indít.

A húszas évek és a nagy gazdasági válság „hét szűk esztendeje” után a harmincas évek közepétől valamelyes kulturális élénkülés érezhető a városban. Móricz Zsigmond és József Attila gyakori látogatásainak, előadásainak is köszönhető ez, valamint annak, hogy 1934-ben megalakult a széles körű közművelődési programot vállaló Tornyai Társaság, s hogy a népi írók, meg a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma hatására a református gimnázium fiatal tanárai — Szathmáry Lajos és mások — vezetésével a tájékozottabb diákok, Kristó Nagy István, Tárkány Szűcs Ernő és társaik a cserkészcsapatban, önképzőkörökben az „új magyar szellemiség” lelkes híveivé válnak, falukutatáshoz, néprajzi gyűjtéshez fognak, sőt 1938-ban létrehozzák a Márciusi Front helyi csoportját. Javult a könyvkereskedelem helyzete is. Konkrét forgalmi adatokkal nem rendelkezünk, de a boltok számának növekedése kétségtelenül igénynövekedést jelent: a századforduló idején volt hárommal szemben a harmincas évek derekától már öt üzletben árultak Vásárhelyen könyvet.²⁰

A Weisz László által indított, három számot megért, *Könyvesláda* című periodika alcíme szerint „a hódmezővásárhelyi szellemi élet figyelője” kívánt lenni. Jó értelemben vett, nemes könyvpropaganda, reklámkiadvány, de egyúttal folyóirat is. Jól időzített számai közül az első a könyvhétre, a második az augusztusi vásárhelykutasi írótalálkozóra, míg a harmadik karácsonyra jelent meg.²¹ A könyvheti szám a három legnagyobb magánkönyvtár tulajdonosának cikkét közli. Ormos Pál, Kertész Lajos és Deutsch Béla — köztisztelőben álló, tekintélyes orvosok — írása szubjektív vallomás a könyvről, könyveikről. Galysai Miklós artistikus verse (*Szobor*) mellett ezenkívül könyvajánlások adják az első szám anyagát. A *Könyvesláda* második száma arra enged következtetni,

¹⁹ Weisz László rokona és egykori alkalmazottja, Weisz Katalin szóbeli visszaemlékezése a szerző számára.

²⁰ KŐSZEGFALVI Ferenc: *Hódmezővásárhelyi könyvkultúrája 1869-től 1949-ig*. Kézirat a Németh László Városi Könyvtárban. 1980. Ennek függelékében a könyvkereskedők jegyzéke is megtalálható.

²¹ A *Könyvesláda* három száma az Országos Széchényi Könyvtárban.

hogy az akkori idők becsületes kiútkeresése, a népi gondolat Weisz Lászlótól sem volt idegen, hisz híradója augusztusi számának teljes terjedelmét az írótalálkozó szolgálatába állította. A találkozó ötlete Simándi Bélától (1899 – 1969) származott, aki akkor a vásárhelyi határban, Aranyadhalmon működött tanítóként. (Egyébként *Tanyai Írások* címmel szerény kis folyóiratot is készített, szerkesztett.)²² A költő-szociográfus, illetve az olvasókörök 1935 augusztus végére meghívták Vásárhelykutasra (ma Székkutas, önálló község) a paraszti sorssal legtöbbet foglalkozó írókat, köztük a népi írók javát, mintegy szembesítendő őket a (vásárhelyi) valósággal, s hogy írók és olvasóik együtt keressék a megoldást a nép bajainak orvoslására. Elfogadta a meghívást, s a beszélgetéseken, előadásokon részt vett többek közt Féja Géza, Illyés Gyula, Kodolányi János, Nagy Lajos, Sinka István, Szabó Pál, a Szegedi Fialatok képviselőjében Buday György, Tomori Viola, valamint a vásárhelyi Kárász József, Pákozdy Ferenc, összesen több mint harminc író, költő, publicista, s gazdasági, közigazgatási középvezető. A találkozóznak széles visszhangja támadt, a résztvevők különböző fővárosi orgánumban beszámoltak maradandó benyomásaikról. Illyés Gyula így írt a *Nyugatban*: „Hódmezővásárhelyen három napig újra azt éreztem, hogy érdemes írni. . . ” A kongresszus szervezőjét, Simándit egyébként a kultuszminisztérium büntetésből még az év őszén áthelyezte a lajosmizsei határba, az istenhátamögötti Kulapityére. A könyvhíradó említett, második száma Simándinak a találkozó tervét fölvezető cikkével indul, majd egy-egy írásukat közölve bemutat néhány meghívott író: Kodolányi Jánost, Szabó Pált, Illyés Gyulát, Dékány Andrást, Féja Gézát, Rozványi Vilmost és Simándy Pált.²³ A harmadik számot már ismét amatőrök írják, könyvgyűjtők értékelnek, mutatnak be egy-egy munkát. Telek Andor kereskedő Szekfű Gyula *A mai Széchenyi* című könyvéhez fűz megjegyzéseket, dr. Janáky Gyula gyógyszerész J. S. Huxley *Élet és halál* című kötetét ismerteti, dr. Körössy Ferenc orvos T. E. Lawrence, a legendás hírví brit személyiség, kém és diplomata könyvéről, *A bölcsesség hét pilléré-ről* ír. Ez a szám is felsorolja a könyvújdonságokat, rövid annotációval látva el a címeiket.

A város legnagyobb könyvesboltjának tulajdonosa irodalmi esteket, hangversenyeket is rendezett, üzlete jegyirodaként is működött. Színházi szezonban a Vásárhelyen föllépő társulatok legfőbb támasza, segítője éppen Weisz és felesége, Bánki Ida, a házassága előtt ünnepelt, jónevű énekesnő. A jófekvésű üzlet, amellett, hogy antikvárium, könyvklub, kedvelt találkozóhely is, még a városból elszármazott értelmiségiek is visszajártak ide vásárolni. A bolt atmoszféráját szépen jellemzi Paku Imre vásárhelyi születésű irodalomtörténész, szerkesztő (1910 – 1975) visszaemlékezése:

²² Lásd: *Jeles vásárhelyiek. Életrajzgyűjtemény. Hódmezővásárhely, 1993.*

²³ KÁRASZ József: *A vásárhelykutasí írótalálkozó* = Juss 1989. szeptember-október. 42–47.

„[Móriczcal] 1931 nyarán találkoztam először Weisz László könyv- és papírkereskedő üzletében. Abban az évben, vagy épp azelőtt jelent meg a Légy jó mindhalálig olcsó, egypengős kiadása. Weisz László tudta rólam, gimnáziumi tanuló korom óta, hogy az írókat és a könyveket nagyon szeretem. Mindig minden újdonságot megmutatott, még akkor is, ha nem vettem meg. Azt is tudta Weisz László, hogy Móricz Zsigmondot különösen tisztielem, s szeretném vele aláíratni valamelyik könyvemet. Móricz Zsigmond csak új példányt írt alá, s hogy ennek látszata megmaradjon, a polcra emelt le egy Légy jó mindhalálig példányt. . . Móricz Zsigmonddal akkor Vásárhelyen járt Sárközi György, vele is akkor ismerkedtem meg. Míg Sárközivel diskuráltam (öt elsősorban a vásárhelyi könyvárusítás lehetőségei érdekelték), Móricz Zsigmond Weisz Lászlóval, s néhány emberrel társalgott.”²⁴

Móricz egyébként 1923 után majdnem évenként meglátogatta a várost, s mint láttuk, gyakran és szívesen betért abba a könyvesboltba is, ahonnan a város nevezetes megrovása elindult.

A háború és a faszizmus azután, mint annyi más magyar – zsidó családon, Weiszéken is átgazolt. Weisz László osztozott a többi értelmetlenül elhurcolt polgár sorsában. (Helyi szájhagyomány szerint szolidaritásból vállalta ezt, nem lett volna erre kötelese, hithű katolikus felesége fölmentethette volna.) A deportálás az ausztriai Gmündbe sodorta, ahol a szövetséges légierők egyik utolsó légitámadása során, 1945. március 22-én, az óvóhelyre becsapódó bomba másokkal együtt az 54 éves könyvkereskedőt is megölte.²⁵ A bolt feleségére maradt, aki a család megélhetésének biztosítására 1945-ben ki is nyitotta és tovább próbálta vezetni azt, abban az évben érettségiző Tamás fia segítségével. (Várhelyi Tamás újságíró, született 1927-ben.) A baj azonban ritkán jár egyedül, következett a második tragédia. A Budapestre utazó Weiszné Bánki Ida 1945. november 20-án halálos közlekedési balesetet szenvedett, amikor Kecskemét határában lezuhant az őt szállító teherautó platójáról.²⁶ Tizenkilenc esztendő Tamás fia vállára, aki fél éven belül veszítette el édesanyját, édesapját, a sors kegyetlen terhet rakott — férfitá érlelte. Majd négy évig, az államosításig vezette a híres könyvesboltot, az államosítás után pedig a könyvterjesztés országos szervezetéhez hívták, jó ideig a Könyvterjesztő Nemzeti Vállalatnál, majd ennek utódánál, az Állami Könyvterjesztő Vállalatnál dolgozott. A háború utáni, államosítás előtti néhány évben a Weisz-bolt, éppen Várhelyi Tamásnak köszönhetően, megmaradt a város első, reprezentatív könyvüzletének. Várhelyi apja nyomdokába próbált lépni akkor is például, amikor 1947-ben úgy népszerűsítette a nemes irodalmat, hogy az akkor virágjában lévő Osváth-féle helyi színtársulat

²⁴ Paku Imre visszaemlékezése 1975. január 25-én kelt, Balázs Katalin gimnazistához írott levelében (Balázs Katalin kéziratos dolgozata a Németh László Városi Könyvtárban).

²⁵ Mint a 19. szám. Ezenkívül Kun Béláné Simkó Ibolya naplója a deportálásból, 1944. november 27-től 1945. április 15-ig. Felletár Béla (Hódmezővásárhely) tulajdonában.

²⁶ Lásd a helyi lapok egyidejű híradását.

művészeivel vásárhelyi költők műveit adatta elő a könyvnapok alkalmából.²⁷ Az 1949. augusztus elsejei államosítás,²⁸ mint korábban írtuk, hat olyan üzletet semmisített meg, ahol könyvet is árultak. A hat könyvesbolt helyett egy állami üzletet „kapott” a város, és ezt (tulajdonképpen ez is egyfajta elismerés) a Weisz-féle üzletből alakították ki, pontosabban ezt nevezték ki annak. Karácsonyi Ferenc főispán 1949. augusztus 21-én nyitotta meg a Könyvterjesztő Nemzeti Vállalat helyi fiókját(!), a lapok szóhasználatával élve „a Weisz könyvkereskedés helyén”. A most már állami üzlet, a Petőfi-könyvesbolt még egy hónapig maradt a régi helyén, 1949. szeptember 26-án azonban átköltöztették az utca szemben lévő épületébe, a volt Konstantin-üzletház tágasabb helyiségeibe.²⁹ Ezzel Weisz László egykori könyvkereskedésének utolsó kézzelfogható emlékét is eltüntették.

KŐSZEGFALVI, FERENC

Les origines et l'épanouissement de la propagation de livres a Hódmezővásárhely

Jusqu'au troisième tiers du XIXe siècle; ni livres, ni journaux ne paraissaient pas à Hódmezővásárhely. La propagation des ouvrages imprimés était aussi accidentelle: on offrait surtout aux foires des calendriers, des manuels d'école et des récits en vers. Les bourgeois achetaient les livres chez le relieurs ou ils se les procuraient de la capitale. Le premier marchand ouvrit son magasin en 1867, mais il vendait, outre les livres, des articles de papeterie, des articles de bureau et des articles de bazar aussi. Le commerce de livre de la ville s'épanouit à la fin du siècle, mais cette évolution s'arrêta à ce niveau dans cette ville de la plaine hongroise où il n'y avait pas d'industrie et la culture agricole restait extensive jusqu'à l'époque des étatisations. Il est caractéristique du marché étroit et des exigences limitées que les marchands de livre continuaient à s'occuper de l'imprimerie et à vendre d'autres articles aussi.

Cette manque de prétentions culturelles fut mentionnée, au commencement des années vingt, par Zsigmond Móricz et par d'autres écrivains aussi, mais plus tard — grâce surtout à l'activité de László Weisz, le premier marchand de livre important de la ville, et aux conférences d'Attila József et aux écrivains de la tendance populiste, la vie spirituelle de la ville revivifia. Gyula Illyés l'exprime dans la revue Nyugat (Occident) comme suit: „A Hódmezővásárhely, je sentais durant trois jours, qu'il valait la peine d'écrire. . .”

²⁷ Várhelyi Tamás emlékezése A Könyv című periodika 1988. 3. számában a 129–138. oldalon. — VARGA Sándor: *A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem 1945–1957*. Bp. 1985. 424.

²⁸ Az államosítás leltára — amint VARGA Sándornak a *Népszabadság* 1974. július 27-i számában megjelent cikkéből megtudhatjuk — 25 ezer forint értékű árut talált a Weisz-féle boltban. Az érték kétharmada papír, írószer, a 388 kötet könyvből 313 volt a szépirodalmi.

²⁹ A Petőfi-könyvesbolt megnyitásáról: Vásárhely Népe 1949. augusztus 20. 8. — A bolt költöztetéséről: Vásárhely Népe 1949. szeptember 25. 4.

KÖZLEMÉNYEK

Bocatius János 1611-ben Kassán megjelent műveiről. Bocatius János (1569–1621) művei nemrég kritikai kiadásban jelentek meg.¹ Magyar fordításban is olvashatjuk Csonka Ferenc értő tolmácsolásában az *Olympias carceraria* című művet.² Ezen a címen az RMNy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának egy címlap nélküli és a végén hiányos Bocatius-nyomtatványát írta le,³ amely azonban nem azonos a kéziratban előkerült *Olympias carceraria*-val. Csonka Ferenc a kritikai kiadásban és a magyar fordításban is helyesbíti a szakirodalom évszázados tévedését: az MTA Könyvtárának hiányos példánya nem az *Olympias carceraria* című mű, az nyomtatásban nem jelent meg.⁴

Az RMNy szerint a börtönaplóval azonos évben, 1611-ben Kassán egy másik Bocatius-művet is kiadtak.⁵ A ma példányból nem ismert mű emlékét Bocatius János Szenci Molnár Albertnek 1611. november 12-én írt levele őrizte meg. Fogságból való kiszabadulásakor a tiszteletére írt verseket Kassán, majd még ugyanezen évben Debrecenben kinyomtatták, s e verseknek ő (Bocatius) a *Bocatius redivivus* címet adta.⁶

Az MTA Könyvtárában őrzött Bocatius-kiadvány a betűtípusok tanúsága szerint Kassán készült nyomtatvány, a téma és a betűtípusok egyaránt az 1611. évet sugallják megjelenési időnek. Csonka Ferenc mérlegre téve Bocatius megnyilatkozásait, a rá vonatkozó, eddigi szakirodalmat és a fennmaradt csonka példányt, (miként már fentebb említettük) cáfolta, hogy a mű az *Olympias carceraria*. A kérdéskör alapos körüljárása után arra a megállapításra jutott, hogy a mű a Szenczihez írott levélben szereplő *Bocatius redivivus*. A Bocatiust üdvözlő versek a kötet végén lehettek, „éppen ezeket a verseket tépte ki valaki”.⁷

A miskolci evangélikus gyülekezet könyvtárának értékes régi nyomtatványait átnézve jeles evangélikus lelkészek könyveivel találkozhatunk. A gyülekezetnek ajándékozta könyveit Wallaszky Pál jolsvai főesperes. Gyakran előfordul a régebbi tulajdonosok közt Regis Márton rozсныói (berzétei) és Major Pál csetneki lelkész neve. Egy négytagú, német nyelvű kolligátum utolsó darabja egy eddig címből nem

¹ BOCATIUS, Joannes: *Opera quae exstant omnia*. I–III. Ed. Franciscus CSONKA. *Poetica* [1–2]. *Prosaica*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1990–1992.

² BOCATIUS János: *Öt év börtönben* [1606–1610]. Ford., jegyz. és utószó: CSONKA Ferenc. Bp., Európa, 1985.

³ *Régi magyarországi nyomtatványok, II. 1601–1635*. Szerk. BORSA Gedeon és HERVEY Ferenc. Bp., Akadémiai Kiadó, 1983. Nr. 1013. – Az MTA Könyvtárában található nyomtatvány jelzete: RM II. 474.

⁴ BOCATIUS: *i. m.* (1. sz. jegyzet) *Poetica*, 605. és (2. sz. jegyzet) 223–233.

⁵ RMNy II. nr. 1014.

⁶ SZENCZI MOLNÁR Albert *Naplója, levelezése és irományai*. Kiad. DÉZSI Lajos. Bp., 1898. 375–376. Újabb kiadása: BOCATIUS: *i. m.* (1. sz. jegyzet) *Prosaica*, 319–320. A kiadványra vonatkozó részlet *uo. Poetica*, 605.

⁷ BOCATIUS: *i. m.* (2. sz. jegyzet) 229–233.

ismert Bocatius-nyomtatvány.⁸ A Kassán, 1611-ben megjelent kiadvány latin címe: *Solatum conjugale*, a német cím pedig: *Ein tröstliches Sendschreiben eines Christlichen Ehemannes an seine Haußfrau. . . Sampt etlichen hinzugethanen schönen neuen Liedern*. Az elején és végén is teljes mű az MTA Könyvtárának vitatott című Bocatius-nyomtatványával azonos, melyet az RMNy *Olympias carceraria* címen írt le, Csonka Ferenc pedig a *Bocatius redivivus* című kiadványként adott ki.⁹ A leírt illetve kiadott változathoz többlet a nyomtatványban a címlap, annak verzója, a 33–34. lap (azaz a C₁ levél) és a végén a 111–112. lap, azaz a G₈ levél. (A kritikai kiadás kiegészítéseként ezeket függelékben közöljük.) A miskolci példányban az F₆ levél (91–92. lapok) csonka. A nyomtatvány végén az eddig csak első két sorából ismert Bocatius-vers fejeződik be (Inc. *Allmechtiger vnd starcker Gott*), tehát nem hiányoznak az MTA Könyvtárában őrzött példányból sem a Csonka által feltételezett, Bocatiust üdvözlő versek. Teljesen egyértelmű ez: a nyomtatvány végén „Finis” felirat és nyomdai záródísz áll. Az előkerült címlap ismeretében semmi alapja sincs a feltételezésnek. A kiadvány német nyelvű címét ismétli a Bocatius által írt vigasztaló levél előtt álló cím.

A Bocatiust üdvözlő, 1611-ben Kassán és Debrecenben is megjelent versekről ezek után csak annyit mondhatunk, amennyit az ismert Bocatius-levél megőrzött.¹⁰ Ma e kiadványokat példányból nem ismerjük. Reméljük, hogy ezek is felbukkannak majd valahol.

Bocatius János: Solatum conjugale

(A kritikai kiadásból – ott a cím Bocatius redivivus – hiányzó szövegrészek.)

[(a)^{1r} = címlap:]

[Ad editionem, p. 605.]

Solatum conjugale. Id est, ein tröstliches Sendschreiben eines Christlichen Ehemannes an seine Haußfrau, in ihrer beyden langwierigem sonderlichem schwerem Creutz, vnglück vnd Elend. Zv trost allen Haußvätern vnd Haußmüttern in allerhandt wiederwertigkeit, betrübniß, Haußcreutz, noth, sammer, etc. Sampt etlichen hinzugethanen schönen neuen Liedern, Per IOAN. BOCATIVM. Jetzo zum ersten in Druck verfertigt. Durch Elisabetha Bocativssin. Selten wol vnd allezeit weh / Ist täglichs Brodt in der Eh. – Caschaw, durch Johannem Fischer. Im Jahr, M. DC. XI.

[(a)^{1v}:]

Schweig, meid, leid vnd Christlich vertrag,
Sein vnglück nicht eim jeden klag,
Auffs loß vnd blinde Glück nicht baw.
So ist sein gang, drumb jhm nicht traw.

Spem palma coronat.

[Ad editionem, p. 619.]

[p. 33.] seinen Raubern. Sie theilen meine Kleider vnter sich, vnd werffen das loß vmb mein Gewandt. Herr, sey nicht fern, meine stärke, eyle mir zu helfen. Errette meine Seele vom Schwert, vnd meine Einsame von den Hunden. Hilff mir auß dem Rachen der Löwen, vnd errette mich von den Einhörnern. Beweise deine wunderliche Güte, du Heyland derer, die dir trawen, wieder die, so sich wieder deine Rechte Handt setzen. Schaw doch vnd erhöre mich, mein Gott, erleuchte meine Augen, daß ich nit im tod entschlaffe, daß nicht mein

⁸ Jelzete: J. V. 216. Az első tag címlapja hiányzik. Az első lapon tulajdonbejegyzés: Joh. Maj[or]. Szerzők: Matthäus JUDEX (= Richter), Jeremias HOMBERGER és Christian TALHAIMER.

⁹ BOCATIUS: *i. m.* (1. sz. jegyzet), *Poetica*, 605–666. és 1013–1021.

¹⁰ L. a 6. sz. jegyzetet.

feind rühme, er sey mein mächtig worden, vnd meine Widersacher sich nicht frewen, daß ich niederliege. Denn ich werd allenthalben geängstiget. Ach Herr, wie ist meiner Feind so viel, vnd setzen sich so viel wieder mich, Viel sagen von meiner Seelen, sie hat keine hülf bey Gott. Herr, laß dem Gottlosen sein Begierd nicht, stärcke seinen mutwillen nicht, sie möchten sichs erheben. Daß vnglück, darvon meine Feinde rathschlagen, müsse auff ihren Kopff fallen. Ach Gott, daß du tödtetest die Gottlosen, vnd die blutigirigen von mir weichen müsten. Ich hasse ja Herr, die dich hassen, vnd verdreust mich auff sie, daß sie sich wieder dich setzen, [p. 34.] Ich hasse die im rechten Ernst, darumb seind sie mir feind (Psalm 139.) Herr wend vnser Gefängniß, wie du das Wasser gegen Mittag trucknest. Laß mein stehen für dich kommen. Errette mich nach deinem Wort. Führe meine sach vnd erlöse mich. Erhalte mich durch dein Wort, daß ich lebe, vnd laß mich nicht zu schanden werden über meiner hoffnung. Ich bin dein, hilf mir. Die gottlosen warten auff mich, daß sie mich vmbbringen. Sie haben jhr gottloses vnd falsches Maul wieder mich auffgethan, vnd reden wieder mich mit falschen zungen. Vnd sie reden giftig wieder mich allenthalben, vnd streiten wieder mich. Mein Gott, nim mich nicht weg in der helfft meiner tage. Schawe von deinem heiligen Berge, vnd sihe vom Himmel auff Erden. Höre das seufftzen der gefangenen, vnd mach loß die Kinder deß todes. Herr hör die Armen, vnd veracht deine gefangene nicht, auff daß deine lieben erlediget werden. So hilf nu mit deiner Rechten vnd erhör vns. Errett mich auß dieser Noth, daß ich dich preise. Reiß mich auß vnd mach mich wieder zu ehren. Setze mich in das Ampt, daß du mir befohlen. Ich wil dem Herren singen mein lebenslang, vnd meinen Gott loben, so lang ich bin.

[p. 110.]

[Ad editionem, p. 665.]

Ein ander Lied.

A. B. C. D. E. F. G.

Im Thon: Nu frerrt euch liebe Christen gemein.

1.

Almechtiger vnd starcker Gott,
 Vater, Sohn, Heiliger Geiste,
 Der du mir hilffst auß meiner noth,
 Zu dein lob gnad mir leiste,
 Du bist fürwar der Wunderman,
 Der alls vermag, sicht, merckt vnd kan,
 Vater, Sohn, heilger Geiste.

[p. 111.]

2.

Bey dir gar nichts vnmüglich ist,
 Weil mirs hat trost gegeben,
 Zu schand vnd spott wird witz vnd list,
 So dir wollt widerstreben.
 Erzeigt hastu dein macht an mir,
 Wie soll ich ewig dancken dir,
 Vater, Sohn, heilger Geiste.

3.

Creutz, sammer, schmerz vnd grosses leid,
 Wieder allr Menschen hoffen,
 Im augenblick verkehrst in frewd,
 Dem Tod bin ich entloffen,
 Strick ist entzwey, vnd ich bin frey,
 Ach Herr auch ferner steh mir bey,
 Vater, Sohn, heilger Geiste.

4.

Dier ichs allein zu dancken hab,
 Der welt war schon gestorben,
 Von feind vnd freunden gar schabab,
 Biß du mich hast erworben,
 All hülf war auß, du kamst herzu.
 Errettest mich in einem nuh,
 Vater, Sohn, heilger Geiste.

[p. 112.]

5.

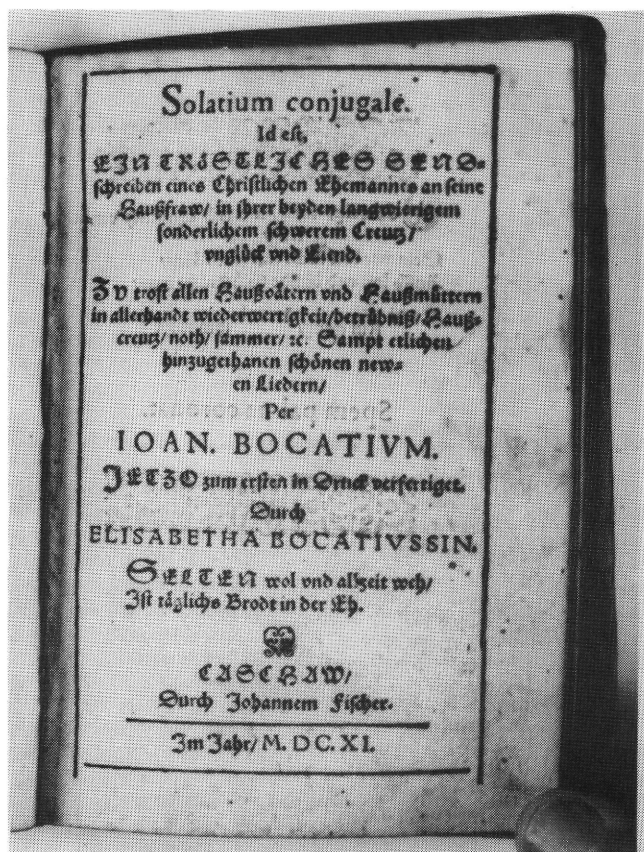
Ein Vöglein war ich in der handt,
 Ein Hirschlein in dem Netze,
 Ein Lämblein auff der Schlachtebanck,
 Ein Schäflein in der Metze,
 All hülf war auß, du kamst herzu,
 Errettest mich in einem nuh,
 Vater, Sohn, heilger Geiste.

6.

Frewt euch mit mir all Christenleut,
 Helfft mir Gotts Allmacht preisen,
 Er hilfft auß noth zu rechter zeit,
 Mit mir ichs kan beweisen,
 All hülf war aus, er kam herzu,
 Errettet mich in einem nuh,
 Vater, Sohn, heilger Geiste.

7.

Glori, lob, preiß vnd Herrligkeit
 Vater, Sohn, heilgem Geiste
 Von nu an biß in Ewigkeit
 Dancksag ich allermeiste,
 Der helff vns fort, vnd kom herzu,
 Wenn wir eingehn zur ewign Ruh,
 Vater, Sohn, heilger Gesite.

Ad RMNy 1013

BOCATIUS, Joannes: **Solatium conjugale**. Id est, ein tröstliches Sendschreiben eines Christlichen Ehemannes an seine Haußfraw, in ihrer beyden langwierigem sonderlichem schwerem Creutz, vnglück vnd Elend. Zv trost allen Haußvätern vnd Haußmüttern in allerhandt wiederwertigkeit, betrübniß, Haußcreutz, noth, sammer, etc. Sampt etlichen hinzugehanen schönen neuen Liedern, Per IOAN. BOCATIVM. Jetzo zum ersten in Druck verfertigt. Durch Elisabetha Bocativssin. Selten wol vnd allzeit weh / Ist täglichs Brodt in der Eh. — Caschaw, durch Johannem Fischer. Im Jahr, M. DC. XI.

a^m8, A-G^m8 = [16], 112 pag. — 8° — Orn., init.

Az RMNy 1013. szám alatt *Olympias carceraria* címmel írta le az MTA Könyvtárának az ebből a nyomtatványból fennmaradt címlap és utolsó levél nélküli példányát. Csonka Ferenc cáfolta, hogy a mű címe *Olympias carceraria* (Bociatius János: *Öt év börtönben*. Bp., 1985. 223–233), ugyanő Bociatius műveinek kritikai kiadásában a hiányos példányt *Bociatius redivivus* címmel adta ki (Bociatius, Joannes: *Opera quae exstant omnia*. Poetica. Bp., 1990. 605–666 és 1013–1021). Bociatius János Szenci Molnár Albertnek írt levele őrizte meg a *Bociatius redivivus* címet. A levél szerint 1611-ben Kassán és Debrecenben is megjelent a mű, példányt azonban egyik kiadásból sem ismerünk (Vö. RMNy 1015 és 1008).

Miskolc Ev ①Budapest Acad②

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Possessori bejegyzések a Debreceni Egyetemi Könyvtár 17. századi külföldi könyveiben. III. (Főurak könyvei). Közleményemben az 1601–1650 közötti könyvek provenienciájáról teszek közléseket, a kéziratos bejegyzéseken kívül számbavettem az exlibriseket is. Kronológiai sorrendet követek; függetlenül két külföldi főúr tulajdonát is megemlítem. A 17–19. században birtokolt könyveket az alábbi skéma szerint ismertetem:

A possessor neve.

A könyv rövid címeírása; utalás ritka voltára, a hatjegyű arab számok a raktári jelzetek.

A bejegyzés szövege. A kiolvashatatlan szavakat, illetve a kétes olvasatokat [?] jelöli.

Nádasdy Ferenc gróf (1625?–1671)

GENTILLET Innocent: *Commentariorum de regno aut quovis principatu recte et tranquille administrando libri tres.*

Strassburg, 1630, Staedel. (752. 672)

„Ex Libris Comitis Fr.[ancisci] de Nadasd [1]659”.

Nádasdy Ferenc bibliofil voltáról, könyvtárának értékéről, s annak a fővesztés és jószágelkobzás utáni sorsáról Alfred Sitte cikkéből tájékozódhatunk; a két legfontosabb tény az, hogy a könyvek egy része a császári könyvtárba került (ezek jegyzékét levéltári források alapján Sitte közli is), a másik rész pedig a lorettomi szervtárak birtoklása után szétszóródott.¹

A 9000–10 000 forint értékű könyvtár állományának összetételéről — Sitte közlését is beszámítva — alig rendelkezünk adatokkal. Annyit tudunk, hogy Nádasdy kedvelte a rézmetszetes arcképgyűjteményeket és albumokat, könyvtárában megvolt Matthäus Merian *Theatrum Europaeum*-ának nyolc kötete, Wiedemann és Giovio munkái.² A gróf könyvtárost is alkalmazott,³ és könyveikhez kétféle exlibris készíttetett.⁴

Az általam közölt Gentillet-mű possessori bejegyzésének dátuma 1659, tehát Nádasdy ezt a könyvet hat évvel a pottendorfi dominium megvétele előtt szerezte. Megpróbáltam tisztázni: hol lehetett a gróf könyvtára 1665 előtt, de számos forrás áttekintése sem járt eredménnyel.

Bethlen Miklós gróf (1642–1716)

RAMUS Petrus: *Arithmeticae libri duo et geometriae septem et viginti. . . a Lazaro Schonero recogniti. . . emendati.* Frankfurt am Main, 1627, Wechel. (781. 032.)

„Nicolai Bethlen de Kis Bun et amicorum ejus. Heydelbergae A[nn]o 1661 1 Augusti constat germ.[anicis] flor. [enis]4”.

Erről a possessori bejegyzésről már írtam egy rövid közleményt,⁵ azt egészítem ki ebben a dolgozatban.

¹ SITTE Alfréd: *Gróf Nádasdy Ferenc művei és könyvtára* = MKsz 1902. 146–158.

² RÓZSA György: *Nádasdy Ferenc és a művészet* = Művészettörténeti Értesítő 1970. 198. A. „Theatrum Europaeum” összesen 19 kötetet számlál, többségük Nádasdy halála után hagyta el a sajtót: THIEME, U. – BECKER, F.: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. XXIV.* Leipzig, 1930. 413. WIEDEMANN, Elias: *Comitum gloriae centum qua sanguine qua virtute illustrium heroum instructum.* Posonii, 1646. RMK II. 669. GIOVIO, Paolo (id.): *Vitae illustrium virorum tomis duobus comprehensae et propriis imaginibus illustratae.* Basel, 1576–1578.

³ BORSA Gedeon: *Nádasdy Ferenc pottendorfi és lorettomi nyomdái (1666–1673)* = MKsz 1975. 202.

⁴ RÓZSA György: *i. m.* 190. Az egyik exlibris képe *uo.* 18. ábra. Nádasdy exlibriseiről részletesen ír VARJU Elemér: *Az Iparművészeti Múzeum ex-libris kiállítása* = MKsz 1903. 240.

⁵ OJTOZI Eszter: *Ramus aritmetika és geometria tankönyvének egy példánya Bethlen Miklós possessori bejegyzésével* = Könyv és könyvtár XVI. (1991) 87–90.

Bethlen Miklós 1659-ben lesz Apáczai Csere János tanítványa, aki „Privatum Ramus arithmeticiáját. . . kezdé tanítani”.⁶ A gróf 1661-ben indul el peregrinációs útjára, júliusban érkezik Heidelbergbe,⁷ leírja, hogy ottani tartózkodása alatt kitől és mit tanult.⁸ Megemlíti, hogy „. . . Ramus nagy arithmeticiájára privatum collegiumot tartottam Lunelschoss nevű híres matheseos professornál. . .”. Bethlen elírta tanára nevét, akit 1991-ben nem is tudtam azonosítani, pedig személye és munkássága figyelmet érdemel.

Johannes von Leuneschlos (1620–1699) Groningenben, Utrechtben, Leydenben és Uppsalában végezte tanulmányait, orvosdoktori címet is szerzett. 1652–1695 között a heidelbergi egyetem bölcsészeti fakultásán tanít tizenhat tárgyat, főként matematikát, csillagászatot és földtudományokat. Előadásait nem felolvasással, hanem szabad szövegmondással tartotta.⁹ Ötször volt rektor, több ízben prorektor és dékán. Egyetemi munkásságáért kapott nemesi címet. Nyomatott műve egy maradt fenn.¹⁰ Bethlen Miklós mindkét tudós tanára Ramus könyvét használtatta tanítványával, tehát aritmetikából és geometriából ramista képzést kapott.

Eszterházy József gróf (1682–1748)

Eszterházy 1722-ben cseklézi kastélyában könyvtárat alakított ki, 1723-ban kétezer florenusért megvásárolja Munkátsi István Pál nagyszombati jogtudor könyvhagyatékát, és azt Cseklézsre szállíttatja.¹¹ 1724-ben készített kétfajta heraldikus exlibrist, mindkettő szignálatlan, a családi címer ábrázolásában is van különbség, azonkívül az egyikben csak a gróf neve és a dátum olvasható, a másikon hat sorban a tulajdonos valamennyi prédikátumát és közjogi méltóságát felsorolják.

Az exlibriseket I. és II. számmal jelölöm, fényképük megtalálható a debreceni Egyetemi Könyvtár antikváinak katalógusában.¹²

BUSBQUIUS Augerius Gisleinius: *D. legationis Turcicae epistolae IV*. Hanau, 1629, ny. n. (761. 596.)

I. exlibris.

DIO Cassius Cocceianus: *Historiae Romanae libri XLVI*. Hanau, 1606, Wechel. (797. 283.)

I. exlibris.

WASSENBERGIUS Everhardus: *Panegyricus sacratissimo imperatori Ferdinando III. dictus*. Coloniae, 1647, Calcovius. (762. 046.)

II. exlibris.

Eszterházy Józseftől származó kézírásos possessorri bejegyzést ez ideig nem találtam.

Széchényi Zsigmond gróf (II.) (1720–1769)

[LEEVIS Dionysius de Rickel] DIONYSIUS Carthusianus: *Liber utilissimus de quatuor hominis novissimis*. Köln, 1602, Gualtherius (752. 943.)

„C.[omes] Sigis.[mundus] Széchényi”

A possessor azonosítása dátum híján bizonytalan (apja is Zsigmond nevet viselt), de munkásságának ismeretében talán feltételezhető, hogy a könyv az övé volt. Császári és királyi kamarási címet viselt, egy

⁶ BETHLEN Miklós: *Önéletrása I–II*. Bp. 1955. 163.

⁷ *Uo.* 163.

⁸ *Uo.* 176–180.

⁹ DRÜLL, Dagmar: *Heidelberger Gelehrtenlexikon 1652–1802*. Berlin–Heidelberg–New York, 1991.

92–93.

¹⁰ *Tractatus de corpore*. Heidelbergae, 1659.

¹¹ KOLINOVICH, Gabriel: *Posthuma memoria Josephi Esterházyi de Galantha*. Tyrnaviae, 1754. 23–28.

¹² OJTOZI Eszter: *A debreceni Egyetemi Könyvtár külföldi antikvári és possessorriak*. Debrecen, 1989.

I. exlibris: 41. ábra. II. exlibris: 52. ábra.

ideig a Nádasdy huszárezredben kapitány, majd quietált. Ő volt a könyvtáralapító Széchényi Ferenc apja. Életrajzírója hosszan taglalja vallásosságát, pietizmusát, mely minden cselekedetében megnyilvánult.¹³ Feltételezem, hogy érdekelhette Dionysius Carthusianus eszkatológiával foglalkozó könyve.

Nyomatásban megjelent művében teológiai témáról értekezett.¹⁴ A Széchényi-család történetét tárgyaló — már idézett — háromkötetes monográfia a 18. századdal foglalkozó részben könyves adatokat alig közöl; a függelékben található inventáriumok a könyvtárat meg sem említik.

Andrássy István gróf (II.) (1731–1812)

Steganographiae nec non claviculae Salomonis Germani, Ioannis Trithemii abbatis Spanheimensis . . . declaratio a Ioanne Caramuel concinnabatur. Köln, 1635, Egmondanus. (761. 974.) Liber rarus.

„Ex antiqua Excell.[entissimi] D.[omini] Stephani Andrassy Bibliotheca ad novam transposita die 8a 8bris 1802 per me P. J. Pongráz”.

Andrássy István a család ifjabb ágából származott, 1766-ban kapta a grófi rangot.¹⁵ 1776-ban Bihar megye főispánja, 1780-ban belső titkos tanácsos. Krasznahorkán lakott, Kassán is tartott házat. Az irodalmat szerette és pártolta.¹⁶ Mindazonáltal a szóban forgó könyvet olvasva — tekintettel a héber szövegrészekre, az okkult és kabbalisztikus vonatkozásokra — kételyeim vannak, hogy Andrássy István forgatta-e a kötetet. Pongráz bejegyzéséből kitűnik, hogy a grófnak két könyvtára is volt, helyüket nem sikerült megállapítani.

Dessewffy József gróf (1771–1843)

Ennek a possessornak a könyveiről, könyvtára elhelyezéséről és belső rendjéről, könyvbeszerzési forrásairól, könyvkölcsönzéseiről, possessori és marginális bejegyzéseiről évek óta gyűjtök adatokat, mind ezt egy hosszabb munkában szeretném megfogalmazni és közzétenni, most csak 1601–1650 közötti külföldi könyveit ismertetem.

Az eddig kézbevett könyvekből megállapítható, hogy Dessewffy kézírással jelezte tulajdonjogát; a bejegyzések szövege és helyesírása azonban nem egyforma. Exlibrist nem találtam az ő nevével.¹⁷

Kolligátumkötet:

BARTHOLINUS Cas.[parus]: *De terra, aere et igni institutio physica succincta.* Rostock, 1619, Pedanus. (789. 665/1.)

BARTOLINUS [!] Casp.[arus]: *De aquis libri II.* Rostock, 1618, Pedanus. (789. 661/2.)

BARTOLINUS [!] Casp.[arus]: *De mundo quaestiones et controversiae nobiliores ex sacro codice, rationibus atq̄ experiētiis formatae et firmatae.* Rostock, 1618, Pedanus. (789. 661/3.)

BARTHOLINUS Casp.[arus]: *De mixtione eamque consequentibus temperamento, coctione, putredine. . . liber unus.* Rostock, 1618, Pedanus. (789. 661/4.) Libri valde rari!

„Comitis Jos.[ephi] Dessewffy”

DIOGENES Laertius: *De vitis, dogmat.[ibus] et apoph[egmatis] clarorum philosophorum libri X.* Genf, 1615, Crispinus. (789. 708.)

„Gróf Desseffy [!] Józsefé”

¹³ BARTFAI SZABÓ László: *A Sárvár–Felsővidéki gróf Széchényi család története. II.* Bp. 1913. 178–204.

¹⁴ *Clavis per quam reserantur Coeli: seu methodus, in qua in dies ardentem Deum trinum et unum Adorandi. . . proponitur.* Sopronii, é. n. P. J. Rennauer. PETRIK III. Bp. 1891. 505.

¹⁵ KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok. I.* Bp. 1911. 107.

¹⁶ *Magyarország vármegyéi és városai.* Szerk. BOROVSZKY Samu. Gömör–Kishont vármegye. Bp. 1903. 621–622.

¹⁷ CZAKÓ Elemér: *Az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum ex libris kiállításának katalogusa[!].* Bp. 1903. című könyvében 42. sorszám alatt említ egy exlibrist „Desőfy” felirattal, keresztnév nélkül.

FRANZIUS Wolfgangus: *Historia animalium sacra*. Wittenberg, 1612, ny. n. (789. 677.)

„C[omitis] Josep.[hi] Dessewffy”.

Kolligátumkötet

LOTICHIUS Jo.[annes] Petrus: *Gynaecologia*. Rinteln, 1630, Lucius. (789. 732/1.)

GUINTERIUS Joan.[nes] Andernacus: *Gynaeciorum commentarius, de gravidarum, parturientium, puerperarum et infantium cura*. Strassburg, 1606. ny. n. (789. 732/a.)

„Comitis Josephi Dessewffy”

LYCOSTHENES Conradus: *Apophtegmata*. Köln, 1618, Zetzner (750. 247.)

„Comes Jos.[ephus] Dessewffy”.

OVIDIUS Publius Naso: *Metamorphoseon libri XV*. Amsterdam, 1650, Blaeu. (789. 664.)

„Comitis Jos.[ephi] Dessewffy”.

POLITI Adriano: *Dittionario toscano*. Venezia, 1640, Barezzi. (750. 217.)

„C.[omitis] Jos.[ephi] Dessewffy”. A könyv 1773-ban a kassai minorita konvent birtokában volt.

STRADA Famianus: *De bello Belgico decas prima*. Roma, 1648, Scheus. (750. 006.)

C.[omitis] Jos.[ephi] Dessewffy”.

Kolligátumkötet:

WECKERUS Ioan.[nes] Iacobus: *Antidotarium speciale*. Basel, 1602, Waldkirch. (789. 702/1.)

WECKERUS Ioan.[nes] Iacobus: *Antidotarium generale et speciale*. Basel, 1601, Waldkirch. (789. 702/2.)

„Ctis Jos.[ephi] Dessewffy”.

A Wecker-kötet előző possessora a tescheni hercegség területén működő Lucas Frenzelius volt, aki magát „pharmacopolának” vagyis bájitalkereskedőnek, javasnak nevezte.¹⁸

Sándor Móric gróf (1805–1878)

HIPPOLITUS à LAPIDE [= CHEMNITZ Boguslaus Philippus]: *Dissertatio de ratione status in imperio nostro Romano–Germanico*. Freistadt, 1647, ny. n. (115. 037.)

„Gr.[óf] Sándor Morcz [!] Könyvtárából 1866. Sept. 1.”

„A M. N. Múzeum Könyvtárából”.

Sándor Móric Bécsből, 1866. ápr. 16-án kelt levelében közölte Kubinyi igazgatóval, hogy „hazafiai indulattól vezéreltetve” budai palotájában levő magánkönyvtárát „a haza oltárára letenni kívánván”, azt a Magyar Nemzeti Múzeumnak tisztelettel felajánlja. Az átvételre 1866. szeptember első napjaiban került sor, ahogy ez a kézírásos bejegyzésben szerepel.¹⁹

A könyv eltűlése védőlapjának rektóján nyolc sornyi latin nyelvű bejegyzés található, mely Nicolas Lenglet Du Fresnoy véleményét tartalmazza a könyv alapszámjáról.

*II. Tommaso Francesco, Savoya és Carignan hercege (1596–1656) hadvezér, államférfi.*²⁰

¹⁸ FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára*. Bp. 1884. valamint GEORGES, Heinrich: *Ausführliches lateinisch–deutsches Wörterbuch*. Basel, 1951.

¹⁹ BERLÁSZ Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. Bp. 1981. 480–481. Az ajándékba adott gyűjtemény 1791 kötetben 1766 nyomtatott művet és 25 kéziratot tartalmazott; Mátray Gábor könyvtárőr készített róla rövid cédulajegyzéket. GYÖRGY Aladár szerint az ördöglovas adománya 1777 könyvből és 17 kéziratból állt. Vö.: *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*. Bp. 1886. 31.

²⁰ Részletes életrajza: GUICHENON Samuel: *Histoire genealogique de la maison de Savoie. I–II*. Lyon, 1660. 1035–1041.

Kolligátumkötet:

THESAURUS Emanuel Soc. Jesu:²¹ *Caesares; et eiusdem varia carmina*. Lyon, 1635, Du-four. (752. 223/1.)

THESAURUS Emmanuel comes: *Inscriptiones*. Torino, 1666, Zappata. (752. 223/2.)

Az első védőlap rektóján és verzőjén a szerző autográf ajánlása a hercegnek, kézírással, levélformában, latin nyelven.²² Incipit:

„Serenissimo et Invictissimo Principi Francisco Thomae a Sabaudia Emanuel Thesaurus Felicitatem”.²³

A kolligátumkötetben található két mű és az ajánlás összefüggései a következők: Alessandro Tesauuro, Fossano grófja (1591–1677) Emmanuel szerzetesi néven lép a Jézus Társaságba. A savoyai hercegi ház gyermekeinek praeceptorja lesz. 1634-ben kilép a rendből, világi papként működik tovább, használja grófi címét is. Irodalmi munkássága erősen kötődik a Savoyai-házhoz; a kolligátum második kötetében a dinasztia elhunyt tagjainak állít emléket, felsorolva tetteiket és erényeiket.

A könyv magyarországi possessora Csobán Endre, [1882–1959]²⁴ Debrecen főlevéltárosa volt, aki beutazta Olaszországot, és akinek – lévén a Monti Olaszbarát Kör elnöke – alkalmá lehetett a kötet megszerzésére.

*Johann Seyfried von Herberstein gróf (1706–1771)**Kolligátumkötet*

ERASMUS Desiderius Roterodamus: *De contemptu mundi*. Leyden, 1641, Maire (753. 580.)

ERASMUS Desiderius Roterodamus: *Lingua, sive, de linguae usu atque abusu liber utilissimus*. Leyden, 1649, Maire (753. 581.)

Címeres supralibros aranynyomással „Johann Seyfried Graff Von Herberstein” felirattal.

A possessor a trieszti kereskedelmi intendántura, majd 1762–1765 között a bécsi udvari kamara elnöke, sokat tett a trieszti kikötő kialakításáért.²⁵

Könyvének Magyarországra kerüléséről nem találtam adatot.

OJTOZI ESZTER

Még egy selyemre nyomtatott tézislap. A régi hazai nyomtatványok minél teljesebb feltárására irányuló több évtizedes intenzív munka egyik örömdolga, hogy a kutatás figyelme olyan, korábban mellőzött kiadványtípusra is kiterjed, mint az egyleveles alkalmi nyomtatványok. Ezek speciális válfaját képezik a felsőfokú oktatási intézmények nyilvános vizsgái alkalmából kibocsátott ún. tézislapok. A példányból ismert metszetes tézislapok számbavételére elsőként Rózsa György vállalkozott,¹ aki kerek hatvan, hazai és külföldi nyomdában készült magyar vonatkozású lap részletes leírását adja. Ezekből tíz

²¹ Életéről és műveiről: SOMMERVOGEL, Carlos: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Bruxelles–Paris, 1896. VII. 1943–1944. hasáb.

²² Emmanuele Tesauuro kézírásának másolatáért Dr. G. Bernardnak (Torino – Biblioteca Reale) tartozom köszönettel.

²³ Az ajánlás teljes szövegét később kívánom közzétenni.

²⁴ GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*. Új sorozat. Bp. 1942. IV. 1059–1060.

²⁵ WURZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. I–LX*. Wien, 1862–1900. VIII. 339.

¹ RÓZSA György: *Thesenblätter mit ungarischen Beziehungen* = *Acta Historiae Artium* 1987–1988 (33). 257–289.

darab különleges kivitelű, amennyiben azokat nem papírra, hanem selyemszövetre nyomtatták. Ez utóbbi csoport megismeréséhez szolgáltat újabb értékes adalékokat Borsa Gedeon *Selyemre készült hazai nyomtatványok* c. cikke,² amely még három – igaz, nem metszetes, hanem csak tipográfiai eszközöket felhasználó tétellel egészíti ki a jegyzéket. (A további két – metszetes – tételslap leírása megtalálható Rózsa György cikkében is,³ bár az 1743-ban Győrött kiadott lap tévesen a keltezetlen darabok között szerepel, s azt sem tünteti fel, hogy selyemre készült.⁴ Jelzett őrzőhelyén, az OSzK Plakát- és Kisnyomtatványtárában mindenestre csak a selyemre nyomtatott példány található.)

Az alábbiakban még egy, tudásunk szerint eddig nem publikált lap leírását adjuk, így a jelenleg példányból ismert, selyemre nyomtatott, magyar vonatkozású tételslapok száma tizennégyre, a Herepei János által még látott, de 1945-ben megsemmisült két kolozsvári lappal együtt⁵ pedig tizenhatra bővül, ebből hazai nyomda terméke kilenc, ill. tizenegy. Ennél bizonyára jóval több készülhetett, hiszen az alig néhány példányban kinyomtatott lapok fennmaradása jószerével a véletlennek köszönhető. Ezt támasztja alá az is, hogy kivétel nélkül mindegyikből csupán egy-egy példány ismeretes, néhánynak egykori létezéséről pedig a korabeli feljegyzések tudósítanak.⁶

A birtokban lévő példány halványsárga selyemszövetre készült, a nyomott felület tükörmérete 443 × 585 mm. A szövet mérete kb. 55 × 70 cm. Mivel üvegezett keretben van, pontosan nem mérhető le.

A rézmetszet felső részén, középen felhőkön fekvő bárány IHS monogramos zászlóval. Balra a felhőből derékig kiemelkedő angyal, kezében csukott könyvvel. Jobb vállán fordított állásban „quis aperiet” szöveg. Jobbra hasonló angyal, bal kezében csésze, jobbával középre mutat. A háttérben pálmaligetel szegélyezett tagolt partvonalú tengeröböl, a távolban part menti várossal. A város fölött kiterjesztett szárnyú sas, két karmában egy-egy babérkoszorúval. Alatta a koszorúk által részben takart szalag a következő szöveggel: „Praemia pro meritis distribuenda fero.” Középpütt, baloldalt Keresztelő Szt. János alakja, kinyújtott karja fölött „Ecce Agnus dei” szöveg. Jobb oldalt azonos méretű glóriás nőalak, két kezében nyitott könyvvel és író tollal. Lent középen két ágaskodó oroszlán által tartott cartouche, fölötté Kígyózó szalag a következő szöveggel: „Abdita mansuetus, sapiens arcana resolvit”. A cartouche-ban a titulus szövege:

D. T. O. M. A. / SELECTAE JURIS POSITIONES, / DE LEGIBUS ET CONSUETUDINE, / QUAS / Primas suae Juris prudentiae decimas, DEO TRINO, ET UNI MAGNAE HUNGARORUM / DOMINAE, CAETERORUMQUE SANCTORUM / HONORIBUS SACRATAS, / In Alma, ac Celeberrima Archi-Episcopali Societatis JESU Uni- / versitate Tyrnaviensi permissu Superiorum publici exercitii gratia, in Aula Academica horis consuetis pomeridianis Anno repa- / ratae Salutis M. DCC. XXXVIII. die Mensis Aug. / Propugnandas suscepit / Perill. Gen. ac Consul. D. JOSEPHUS ZLINSZKY, Ung. Pestiensis ex / Comitatu eodem, AA. LL. & Phil. Auditor emeritus, Juris / utriusque in primum annum aequae Auditor. / PRAESIDE / Perillustri, Clarissimo, ac Consultissimo Domino, / JOANNE JOSEPHO RENDEK, / AA. LL. & Philosophiae, nec non Juris utriusque / Doctore, Institutionum Juris Imperialis, & / Pandect. Professore Publico Ordinario.

A metszet alján négy babérkoszorúval övezett, fekvő ovális alakú cartouche-ban a vizsgátezések 24 pontba foglalt szövege. Balról és jobbról szövegszalag: „Jura dabit terris és sapiens dominabitur astris”. A szedett szöveg néhány helyen kissé becsúszik a metszet rajzába.

² MKsz 1992. 264–269.

³ Vö. BORSA Gedeon: *Ismét a selyemre készült hazai nyomtatványokról* = MKsz 1993. 440–441.

⁴ RÓZSA 268. és 45. (recte: 46.) kép.

⁵ *Erdélyi Múzeum* 1939. 285–287. Vö. BORSA: *i. m.* MKsz 1992. 265.

⁶ *Uo.*

A vizsgáztató, Rendek János József a harmincas évek közepétől 1747-ben bekövetkezett haláláig volt a nagyszombati egyetem római jog professzora.⁷ A vizsgázó Zsilinszky József apja ez idő tájt Pest vármegye alispánja volt. Ő maga 1744-től folytatott ügyvédi praxist.⁸

A tézislapon impresszumadatok nem találhatók, a szedett szöveg nyomása azonban bizonyosan a nagyszombati nyomdában készült. A grafikus és a metsző neve nincs feltüntetve, de miután valamennyi magyarországi metszetes tézislap augsburgi eredetű, alapos okunk van feltételezni, hogy ez a metszet is valamelyik ottani műhely terméke.

HORVÁTH J. JÓZSEF

Egri adalékok az úgynevezett modenai kódexek visszaszerzésének történetéhez. A hazai korvina-kutatás egyik érdekes fejezete az úgynevezett modenai kódexek visszaszerzésének története. E kérdéshez nyújtunk közleményünkben eddig nem publikált egri adalékokat.

1919-ben, az első világháborút lezáró békekötési tárgyalások során az olasz kormány bejelentette igényét a modenai Estei-könyvtár állományából 1847-ben a magyar rendek követelésére osztrák segítséggel átengedett kódexek (korvinák) visszaadására.¹

Haller István kultuszminiszter 1919 decemberében egy albizottságot alakított a kérdés tisztázására. A bizottság tagjai lettek: Gerevich Tibor (előadó), Fehérpataki László, Varjú Elemér, Végh Gyula és Czakó Elemér. A bizottság a következő napon, december 21-én Czakó Elemér kivételével összeült. Az ülésen a minisztériumot Bibó István képviselte. Az albizottság két pontban foglalta össze álláspontját. 1. Nem érzi magát hivatottnak arra, hogy állást foglaljon abban, hogy IV. Ferenc estei modenai nagyherceg (1806–1846) fel volt-e jogosítva az említett kódexek ajándékképpen való átengedésére? Az ügy 1847-ben az összes illetékes fórumok közbenjárásával hosszú tárgyalások után, a nagyfejedelem ajándékozásának mivoltában nyert befejezést. A két kódex 1891. május hónapban került a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába. Addig Bécsben őrizték azokat. Sem 1847 után, sem pedig 1891 óta, amikor a Nemzeti Múzeum az átengedésre vonatkozó hivatalos okmányokat nyomtatásban közzétette, s erről a hírlapokban beszámolt, észrevétel vagy kívánság az olaszok részéről — a nagyfejedelem ajándékozásának tényére, vagy a kódexek visszaadásával kapcsolatban — nem merült fel. A kódexeket mint a magyar állam törvényes úton visszaszerzett tulajdonát vették be a Nemzeti Múzeum anyagába. Ebből adódóan az albizottság nincs abban a helyzetben, hogy a két Corvin-kódexről való lemondást és a kódexeknek önként való visszaadását javasolja. 2. Az albizottság megállapította, hogy a toszkanai osztrák követ, Molza márki, a modenai külügyminiszterhez írt 1847. október 10-i jegyzékében, a nagyherceg kívánságát megfogalmazta. Ebből nyilvánvaló, írta jelentésében a bizottság, hogy a két kódex ajándékozásának a csereanyag adása nem volt a feltétele. Az ajándékozás már jogszerűen be volt jegyezve, amikor a nagyherceg csereanyag iránti igényét kifejezte. Ebből következően a bizottság úgy döntött, hogy az említett kódexeket nem adja át az olasz kormányoknak.

Ennek ellenére Haller István kultuszminiszter, méltányolva a magyar béke delegáció elnökének ez ügyben adott véleményét, tanácsát, úgy határozott, hogy a két kódexet átadják az olaszoknak. Ugyanezen a napon, amelyen az említett határozat született, Fehérpataki László és Melich János egy nyilatkozatot írt alá, mely szerint ragaszkodván azon állásponthoz, melyet az 1919. december 21-én tartott ülés elfoglalt, az alulírottak tiltakozás kíséretében adták át a magyar kormány megbízottjának azokat. Az akták mellett egy elismervény volt található a két kódexről, Pekár Gyula aláírásával.

A fentiekkel a két modenai kódex sorsa még nem zárult le. Bár azok joggal vagy jogtalanul korábbi helyükre, a modenai Este-könyvtárba kerültek. Az Országos Széchényi Könyvtár irattári anyaga bizonyítja,

⁷ SZINNYEI József: *Magyar írók...* XI. 1906. 775.

⁸ NAGY Imre: *Magyarország családai...* XII. 1865. 400.

¹ V. WALDAFEL Eszter: *Rendi kísérletek a külföldre került Corvináink visszaszerzésére a XIX. század első felében. A két modenai codex további sorsa* = MKsz 1967. 2. 122.

hogy a magyarok 1919-ben a kódexeket kiadták az olaszoknak. A nagy kérdés, hogy hogyan került e két kódex Magyarországra? Mielőtt erre a kérdésre választ adnánk, szólunk a téma egri vonatkozásairól.²

1921. június 18-án Szmrecsányi János egri érsek (1851–1943) az alábbi levelet írta az egri főkapitánynak:

„Kilátás van rá, hogy az olaszok által a háború után hazánkból eltulajdonított két Corvina visszaszerezhető lesz, ha részünkről az olaszoknak megfelelő ellenérték ajánlatnánk fel. Ma, midőn a Dante-cultus világszerte, de különösen olasz földön olyan élénk, valószínűnek lehet tartani, hogy valamely nagyobb értékű Dante-kiadvány az olaszok előtt minden egyebek felé helyeztetnék. Ilyennek tartható pedig az 1417-ből származó hártya-codex, mely az egyházmegyei könyvtárban őriztetik, melynek a könyvtári címjegyzékben a kéziratok között következő címe van: „Dantis de Aldigherii floreatini poetae poemata, interprete Joanne de Serevalle Episcopo firmano. Opus ex italico versum et Sigismondo Regi Hungariae oblatum” Kétségtelen ugyan, hogy ez a codex könyvtárunk egyik legbecsebb műve, de reánk nézve a helyébe nyerendő Corvina minden bizonnyal nagyobb értéket jelentene.

Ez okból az M. T. Akadémia elnökének azt a javaslatát, hogy ez a Dante-codex az olaszoknak a Corvináért felajánltassék, azt a magyar részről nagyon figyelemreméltónak tartanám, s honfitűi megnyugvásul, s nagy elégtételül veendőnek vélném, ha áldozatunkkal sikerülne a Corvinák eltulajdonítása által hazánkat ért nagy veszteséget helyére pótolni, s a visszaszerzett kincs egyik példányát egyházmegyei könyvtárunkban őrizhetni, a mire, ez esetén kilátásunk lehetne.

Mielőtt erre vonatkozó ajánlatunkat megtenném, felkérem a főtiszt. főkapitánt, szíveskedjék nyilatkozni, hozzájárul-e azon feltétel melletti tervemhez, hogy a jelzett Dante-codex helyére a visszatérítendő Corvinák egyike egyházmegyei könyvtárunk tulajdonául átengedessék.”³

A főkapitán nevében Csekő Gábor nagyrépost (1844–1930) 1921. június 21-én a következőket válaszolta:

„A folyó évi 2909. szám alatt kelt kegyes főpásztori leirat kapcsán mély tisztelettel jelentem Excellenciádnak, hogy a főkapitán f. évi június hó 20-án tartott tanácskozásában Nagyméltóságodnak abeli bölcs és nemcsak a magyar hazára, hanem egyházmegyei könyvtárunkra nézve is előnyös tervéhez, hogy az egyházmegyei könyvtár tulajdonát képező Dante-codex az olaszok által a háború után eltulajdonított két Corvináért cserébe oly feltétel mellett felajánltassék, hogy a Dante-codex helyére a visszatérítendő Corvinák egyike az egyházmegyei könyvtár tulajdonául átengedessék, egyértelműen a legnagyobb készséggel hozzájárult.”⁴

Az érsek a főkapitán levelének kézbevétele után a következő szövegű feljegyzést készítette:

„Alulírott, mint az egri egyházmegye főpásztora kijelentem, hogy Nagyméltóságú dr. Berzeviczky Albert valóságos belső titkos tanácsos úr, a Magy. Tud. Akadémia elnöke az olasz állam illetékes képviselője előtt teljes joggal tehet ajánlatot aziránt, hogy az egyházmegyei könyvtár tulajdonát képező hártya-kodex, mely a könyvtári címjegyzékben kö-

² I. m. 122–123.

³ Egri Érseki Levéltár (EÉL). Personalia Josephus Lesko (P JL) Az érsek levele a főkapitánynak. Eger, 1921. jún. 18.; 2909/1921.

⁴ EÉL. P JL A főkapitán levele az érseknek. Eger, 1921. jún. 21.; 2937/1921.

vetkezően van feltüntetve: ‚Dantis de Allighieris florentini poetae Poemata, interpretaete Joanne de Serevalle, Episcopo firmano. Opus ex italico versum et Sigismundo Regi Hungariae oblatum’, az olasz kézre jutott két Corvina ellenértékéül átadatik, részemről azzal a fenntartással, hogy az ennek fejében visszaküldendő Corvinák egyik példánya örök tulajdonul az egri egyházmegyei könyvtár részére át fog adatni.”⁵

Az érsek 1921. november 9-én kelt levelében azt közölte dr. Ambrus István prépost-kanonokkal (1860–1935), a líceumi könyvtár felügyelőjével, hogy „a codex átvétele céljából a közeli napokban Gerevich Tivadar egyetemi magántanár, a Nemzeti Múzeum igazgató-őre fog Ft. uraságnál jelentkezni, miért is felhívom, hogy a codexet neki szabályszerű elismervény mellett átadja és az átadásról az elismervény betervezésével egyházmegyei hivatalomhoz jelentést tegyen.”⁶

Dr. Ambrus István november 10-én jelentette az egyházmegyei hivatalnak, hogy „Gerevich Tibor egyetemi magántanárnak a Dante-codexet a mai napon átadtam, és az elismervényt tisztelettel mellékelem.”⁷

Az Egyházmegyei Hivatal november 18-án tudatta dr. Ambrus Istvánnal, hogy dr. Gerevich Tibor elismervénye az egyházmegyei levéltárban elhelyeztetik.⁸

A Dante-codexet, miután az dr. Gerevich Tibortól visszaérkezett, 1922. május 18-án az Egyházmegyei Hivatal átadta dr. Ambrus István könyvtári felügyelőnek.⁹

Dr. Ambrus István könyvtárprefektus 1922. május 26-án levélben közölte az Egyházmegyei Hivatallal, hogy Leskó József érseki könyvtárosnak a Dante-codexet visszaküldte, aki azt a helyére tette.¹⁰

A leírtakból kitűnik, hogy az 1920-as évek elején nem került sor a két modenai kódex visszaadására. Erre csak 1927-ben került sor, amikor is Mussolini „visszaajándékozta” hazánknak ezeket a hányatott sorsú, felbecsülhetetlen kincset jelentő kéziratokat. Tehát „ajándékképpen” kerültek azok vissza hazánk tulajdonába, nem pedig mint minket jogosan megillető ingóságok.¹¹

SZECSKÓ KÁROLY

⁵ EÉL. P.JL Az érsek 1921. június 21-i feljegyzése az átadandó Dante-codexről. Eger, 1921. jún. 21.; 2937/1921.

⁶ EÉL. P.JL Az érsek levele dr. Ambrus István prépost-kanonoknak, az egyházmegyei könyvtár felügyelőjének. Eger, 1921. nov. 9.; 2437/1921.

⁷ EÉL. P.JL Dr. Ambrus István prépost-kanonok levele az Egyházmegyei Hivatalnak. Eger, 1921. nov. 10.; 5718/1921.

⁸ EÉL. P.JL Az Egyházmegyei Hivatal levele dr. Ambrus István prépost-kanonoknak. Eger, 1921. nov. 18.; 5718/1921.

⁹ EÉL. P.JL Az egyházmegyei Hivatal dr. Ambrus István líceumi könyvtárfelügyelőnek. Eger, 1922. máj. 18.; 2407/1922.

¹⁰ EÉL. P.JL Dr. Ambrus István levele az Egyházmegyei Hivatalnak. Eger, 1922. máj. 26.; 2407/1922.

¹¹ V. WALDAPFEL: *i. m.* 123.

FIGYELŐ

Megjegyzések egy fontos irodalmi lexikon kapcsán. (Viera GLOŠKOVÁ: *Handbuch der deutschsprachigen Schriftsteller aus dem Gebiet der Slowakei. — 17–20. Jahrhundert.*)* Hosszú, bizonyos szempontból érthető, de a kelet-közép-európai régió művelődéstörténetét károsító hallgatás után immár nemcsak Ausztriában, Németországban, hanem Magyarországon, Szlovákiában és másutt is megindult a zóna német nyelvű irodalmának, kultúrájának kutatása. Magyarországi viszonylatban ehhez jó alapot jelent Pukánszky Béla, a színházi mozgalmakat tekintve Pukánszky Kádár Jolán és mások tevékenysége, nem is szólva a *Német philológiai dolgozatok* című sorozatról. A magyarországi német hírlapok, színjátszás feldolgozása (Belitska Scholz Hedvig munkája a pesti Német Színházzal kapcsolatban) szintén a kutatói érdeklődés feltámasztását jelzi, s az az igényes terv, amely lexikonban foglalta volna össze a magyarországi német írásbeliség dokumentumait, írói életműveit, a kutatás új fázisát jelenthette volna (ha a nagyigényű vállalkozás túljutott volna a tervezetesen). Annyi bizonyos, hogy a magyar irodalom történetének szemlélete is módosul, ha egyfelől számot vetünk írónk, művészeink német nyelven fogalmazott, kiadott munkáival (Bessenyei Györgytől Reviczky Gyuláig, Széchenyi István naplóitól Kisfaludy Károly levelezéséig), másfelől a magyarországi német nyelvű és magyar kulturális mozgalmak, jelenségek együttes szemlélése nem pusztán kapcsolattörténeti érdekű tények feltárását segíti, hanem a szoros értelemben vett *kontextus*, egy Kulturlandschaft jobb megismerését eredményezheti, továbbá tágabb értelemben mentalitástörténeti jelentőséggel is bír. Arról nem is szólva, hogy ez a német nyelvű írásbeliség (mint ismeretes) kettős közvetítő funkciót látott el, nevezetesen a magyar kultúra jelenségeit a német nyelvű Európa előtt mutatta be, s a német-osztrák kulturális problémáknak magyar irodalmi-kulturális hasznosítására hívta föl a figyelmet, illetőleg Európa és a magyar kultúra között átadó-módosító szerepet játszott, hiszen Magyarországon jó darabig a német volt az első számú „idegen” nyelv, meghatározott korokban a „Bildungssprache”; egy időben Magyarországon, nevezetesen Pest-Budán szerkesztették-adták ki a régió legszínvonalasabb lapját (1802–1804 között Schedius a *Zeitschrift von und für Ungern-t*, majd a XX. század 30-as éveiben a *Pester Lloyd*-ot), a *Pressburger Zeitung* hosszú élete szintén igazolja, hogy volt egy olyan réteg, amely igényelte a német nyelvű sajtót, helyi és nem pusztán helyi eseményekről németül óhajtott információkat szerezni.

Ebben a gondolatkörben helyezhetjük el a (mai) Szlovákia területén működött német nyelvű írók kézikönyvét, amely az Osztrák Tudományos Akadémia kiadójánál látott napvilágot — az ausztriai tudományos kutatásokat támogató alap (hathatós anyagi) segítségével. A kötet hasznát aligha lehet túlbecsülni, még ha a cím némi kételkedést ébreszt is, hiszen 1918-ig a mai Szlovákia területe nemigen fogható föl különálló egységnek, sokkal inkább a regionális tagozódás volt rá jellemző, kulturális szempontból is. Például a mindig többnyelvű Pozsony német nyelvű kultúráját főleg Bécs közelsége, a magyar országgyűlések ténye határozta meg, míg a Szepességét ért lengyel hatásokat hiba volna teljesen figyelmen kívül hagyni. A szlovák elem jelenléte másképpen érvényesült a főleg németajkú kisvárosokban, másképpen Pozsonyban, másképpen a Szepesség meghatározó jellegű városaiban. Igaz, a 7. lap lábjegyzetében leírva

* Wien 1995. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 174 lap (Veröffentlichungen der Kommission für Literaturwissenschaft, Nr. 15.)

található, hogy 1918 előtt a mai Szlovákia Felső-Magyarország része volt (1938–1945 között a mai Szlovákia területének egy darabja visszakerült Magyarországhoz, bár ennek a ténynek legfeljebb néhány város, például: Kassa német nyelvű kultúrája szempontjából van jelentősége), s az egyes szócikkekben, vagy ahogy a kötet szerzője szépen mondja: „író-medailon”-okban, megemlíttődik, ha az író magyar költőt fordított, egészében azonban több módszertani és a tárgykört illető probléma vehető föl, amellyel kapcsolatos állásfoglalást, szerkesztői kijelentést nem lelünk sem a kötet előszavában, sem másutt.

1. Ha a kötet tárgya azoknak a szerzőknek írói tevékenysége, akik a mai Szlovákiával nagyjából azonosnak mondható Felső-Magyarország területéről származtak, vagy ezen a területen működtek, akkor nemigen lehet aszerint válogatni, hogy ki mennyit írt németül, szlovákul, magyarul (és latinul vagy még más nyelven), hanem *mindenki*, aki németül írt, beveendő a lexikonba. Tehát: a Kassán született Márai Sándor az 1920-as esztendőkből részt vett németországi lapokban, a *Frankfurter Zeitung* munkatársa volt, *Männer* című avantgardista színdarabját egy német kísérleti színház adta elő. Vagy: a 19. században alig van olyan szlovák író, akinek ne lennének német nyelvű munkái, egyházi beszédei, hírlapi cikkei, röpiratai, esetleg regénye. A nemzeti klasszikusként tisztelt Hviezdoslavnak nem véletlenszerűen akad egy-két német nyelvű zsengéje, hanem sok német nyelvű verse van (ifjúkorából). Beletartoznak-e a lexikonba vagy nem? Védhető mindkét álláspont. Bár elméletileg kevésbé bástyázható körül az a nézőpont, miszerint egy bizonyos mennyiségen túl német nyelvű, más mennyiségen túl nem német nyelvű író, csak német nyelven *is* író. Ugyanis sem a magyar, sem a szlovák irodalmat-kultúrát nem éri – nem érte volna kár, ha bizonyos szerzők ebbe a lexikonba is bekerültek volna. A magam részéről erősen hiányolom (többek között) Berzeviczy Gergelyt, Csaplovics Jánost vagy a szlavista Wagner Lajost.

2. Ugyanennek a kérdésnek másik oldala, hogy mennyire kell feltüntetni (és fell kell-e tüntetni), ha a lexikonba bevett szerzők nem csupán (bár elsőrendűen) német nyelven alkottak? Annál is inkább jogosnak érzem a kérdés felvetését, mivel par excellence többnyelvű, vegyes nyelvű vidékről van szó, Pukánszky Béla Pozsonyt a „kézfogások városa”-nak nevezte, s a többkulturáltság ennek a területnek megkülönböztető sajátossága. A vegyes nyelvűség, a cseregyerek „intézmény” olyan nemes hagyományok, amelyek nyelvek, kultúrák, folklór, irodalmak találkozásait eredményezték. A lexikonban korrekten jelzi a szerzőnő, ha egy alkotó fordítói munkássága is része az életpályának, arra azonban ritkán tér ki, ha egy alkotó nemcsak német nyelven írt. Ebből aztán aránytorzulások is származhatnak. Egyetlen példán szemléltetem, mire gondolok. Neubauer Pál (helyesen) kiemelt szerephez jut a lexikonban; a Fábry Zoltántól is méltatott, Szántó Györgytől több írásban megörökített, vágúj helyi születésű költő, író, Ady-fordító(!), Romain Rolland és Thomas Mann levelezőtársa, aki Richard Strausst is ismerte, Prágában nemcsak a *Prager Presse* meg a *Prager Tagblatt* (meg berlini lapok) munkatársa volt, hanem a *Prágai Magyar Hírlap* rovatvezetője is, oda több ezer cikket, kritikát, tudósítást, hírt (sőt: hírkopfot) írt, egy német nyelvű regénye, amelynek eleinte *Die Augen des Chaos*, később *Was geht es mich an* volt a címe, kézírata feltehetőleg megsemmisült, magyarul *Mi közöm hozzá?* címen látott napvilágot. Neubauer hagyatéka elveszett, budapesti lakása elpusztult, Fonyódra kézíratai töredékét vihette el 1944-ben; továbbá Hubay Jenőről szerzett, kétkötetes életrajzi regénye csak magyarul jelent meg. 1941–1944 között az *Ungarn* című lapnak volt fordítója, tehát kétnyelvű tevékenysége sosem szünetelt, viszont 1938 után a magyarnyelvűség dominált. Ha eltekintünk az itt erősen vázlatosan felsorolt adatoktól, a pályakép hiányos lesz és torz, éppen azt nem tudjuk meg, ami pedig nemcsak Neubauer, hanem több mindenki másnak is sajátossága volt, a többnyelvűséget, a több kultúrában való szuverén részvételt.

3. A két följebb említett tényező viszont egy kutatási problémával függ össze. Nevezetesen azzal, hogy a szerzőnő ugyan alaposan ismeri a kérdésre vonatkozó német és szlovák meg cseh nyelvű szakirodalmat, lexikográfiát, viszont sem Budapesten nem kutatott, sem a magyar nyelvű lexikográfiát nem ismeri, tehát még a Színyyeit sem. Pukánszky Bélának 1926-os (németül 1931-es) könyvét, *A magyarországi német irodalom történetét* nélkülözhetetlen, megkerülhetetlen munkának tartom magam is, de mind a hírlaptörténetet illetően, mind az újabb korokat tekintve azóta a kutatás új területeket is meghódított, érdemes publikációk láttak e téren napvilágot (Szerénytelenség ugyan, de kénytelen vagyok megemlíteni, hogy mind a magyarországi német hírlapirodalomról, mind Romy Károly Györgyről, mind pedig Neubauer Pálról több dolgozatot tettem közzé, egyiket-másikat német nyelven, illetően németországi

vagy ausztriai kiadványokban. De – hogy más példára hivatkozzam – aligha lehet Julian Chownitzról megnyugtatóan kiegyensúlyozott és megbízható portrét festeni Spira Márta kutatásai nélkül.) Mindezek hiánya például ahhoz vezetett, hogy a szerzőnk szerint Romy Károly György hagyatékát Esztergomban őrzik, jóllehet az OSzK és a MTAK kéziratáiraiban lehető a legtöbb kézirat, emellett Brnóban is meg még sok helyütt másutt, Romy nem a *Wiener Merkur*-ban (?) közölt 1824–1835 között közel ezer cikket, hanem a *Der Wanderer*-ben és így tovább.

Azért teszem szóvá ezt, mivel a magam részéről úgy gondolom, hogy az ilyen típusú lexikon, éppen az anyag szórtsága miatt, csupán nemzetközi összefogással készíthető el. Természetesen Glosíková minden elismerést megérdemel azért, ami belekerült a lexikonba, de nagyon sok minden nem került bele. Nem hiszem, hogy ne lehetett volna találni Bécsben olyan munkatársat, aki a magyar nyelven (vagy csak magyar nyelven) található anyag felderítésében, kiegészítésében segítette volna, s ezen keresztül figyelmeztette volna könnyen elkerülhető hibákra-tévedésekre. Úgy vélem, hogy éppen ez a közös örökség, a német–szlovák–magyar kölcsönösség, amely a 18. század végéig általános, de még azután is jelenlévő, bár visszaszoruló „hungarus-patriotizmus” jellemzője volt, arra kényszerít (vagy kellene, hogy késztesen): mutassunk rá a régiót jellemző plurális szemléletre, a nyelveknek nem harcára, hanem egészen a 19. század közepéig komplementer jellegére. A magyarországi német irodalmat természetesen lehet és kell a német–osztrák irodalom felől vizsgálni, de a területiális tényező sem elhanyagolható. Hiszen nem első-sorban földrajzi szempont, még csak nem is állami-politikai aspektus érvényesítéséről van szó, hanem a kultúrák, nyelvek, irodalmak, népek együttéléséről, amelynek máig ható következményei vannak. A lexikon lapozgatása után is kibukik, hogy a lexikonban bemutatott szerzőknek nagy része a közös történelemből merített, a közös mondakincsből. Az már messze túlmutat a lexikon szócikkeinek kompetenciáján, hogy stilsztikai vagy irányzatpoétikai kérdésekben is állást foglaljon. Az viszont könnyen belátható, hogy olyan jelentős szerző, mint Neubauer Pál nemcsak a prágai német nyelvű irodalom, a prágai kör résztvevője, hanem a szlovákiai és az egyetemes magyar irodalomé is. (Neubauer egyébként, erről is írtam, nem fordítója volt Franz Kafkának, hanem ismertetője, a közös jóbarát, Klopstock Róbert fordította Kafka rövidpróját a *Prágai Magyar Hírlap*-ban, nyilván Neubauer közvetítésével!) Ez a több irodalomban való részvétel a messzi múltba tekinthet vissza, hiszen még az 1820-as esztendőkből is annak vagyunk tanúi, hogy a pozsonyi irodalmi diáktársaságok (a német, a magyar, a szlovák) tevékenységében vegyesen vettek részt magyarok, németek és szlovákok, nem is szólva Eperjessről, ahol a vetélkedés mellett igazi kulturális kapcsolat alakult ki. Sajnálatos, hogy egyre kevesebben akadnak, akik magyarul, németül és szlovákul egyként tudnának (miként valaha Pulszky Ferenc vagy Ludovít Štúr, Romy Károly György vagy Karol Kuzmány), és így a közös munka csak közvetítő nyelv segítségével képzelhető el. Ismét a német nyelv lehetne a közvetítő, mint ahogy hajdanában is az volt.

Egy másik, ennél kínosabbnak tetsző kérdés is fölvetődik a lexikon olvasásakor. A térség történelmét csak kicsit is ismerők tudják, s ez a lexikon adatainak szemlélése során egyértelművé válik, hogy a „szlovákiai” német nyelvű irodalomnak 1945-ben lényegében vége, s bár néhány német nyelvű szerző jóval tovább, két-három évtizedet még élt, alkotott, az az irodalmi pezsgés, amely változó intenzitással Szlovákiában és korábban Magyarországon a német nyelvű írásbeliséget jellemezte, megszűnt. Az 1945-ös évszámot túlélő szerzők közül a túlnyomó többség nem Szlovákiában halt meg, nem ott folytatta, ha folytatta irodalmi munkásságát. Hogy miért nem, erről szinte egyetlen határozottabb megnyilatkozást sem kapunk, s még azt sem tudjuk meg a legtöbb esetben, hogy mikor került az illető szerző az NSZK-ba vagy Ausztriába vagy éppen Izraelbe. Arról nem is szólva, ma már nyugodtan le lehet írni, hogy miért hagyták el (vagy kellett elhagyniuk) a szülőföldet. Glosíková közli az adatokat: ki hol született, hol halt meg, hol jelentek meg a munkák, ám nagyon hiányzik egy tárgyyszerű utalás az országváltoztatás miéjtjére. Természetesen a kérdés ismerői egyes esetekben tudják, más esetekben sejtik a választ, de a lexikonszöveg semmilyen tekintetben ne legyen enigmatikus, az adatközlés még csak nem is állásfoglalás, hanem kötelező tisztelet kifejeződése az olvasóval szemben. Azt azonban készséggel elismerem, hogy csak a legutóbbi időkben kezdődhetett meg régióknak „németkérdésének” higgadtabb feldolgozása. A németországi szerzők egyike-másika fölös indulattal, egyoldalú politikai beállítottsággal írt a németek kitelepítéséről, a másik oldalról az elhallgatás, egy ellenkező előjelű (és éppen olyan kevés igazságtartalommal rendelke-

zö) tendencia volt tetten érhető. A történeti kutatás azonban már mindkét oldalon megtette a lépéseket ahhoz, hogy egy irodalmi lexikon ne szemérmes elhallgatással tüntessen, hanem adatközléssel segítsen az érdeklődő olvasónak egy életpálya kanyargóinak fölismerésében. Régióink történetéhez, művelődés-történetéhez nem pusztán a csillogó ünnepnepok tartoznak hozzá, hanem a keserves hétköznapok is. A művek, írói pályák bőségesen tartalmazzák a fájdalmas eseményeket. Ezek megértéséhez szükségesek az őszinte tényfeltárások, a baráti kapcsolatok, a viták, az ellenségeskedések értelmezése, elhelyezése egy tágabb kontextusban.

A lexikon rövid előszavát bevezető követi, amely végigvezet a magyarországi-szlovákiai német nyelvű irodalom történetén. Nem annyira tendenciákról beszél a szerzőnő, mint inkább az egyes korszakok kiemelkedő személyiségeiről és kulturális intézményként felfogott hírlapjairól. Egyfelől igen hasznos ez a bevezető, hiszen a tömör szócikkek nemigen adnak lehetőséget a művek rövid jellemzésén kívül az írói pálya méltatására, másfelől azonban hiányérzetet kelt, mivel itt irányzatpoétikai kérdésekről még véletlenül, utalásszerűen sem esik szó (pedig lenne itt rá mód), emellett a dicséretesen tömör, informatív tanulmány kurtán-furcsán marad abba, a drámaíró Karl Slobodáról és a már említett Neubauer Pálról szólva. Velük talán valóban véget ért a szlovákiai német irodalom, feltámaszthatatlan lett, akárcsak a nála sokkal jelentősebb prágai német irodalom. Ám ezt valamiképpen érzékeltetni kellett volna. Mindenképpen hasznos és érdekes a megfigyelés, hogy a szlovákiai német irodalom munkásai sosem voltak csak írók, mindegyiküknek volt polgári foglalkozása: tanár, lelkész, hivatalnok, orvos, újságíró, ám ez, valamint az, hogy a színvonal ingadozás ellenére érdemes ez az irodalom a méltatásra, a kutatásra, végső mérlegként nem elégíthet ki. Mint ahogy az sem, hogy érezhető: egyes szerzőkről, egyes művekről a lexikon készítőjének igen alapos ismeretei vannak, más szerzőkről, más művekről csupán másod-harmadkézből szerzett ismeretek. Ilyenkor csúsznak be a bosszantó hibák. Jól tudom, hogy az egyszemélyes lexikon: kockázatos vállalkozás, ennyi művet nem lehet kézbe venni a pontos címléírás kedvéért, ennyi művet nem lehet végigolvasni, hiszen ahhoz több emberélet is kevés volna. Ezért kellett volna alaposabban, több lektorral végignézetni a kéziratot, lehetőleg egy magyarral meg egy szlovákkal, akik rámutathattak volna elkerülhető hibákra. Ilyenekre gondolok: Artner Teréz (van róla magyar monográfia) drámájának címe nem *Regenda*, hanem *Rogneda und Wladimir* (a művek jegyzékében jól), Schedius folyóirata helyesen nem *Zeitschrift von und für Ungarn*, hanem *Ungern*; Jakob Glatz életkoránál fogva nemigen lehetett *Wieland Teutscher Merkurjának* munkatársa, nem is közli ezt az adatot a róla szerzett szócikk, viszont így áll a 14. lapon (a bevezetőben). *A Neues Ungarisches* (és nem *Ungarisches*) *Magazin* az *Ungarisches Magazin* szápadt folytatása 1791–92-ben jelent meg, semmiképpen nem 1798-ban. Egyébként erről Magyarországon német nyelvű tanulmány jelent meg. Bosszantó, hogy a magyar névalakok sokszor hibásan közzöltek, Petőfi csak ekképpen, Bockay is így, Moritz Czákyval szemben a névmutatóban helyesen Csáky Albin, a szerb költő Radičević Radicevicsként íratik le. Hogy miféle hibák származhatnak abból, hogy a szerzőnőnek nem volt alkalma a szócikkekhez mellékelte bibliográfia egyes tételeit autopsziával ellenőrizni, arra az alábbiakban hozok néhány – sajnos, beszédes – példát. Weber Arthurnak egy Budapesten 1916-ban kiadott nyelvű művet tulajdonít: *Geschichte der deutschen Mundartforschung*. Magyar bibliográfiákban és az OSzK-ban utánanéztam ennek a számomra gyanús adatnak. Budapesten, 1916-ban valóban megjelent Weber Arthur magyar nyelvű kötete a Német philologiai dolgozatok sorozat 19. darabjaként: *A szepesi nyelvjárastanulmányozás története* címmel. Glosiková szerint Gaál György Bécsben két kötetet adott ki, a bibliográfiát idézve: „*Sagen und Novellen* (Übers.), *Sagen der Slowaken* (Übers. aus d. Ung.).” Eddigi tudomásunk szerint Gaál nem tudott szlovákuul, tehát az a tény, hogy szlovák mondákat magyarból fordított volna, ezen az alapon lehetséges lenne. Csakhogy nem tudok arról, hogy 1834-ig kötetnyi szlovák rege és elbeszélés lett volna magyarra fordítva. *Sagen und Novellen* címmel ugyan Bécsben, 1834-ben megjelentetett Gaál kötetet, méghozzá magyarból fordított anyagot adott közre, többek között Kisfaludy Károly és Sándor, Döbrentei Gábor és mások műveinek átköltését. Az történet, hogy erre az adatra látta rá Glosiková a másikat (*Sagen der Slowaken*), amelynek eredetét nemigen tudom megállapítani. Mednyánszky Alajos hasonló című, németül kiadott kötetének (*Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit*) történetei a szlovák irodalomtörténet és könyvkiadás a magáénak vallja, jóllehet, nemcsak a szlovák írók, hanem a magyarok is (Arany, Petőfi, Jókai, Mikszáth) is feldolgozták, nemcsak

szlovákul jelent meg fordításban egy válogatott kötet (én válogattam), hanem 1983-ban magyarul is, az Európa és a pozsonyi Tatra Kiadó közös vállalkozásában, a közös örökséget dokumentálандó. Egyébként a szlovák értékelő történész neve helyesen Tibenský, nem pedig Tibetský. A magyar konzultáció elmaradása az oka annak, hogy az 1873 előtti helynévmegjelölés következetesen Budapest Pest vagy Buda, legfeljebb Pest-Buda helyett. Ugyancsak ennek tulajdonítom, hogy feltűnően sok az adathiány a születési és a halálozási éveket, hónapokat tekintve.

A „Szinyei”-t meg a „Gulyás” eddig kiadott köteteit vettem kézbe, majd a lexikonban szereplő Lám Frigyesnek *A gründlerok* című munkáját (Bp. 1926. Klny. a *Szepesség* c. könyvből), és magamnak is megjelentetésére igen sok adattal tudom kiegészíteni Glosíková munkáját. Íme, egy válogatott jegyzék: Barsi József (1810. febr. 23.–1893. febr. 18. Budapest vagy Lehota), Fux (Fuchs) Sámuel (1809. jún. 1.–1847. aug. 3.), Klein Sámuel János (pontosabb halálozási adata: 1820. dec. 9–10. közötti éjjel); Klein Sámuel (1847. jan. 29. – 1915. febr.), Kliegl Tivadar (pontosabb halálozási adat: 1899. júl. 29.), Stöckel Lénárt 1560. jún. 7-én halt meg. Neubauer Pál haláláról egymásnak ellentmondó adatok jutottak el hozzám (a rokonságtól), de annyi bizonyos, hogy, bár a náci és a nyilasok elől menekült Fonyódra, nem ők ölték meg. A gründlerok és a mánták tájköltészetének művelői eléggé hiányosan vannak képviselve a lexikonban. Ilyen személyeket hiányolok, mint Bubenka Jónás, Gratz Moritz (a politikus, miniszter atyja), Fabriczy Sámuel (nem tévesztendő össze a 19. századi magyar szakíróval), Wolf Károly, Schranck Szilárd. Nem értem, hogy Pozsony német nyelvű irodalmi életének kiemelkedő képviselője, a Londonba emigrált kiváló író-fordító, Alfred Murnau miképpen kerülte el a szerzőnő figyelmét. Lehet, hogy a sikeres pályázat túlságosan gyors munkára ösztökélt. Amennyiben viszont a lexikon csak válogatást ad a megjelölt gyűjtőkörből, melyek voltak a válogatás szempontjai? Hiszen csak a Szinyei alapján szinte ugyanilyen terjedelmű művet lehetne kiadni. Ha Klesch Dániel és Kristóf szócikket kapott, Klesch Kristóf Dániel miért nem?

Ismét bebizonyosodott, hogy egyrészt lexikont szerkeszteni nem is olyan könnyű feladat, másrészt az, amit már korábban leírtam: nem tehetünk úgy, mintha nem szlovák–német–magyar problémáról lenne szó esetünkben. Mindhárom nyelv és kultúra ismerete (legalább elemi fokon való ismerete) szükséges ahhoz, hogy valaki kielégítő módon végezze el a munkát. Erről, persze, nemcsak Bécsben szoktak mai napig elfeledkezni. Éppen ezért csak sajnálatosnak minősíthetem, hogy az időnként mégis csak működő nemzetközi tudományos összejövők keretében nem sikerült ezúttal megvalósítani azt, ami ennek az elhanyagolt diszciplinának, nevezetesen a mai Szlovákia egykori német nyelvű irodalma kutatásának elemi érdeke lett volna. Azt nem vitatom, hogy Glosíkovát feltétlenül nagy elismerés illeti vállalkozása úttörő voltáért, sok-sok feltárt adatáért, kiegyensúlyozott-higgadt hangvételéért. Kérdés, hogy elegendő-e ennyi érdem ahhoz, hogy valóban magasfokúan értékelhető teljesítményt lássunk munkájában? Ha ahhoz viszonyítjuk, ami 1944–1994 között történt, akkor a válaszuk nagyrészt: igen. Ha azonban a kihagyott lehetőségek felől tekintünk a könyvre, akkor ez az „igen”-válasz elbizonytalanodik, és az általam igen csak válogatva felsorolt hiányok, hibák miatt a kételkedés hangja erősödnek. Csak reménykedhetek abban, hogy egy második, kiegészített, bővített kiadás esetén pontosabb, alaposabb, ennek következtében minden szempontból teljesebb lesz ez az igen fontos munka.

Régiók, Kelet-Közép-Európa megkülönböztető jellegzetessége volt (és talán maradt is, bármiképpen vitatják ezt különféle szélsőségek) a kultúrák, nyelvek, mentalitások találkozása, a sokszínűség, amelyet nem lehet(ett) monologikusan elbeszélni, amely igényelte és produkálta a dialógust. Sok minden dolgozik ez ellen a dialógus ellen. Nem annyira az Idő vagy a Történelem, hanem főleg azok, akik történelemalkotó egyéniségnek hirdetik magukat, és egy hamis küldetésstudattól vezérelve szegülnek a „radikális pluralitás”-sal szembe. A Glosíková által kiadott lexikon érv a kulturális egyneműség, az elszíntelenített kultúra ellen, érv azok kezében, akik úgy hiszik, hogy különféle nyelvű kultúrák érintkezése valamennyi kultúra, nyelv gazdagodásához vezet. Akkor, ha egyenrangú félként vesznek részt ebben a kulturális mozgásban, folyamatban. Jó, hogy ez a lexikon megjelent, de nem tagadom, hogy egy jobb változat elkészítése sem lett volna lehetetlen, még mai viszonyaink között sem.

Írói kéziratok elemzése.¹ A francia genetikus kritika (*critique génétique*) máig legreprezentatívabb kötete ez a kézirat-facsilékkel gazdagon illusztrált esszégyűjtemény, amelynek létrejöttéhez a Bibliothèque Nationale is hozzájárult. Az irányítás és szerkesztés ezúttal is a genetikus kritika úttörője, Louis Hay műve. A kiadványhoz a nemzetközi együttműködést is biztosította, nemcsak külföldi kéziratárak, hanem szerzők és művészek személyes kézirat-anyagának megszerzésével. A facsilék túlnyomó többsége (150 db) színes. Az esszékötetet az írói kéziratok elemzésének szentelték, a fülszöveget idézve: hogy a kötet betekintést nyújtson „egy láthatatlan és rejtelmes tartományba, az irodalmi alkotás és a szellemi invenció tartományába”. — Tartalma négy nagy részből áll: történeti részből, tárgyi részből, genetikus keletkezési tanulmányok csoportjából, s végül rátér a kutatás távlataira. A nemzetközi szakirodalomban elsőként ad képet a munkakéziratok tanulmányozásának jelentőségéről, évezredes hagyományt tárva föl az olvasó előtt, miközben már a jövő távlatait is körvonalazza. L. Hay utal a jelenleg elért tudás még fennálló hiányosságaira és a szakemberek néha eltérő hipotéziseire is, nem szépít, nem elfogult. Előszava: *Az élő írás (L'écriture vive)* a kutatási terület eddigi útjának, a kéziratok kalandos sorsának, illetve a velük kapcsolatos munkálatok eddigi kiemelkedő állomásainak elmélyült és színes bemutatása.

A kötet első, történeti része három szerző munkájában közelít a *történetiség* felé. Bernhild Boie *L'écivain et ses manuscrits* című munkája abból indul ki, hogy a kézirat történetének első szereplője maga a szerző, s valójában mégis keveset tudunk arról a szerepről, amelyet kézírata megőrzésében játszott. Példákat sorakoztat föl a megőrzés, illetve sokszor az elherdálás eseteire, s — mint előtte már több kutató is — kiemeli a könyvnyomtatás feltalálásával és elterjedésével kapcsolatos különféle következményeket a kéziratok vonatkozásában. De szól az írók magángyűjteményében maradt, sőt kiadásra egyáltalán nem is szánt kézíratairól is. A sok változás, alakítás után véglegessé vált, megjelent művekre térve így fejezi be írását: „A könyvekben mindig ott izzanak a kéziratok.”

Florence Callu *La transmission des manuscrits* című írása más oldalról közelíti meg a kéziratok sorsát. Elsősorban — de nem kizárólag — a francia irodalom történetéből vett példái érdekesen mutatják be a szerzői munkakéziratok jellegzetességeit, típusait, alakulását, néha hanyattatását, míg eljutnak a megfelelő helyre, ahol megőrzik és feltárhatóvá teszik őket. Szó esik írók gyűjteményeinek hagyatéki átruházásáról, sőt, már a felvilágosodás korából származó, maga a szerző által összeállított fondról is (Diderot). Értesülünk különféle könyvtárak beszerzési szokásairól, és meglepődve olvashatunk a kéziratok sokszor erősen eltérő értékeléséről is a megvételekor. — A 19. században következett be az a fordulat, hogy maga a szerző is kezdte végre tudatosan megőrizni „papirosait”, s ez alól nemzetközi viszonylatban azóta most már kevés a kivétel.

Karl Maurer *Les philologues*-ja az ókor görög és latin filológiai hagyományából kiindulva szóvá teszi, hogy a 18. század második fele előtt nem is gondoltak arra, hogy a kortárs szerzők műveit épp olyan gonddal tanulmányozzák és tegyék közzé, mint a régiekét, bár a humanisták lelkesedése már a 17. században kezdett átterjedni az antikvítás irodalmi mintái után a modern irodalom kevelőire is. — A 20. századról szólva Valéryre és másokra utal, akik az irodalomtudomány (textológia) fejlődésével már töreksenek az újkori irodalmi szövegek helyes restaurálására is. A filológus törekvése az *igazi*: hiteles, a szerző által átadott pontos, autentikus szöveg — kézirat — teljes értékű létrehozása. — A 19. században megindult kritikai kiadások elkészítői még nem voltak különösképpen aggályosak — állapítja meg — : két eltérő olvasat közti választás esetében habozás nélkül azt részesítették előnyben, amelyik megegyezett az aktuális szóhasználattal. — Lényeges fordulatot hozott „a filológus költő” (pl. Goethe!) gondoskodása műve szövegű közétételéről. Érdekes tényeket sorakoztat fel Maurer Ronsard eljárását tanulmányozva is. — Majd felhívja a figyelmet a régi és modern (újabb) kritikai kiadások közötti lényeges különbségekre is, sőt, régebbi kritikai kiadások újabb átdolgozására. Érdekességként hoz példát arra, hogy a szerző valamely munkája saját átdolgozása esetében is többször előfordult, hogy az olvasók — a szerzővel ellentétben — éppen egy korábbi változatot találtak sikerteltebbnek. — Számos példa után Maurer a genetikus kritika eljárásainak előretöréséről szól, ugyancsak jelentős példákra hivatkozva. „Az irodalom harmadik dimenziójának” (Hay) úttörő előtérbe állítása óta fontossá vált a „filológus olvasó”

¹ *Les manuscrits des écrivains*, Hachette-CNRS Editions, 1993. 264 lap, 230 × 285 mm.

is, akinek a kedvéért az új szövegkiadásokra sor került. Vitathatatlan — mondja — , hogy van különbség „kritikus olvasó” és „naiv olvasó” között. A filológus munkája főként az elsőhöz szól. Az új filológiának új olvasóra van szüksége.

A kötet *tárgyi* részét Marianne Bockelkamp munkája nyitja meg. *Objets matériels* című írását így kezdi: „Megismerni az anyagi tényezőt annyi, mint jobban megismerni az intellektuális tényezőt.” Tehát sorra veszi és taglalja az „anyagi tényezőket”: papirost, vízjelet, az írószközöket és változásukat, a tinta előállítást, minőségét, majd szól az írógép használatáról, — persze, mindezt a kézirat szemszögéből vizsgálva.

Jacques Neefs esszéje, az *Objets intellectuels* természetesen egészen más „tárgyi” (anyagi) jellegzeteségeket vizsgál. Megfigyeléseinek középpontjában az alkotó ember tevékenysége, és annak a kéziratokban szembeszökően megmutatózó képi nyoma áll. Látszólag kézenfekvő, de korábban alig tudatosított — vizsgált — jelenségre mutat rá bevezetőben: ugyanannak a szerzőnek a kéziratai is erős eltéréseket mutatnak, s ennek a szöveg fontosságán kívül számos oka lehet. A szerzői kézirat egyéni változottságán kívül tekintetbe kell venni idegen kéz (pl. titkár, másoló) munkájának nyomait is. Kalligráfia? Hevenyészett módosítás? Szűk helyre kényszerülő betoldás? A papírlap egészének vagy egyes részeinek felhasználása? — Mindennek van jelentősége. A felvetődő kérdések — állapítja meg Neefs — egyszerre intellektuálisak, esztétikaiak és kulturálisak. Szól a szokásokról: különálló lapok, füzetek, noteszek használatáról, amelyek bizonyos szerzőknél következetesen jellemzők is lehetnek. Kézirat-példákat mutat be és jellemez erre vonatkozóan, — itt különösen nagy szerepük van a tanulmányozható facsimile-mellékleteknek. — Praktikus okokról is szó esik: keskeny formátumú jegyzetfüzet pl. alkalmas arra, hogy a szerző zsebében magával hordozhassa. A helyhez kötött írás (pl. Proust esete) viszont nem kívánja meg ezt a könnyen kezelhetőséget. Ugyanakkor „repkedő lapokat” is lehet utólag összefűzni, — esetleg nagy műgonddal még be is köttetni. Akadnak egészen extrém példák is: keresztül-kasul teleírt, körbeírt, betoldásoktól nyüzsgő lapok. Műgond, lendület, ritmus, alkalom — mind intellektuális tényező, s mindnek bekövetkezik „anyagi” vetülete. A lapszél (margó) pl. lehet határ, de alkalom is utólagos betoldásokra, javításokra. A munkakéziratok a kompozíciós munka tanúbizonyságai, a szellemi művelet tükrői. Látványukban a gépírás elterjedése hozott fordulatot, természetesen továbbra sem tudva megakadályozni a szerzők szubjektív eljárásait. Szóba kerül az írás, újírás, félbeszakítás, belső módosítások, törlések, — sőt: a kéziratlapokon található firkák, rajzok, számok jelenléte is, de a kefeleenyomaton, sőt, a már kinyomtatott első kiadáson végzett további módosítások „szellemi eszköztárának” jelentősége. Mindezek további kutatások alapjait képezhetik, érdekes témái a genetikus kritika egyre tágabb terekre nyíló érdeklődésének. A harmadik szerkezeti egység négy tanulmánya közül kettő elméleti tárgyú, kettő pedig egy-egy irodalmi mű keletkezéstörténeti feldolgozását adja.

Louis Hay *Les manuscrits au laboratoire* című munkájának középpontjában a modern gyakorlati kérdések illetve módszerek ismertetése áll. Bemutatja, hogyan támogatják a kéziratkutatás munkáját a technika legújabb eszközei és eljárásai, hogy a korábbi segédtudományok (paleográfia és diplomatika) mellett hogyan áll rendelkezésére a matematika, pl. annak megoldására, hogyan azonosítható egy kézirat eredete vagy hitelessége, keletkezésének helye és ideje. A ma már kidolgozott laboratóriumi módszerek akár bírósági eljárások során is perdöntő szerepet játszhatnak. A genetikus kritikai kutatásoknál pedig segítenek pontosítani a szövegkezelés néhány fontos mozzanatát: pl. egy-egy mű különböző „papirosairól” képesek megállapítani azok időbeli létrejöttének sorrendjét, rekonstruálni tudják az írás menetét. Ma már nagyon változatos technikai eszközök állnak a kutatás rendelkezésére: optikai és elektronikus eszközök, s a hozzájuk csatlakozó legújabb informatikai eljárások. Segítségükkel még a kézírás ritmuszavarai is megállapíthatók: szinte visszafordíthatóvá válik az idő, amikor a mű keletkezett, tetten érhető az alkotó kéz az írás művelete közben. — Hay nem hanyagolja el az írás eszközeinek, anyagi részének mai szemmel történő visszatekintő vizsgálatát sem, néhány jelentős irodalmi alkotás írásképével illusztrálva megállapításait. Megtudjuk, hogy laboratóriumi vizsgálat derítette föl pl. Flaubert korábban másolatnak minősített egyik kéziratáról, hogy az a szerző saját kezétől származik. A technikai eszközök fejlődése egyre gyorsabb ütemben halad, így a laboratórium egyre több kérdésre segít megtalálni a választ. A helyes kérdések feltevéséhez azonban ezután is az emberi szellem alkotó tevékenységére lesz szükség.

Almuth Grésillon, a *Méthodes de lecture* szerzője az olvasás, az olvasók felől közelíti meg a témát. „Egy kézirat csodálatos lehet saját esztétikuma miatt, meg lehet vásárolni, és magán- vagy közgyűjteményben őrizni. De mégis csak az olvasás adja meg intellektuális tárgyi értékét” – kezdi esszéjét. Az olvasást új ismereteket létrehozó „lezáró cselekvésnek” nevezi. Fölveti a kérdést, jogos-e egyáltalán már kinyomtatott művek kéziratának „elolvasása”, hiszen a szerző esetleg megsemmisítette volna munkafolyamata előzetes nyomait, — de válaszol is: ahol rendelkezünk a keletkezést bemutató kéziratokkal, igenis, meg kell azt tennünk, elvégre ritkán adódik arra lehetőség, mivel a munkakéziratok átruházása a kultúrtörténet folyamán igencsak hézagos. Példát hoz arra is, hogy a szerzők megsemmisítésre vonatkozó rendelkezését nem szükséges feltétlenül komolyan vennünk (Kafka). — Az olvasással kapcsolatban magukra az írókra hivatkozik, akik olvasáson keresztül lettek írók, sőt: idejük bizonyos részét saját produktíójuk olvasásával töltötték annak elkészítése során: ezt hívják közönségesen „újr olvasásnak”, ami elengedhetetlen a közben szükségessé vált módosítások érdekében. Idézi Martin Walser, Aragon, Louis-René des Forêts, Jean-Paul Sartre kijelentéseit a szerzői olvasásra vonatkozóan. — Majd szól a kéziratolvasás problémáiról, arról az előre feltételezett tudásról, amely nélkül hozzá sem lehet fogni ehhez a munkához. Pl. még azonos ábécé (nem gót és nem cirill, hanem latin) használata mellett is ismerni kell azt a nyelvet, amelyen a kéziratot megírták, s akkor még mindig fennáll az újabb probléma: a szerző egyéni írásának kibetűzése. További gondokat okozhat a törlések, átírások stb. megfejtése, a betoldásoknál a helyes sorrend megállapítása és hasonló műveletek megfejtése. Példákat hoz fel a téves interpretációk (olvasatok) nemzedékeken keresztül fennmaradt következményeire (Hölderlin, Kleist esetei). — „Olvasásról” csak pontos „olvasat” után lehet szó. — Fennáll a „láthatóság” kérdése is: áthúzások, törlések, esetleg leragasztások esetében. „Egyszerre olvadni láthatót és olvashatót: koncentrációt kíván, rugalmasságot és éleslátást”. — A térkihasználás bonyolultsága következtében az írás néha inkább képnek látszik amely inkább való nézésre, mint olvasásra. Már jóval Apollinaire képversei előtt is jócskán akadtak erre példák. Figyelemreméltóak festő, rajzoló írók kéziratái ebből a szempontból: kitűnő példát adnak egy sajátos szellemi művelet földerítésére. — Ugyanakkor bizonyos szándékosan szélsőséges, minden értelmet elvető szerző írásával, ahol a rendtelenség, anarchia, káosz, tevélyég uralkodik, a genetikai tanulmányozás sem tud mit kezdeni. — Akárhogy is van, itt is a kibetűzéssel kell kezdeni. Előbb-utóbb kapcsolat támad az ilyen jellegzetes szétszórtságok között is, valami relatív kronológiát is fölfedezünk közöttük. Legalábbis sikeresen kísérte meg ezt a kutatás Picasso és Aragon nyelvű kéziratán: hála a kéziron levő nyilak és utalójelek összetett rendszere megfejtésének, az átírók rekonstruálni tudták az írás keletkezésének időbeli sorrendjét. Talán Bataille specialistái is megtalálják majd idővel Ariadne fonalát az *Erosz könnyei* kéziratok jegyzeteinek labirintusában, a festők, írók, filozófusok, helyek összezsúfolt névfeljegyzésében. — Döntő kérdés a nyomok megértése és a keletkezés rekonstruálása. A kibetűzés és megértés csak két oldala a folyamatos kölcsönhatásnak egy és ugyanazon cselekvésben: az olvasásban. A kéziratolvasásnak éppúgy, mint az olvasásnak általában csak akkor van értelme, ha újabb értelmet eredményez. Az olvasó a láthatótól az olvasható, az olvashatótól a megérthető felé halad. Másként: lefordítja a „grafikus jelet” szellemi művelet közben, s pl. kéziratról lévén szó: a térbeli jelet (pl. egy újírását a lapszélén) időbeli jellé. Ha a „normális” olvasás célkitűzése egy írás megértése, a kézirat olvasatáé az, hogy megismerjük az írás keletkezését, vagyis rekonstruáljuk egy térbeli szerkezetből kiindulva a műveletek időrendjét és értelmét. — A. Grésillon is foglalkozik a kéziratok anyagi tényezőinek jelentőségével a genetikai „nyomozó” munka folyamán, s erre vonatkozólag több érdekes példát hoz fel. Heine pl. tintával írt, ceruzával javított, de betegsége előrehaladtával le kellett mondania a tinta használatáról: e tény időmeghatározó tényező lehet. Vagy Kafka a *Kastély* egy részét tintával írta, de utazás közben ceruzát használt. — A szerző egészségi állapota kézírása deformálódásán figyelhető meg. (Nervál példája.) — Számos egyéb megfejtésre váró kérdést sorol még fel a kutató, visszatérve alaptémájára: minden genetikai tanulmányozás központja az olvasás és írás. Minden szerző egyszerre olvasó is. Hozzá tartozik ez ahhoz a folyamathoz, hogy ír, újír, közlétesz stb. — A kézirat olvasása igen sajátos olvasástevékenység, és igen összetett. A kéziratolvasó végülis átlapoz egy könyvet, amelyben ugyanaz a történet néha tíznél is többször van elmesélve, soha nem teljesen ugyanúgy. Ez a tevékenység olyan, mint egy utazás a térben, egyik folióról a másikra, a széljegyzetektől a végső szöveg kialakításáig. Michel de Certant

idézi: „Az olvasás: orvadászat”. Az elméleti írások után egy-egy konkrét mű (vagy részlet) keletkezéstörténetét dolgozza föl Raymond Debray-Genette és Henri Mitterand. Az első Flaubert *Heródiásának* egy részletét: a löstállókkal foglalkozó leírás genezisést tárja föl. A második a Zola-hagyatékából a *Mouret abbé vétkének* a Bibliothèque Nationale-ba került kéziratát tanulmányozza. Zola kéziratának érdekes jellegzetességei a szerző megtervezett, megrajzolt helyszínrajzai, a cselekmény színhelyeinek térképszerű ábrázolása.

A kötet negyedik szerkezeti egysége a genetikus kritika távlataival foglalkozik. Jean-Louis Lebrave *L'édition génétique*-je bevezetőjében felsorol néhány kiadványt, amelyeket már a genetikus kritika szellemében szerkesztettek meg – mint genetikus kritikai kiadásokat – az új kutatógárda tagjai. Sorra veszi ezek módszereit. Méltatja a facsimile használatának jelentőségét. Szót ejt az átirások fajtáiról (diplommatikus, lineáris, a kettő párhuzamos alkalmazása). Hivatkozik német tudósok eljárásaira, s utal azok kapcsolataira az úttörő francia kutatóintézzettel (ITEM). – Facsimile-mellékletei közül különösen érdekes Heine *Lutetiájának* egy fogalmazványlapja: a közölt ábrák bemutatják a javításokkal telezsúfolt fogalmazványlapot, ahogyan azt a kutató láthatja, majd szétválasztva annak első és második rétegét.

Roger Laufer *Le manuscrit électronique* című esszéje kérdéssel kezdődik: Hogyan fognak írni a holnap írói? Papiros nélkül, egyenesen a képernyőre – amint néhányan már ma is teszik. Az elektronika forradalmi változásokat hozott. A technika fejlődése megváltoztatja az alkotás lehetőségének feltételeit, – de az alkotás útjait azért nem. S a szövegszerkesztő is lehetővé teszi az írásművelet nyomainak megőrzését. Egyidejűleg tudja újra átírni és rekonstruálni a kézirat-szöveget. – Az új találmányok újfajta „kéziratokat” hoznak létre. – Manapság az írásművészet a multimédia adományainak ötvözetével is összekapcsolódik. Az új „eszközök” – mint a televízió – eljuttatnak az írás, a kép, a hang, a szó egyesüléséhez. – A kalligramma műfaja a hagyományos tipográfiát még megoldhatatlan kérdés elé állította, mivel csak a vízszintes egyenesek szeleteit tudta kezelni. Ma bármilyen alakba tudunk helyezni egy szöveget, minden betűnek saját helyet és irányt tudunk adni. A költői avantgarde a mozgó, zenei és színes írás felé fordul. A ma korszerű eszközöket holnap újabbak fogják felváltani, amelyekről ma még kevés fogalmunk van. Amint a papír ipari előállításával és árának csökkenésével a 19. században megszaporodtak a szöveg kidolgozásánál az egymásutáni fogalmazványok, ugyanúgy új változásokat hozott az írógép, majd a szövegszerkesztő használata. Laufer körvonalazza az irodalom – és általában a humán tudományok – kutatójának feladatait a mikrofilm és szövegszerkesztő használatának birtokában, rávilágít az informatika képességeinek igénybevételére, mint új lehetőségre. A gépesítés egyre tágabb határok között áll a genetikai kutatás szolgálatába. Nem láthatunk a jövőbe, de bizonyos, hogy a közlési eszközök egészen új rendszere foglal majd helyet benne.

A kötet zárótanulmánya: *L'horizon génétique* Pierre-Marc de Biasi munkája. Rögtön a lényegre térve kimondja, hogy a genetikus elemzésnek az a modellje, amely a modern irodalmi kéziratok tanulmányozására irányul, kétségkívül kiterjedhet az emberi alkotás egyéb területeire is. A zenénél vagy a képzőművészeti alkotásoknál éppoly fontos – és bizonyító – szerepük van a művet megelőző vázlatoknak, mint az irodalmi alkotásoknál. Hatalmas, eddig feltáratlan szellemi kincsébánya rejtőzik még különböző múzeumokban és archívumokban. Ugyanígy irodalmi síkon sem csak a szépirodalom alkotásai kínálhatnak teret a kutatásnak, hanem a legkülönbözőbb tudományágak írásos emlékei is: még feltárás előtt vannak az egzakt tudományok megőrzött munkaszövegei. A zenetudományban régi hagyománya van a kéziratok (kották, partitúrák) tanulmányozásának, sőt nemzetközi szervezetek ápolják e téren a kutatást. A zenei genetikus kutatás nem korlátozódik csak az írásos anyagra, hanem kiterjed a főljegyzetlen népzene és mindenfajta orális hagyomány hatalmas területének feltárására, – sőt már hosszabb ideje a hangszerek történetének megismertetésére is, – zenei téren ezek képezik a genezis anyagi és technikai területét. Az új kutatás megdöbbentően régi kotta-feljegyzésekre is rábukkant. De a filmművészet is meglepő tanulságokat tartogat: s nemcsak önmagáért, hanem mert számos tanulmánynak segítségére siethet. A képzőművészeteknél (építészet, szobrászat, festészet) a vázlatok töltik be azt a szerepet, amelyet a kéziratok esetében az „avant-texte”. Akár a zenetudományban, itt is régi hagyományokra támaszkodhatik az új kutatás. A festők (és szobrászok) műhely-tanulmányai régóta tanulmányozás és értékelés tárgyai voltak. A genetikus kutatás új szögből közeledik e műalkotások felé, amint keletkezésük vagy éppen restaurá-

lásuk folyamán is ma már különféle optikai (és vegyi) eljárások állnak rendelkezésre és segítik a kutatót vagy restaurátort sokszor meglepő eredmények eléréséhez. Az új szemlélet szerint egyáltalán nem csupán „múzeumi érdekességekről” van szó, hanem itt is az emberi alkotó munka mint szellemi tevékenység kerül középpontba. — De Biasi esszéjének legérdekesebb illusztrációja az a hármás kép-szelet, amelyet Veronese *Kánai menyegző* című képe restaurálási műveletének egy fokozatából választott ki. — Zárógondolata: az alkotás bármely területére gondoljunk is, a genetikus mindig arra a régi kérdésre keres új feleletet: mi az írás, a megújítás, a felfedezés, a feltalálás? — A ma kutatásai már a következő század számára egyengetik az utat.

A díszes kötet, amely egy kicsit a tájékozódni kívánó művelt közönséghez is szól, gazdag jegyzetanyagán kívül eligazító irodalomjegyzéket is tartalmaz, s természetesen a közölt illusztrációk pontos, leelőhelyük szerint is megnevezett jegyzékét.

MONOSTORY KLÁRA

Posztbizánci kultúra Magyarországon. A keleti szertartású kereszténység, így az orthodox (más szóval görög keleti) és a görög katolikus (más szóval bizánci katolikus, unitus, egyesült) egyházak művészetével és hazai történetével foglalkozott a fenti címmel Debrecenben 1995. május 4–5-én megtartott konferencia. A rendezvényre a Kossuth Lajos Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszéke szervezésében került sor, nagy teret kapott ugyanakkor a görög katolikus egyháztörténet is: Pirigy István nyugalm. teológiai professzor, Janka György teológiai tanár és más neves szakemberek előadásai foglalkoztak a magyarországi bazilita kolostorok, a nagyváradi görög katolikus rítushelynökség (majd későbbi püspökség), az orthodox szerbek és a katolikus magyarok együttélése, és még több más fontos egyháztörténeti kérdés legfrissebb kutatási eredményeivel. A rendezvény szép és tanulságos színfoltja volt a debreceni Déry Múzeum ikonokból álló különgyűjteményének megtekintése Nagy Márta tanszékvezető egyetemi docens, a rendezvény házigazdája szervezésében és avatott kalauzolásával. Az előadások anyaga önálló könyvkiadványként fog megjelenni.

(FÖLDVÁRI)

Az Egyetemi Könyvtár 1994. évi külföldi beszerzései

- 400 Jahre Mercator, 400 Jahre Atlas: „Die ganze Welt zwischen zwei Buchdeckeln“; eine Geschichte der Atlanten; ... Ausstellung... / hrsg. v. Hans Wolff im. Auftr. d. Bayerischen Staatsbibliothek. – Wissenhorn: A. H. Konrad Verl., 1995. – (Ausstellungskataloge / Bayerische Staatsbibliothek; 65.)
- Abbreviations in Greek: Inscriptions, papyri, manuscripts and early printed books: A manual / comp. by Al. N. Oikonomides. – Chicago: Ares, 1958.
- ADAMS, H. M. – Catalogue of books printed on the Continent of Europe, 1501–1600 in Cambridge libraries. Vol. 1–2. – Cambridge: Cambridge U. P., 1990.
- BASING, Patricia. – Trades crafts in medieval manuscripts. – London: The British Libr., 1990.
- BERETTA, Marco. – A history of non-printed science: A select catalogue of The Waller Collection. – Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1993. – (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsalensis; 31.)
- Bibliotheca dissidentum: Repertoire des non-conformistes religieux des seizieme et dixseptieme siecles. T. 1–16 / publ. par le Groupe de recherche sur les non-conformistes religieux des seizieme et dix-septieme siecle et sur l'histoire des protestantismes. – Baden-Baden: Koerner, 1983–1994. – (Bibliotheca Bibliographica Aureliana)
- Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon. Bd. 8, Rembrandt – Schenute von Atripe / begr. u. hrsg. v. Friedrich Wilhelm Bautz., Fortgef. von Traugott Bautz. – Herzberg: Verl. Traugott Bautz, 1994.
- BUONCORE, Mario. – Bibliografia retrospettiva dei fondi manoscritti della Biblioteca Vaticana. Vol. 1. – Citta del Vaticano: Bibl. Apostolica Vaticana, 1994. – (Studi e testi; 361.)
- BUTT, Irene – EICHLER, Monika. – Bibliographie Religion und Philosophie: Deutschsprachige Hochschulschriften und Veröffentlichungen ausserhalb des Buchhandels 1966–1980 = Bibliography of German-language university dissertations and publications outside the book trade 1966–1980. – München [etc.]: Saur, 1992.
- CARBONI, Fabio. – Incipitario della lirica italiana dei secoli XV–XX. Vol. 8–9, A–Z. – Citta del Vaticano: Bibl. Apostolica Vaticana, 1992. – (Studi e testi; 349–350.)
- Catalogo di manoscritti filosofici nelle biblioteche italiane. Vol. 1–7 / a cura di G. M. Cao [et. al.]. – Firenze: Olschi, 1980. – (Corpus philosophorum Medii Aevi; 1–3, 5–8.)
- CERMELJ, Silvana Zulla. – Catalogo dei libri dal XVI al XIX secolo della Biblioteca di Medicina di Trieste. – Trieste: Bibl. Centr. di Medicina, 1991.
- Corpus dei papiri filosofici greci et latini (CPF): Testi et lessico nei papiri di cultura greca et latina / pubbl. Unione Accad. Nazionale, Accad. Toscan di Scienze et Lettere „La Colombaria“. Pt. 1, Autori noti. – Firenze: Olschi, 1991.
- Datierten Handschriften in Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland. Bd. 1–4(1) hrsg. von Johanne Autenrieth. – Stuttgart: Hiersemann, 1985–1994.
- Der Schauspielführer / begr. von J. Gregor; Fortgef. von Margaret Dietrich. Bd. 15, Das Schauspiel von 1987 bis 1989: Der Inhalt der wichtigen zeitgenössischen Theaterstücke aus aller Welt / hrsg. v. Wolfgang Greienegger. – Stuttgart: Hiersemann, 1993.
- Die Deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon. Bd. 8, „Revaler Rechtsbuch“ – Sittich, Erhard / ... hrsg. von Kurt Ruh. – 2. völlig. neubearb. Aufl. – Berlin: de Gruyter, 1992.
- Encyclopedia of library and information science. Vol. 52, Suppl. 15 / ed. Allen Kent. – New York, Ny.: Dekker, 1993.
- English manuscript studies, 1100–1700. Vol. 1, 5 / ed. by Peter Beale, Jeremy Griffiths. – London: The British Library, 1989, 1995.
- Gebetbuch otto III (Cim 30111) / Bayerische Staatsbibliothek. – München: Kulturstiftung d. Länder [etc.], 1995. – (Patrimonia; 84.)
- Geschichte des Druckverfahren. Tl. 4, Stein- und Offsetdruck / von Hans-Jürgen Imiela. –

- Stuttgart: Hiersemann, 1993. — (Bibliothek des Buchwesens; 10.)
- GOLUSZKA, Malgorzata-MALICKI, Marian. — Polnische Drucke und Polonica, 1501–1700: Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel Bd. 1–2. — München [etc.]: Saur, 1992–1994.
- Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland. Bd. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 / hrsg. v. Bernhard Fabian. — Hildesheim: Olms, 1992.
- HILLEN, Wolfgang – NILGES, Annemarie. — Das Bibliothekswesen Frankreich. — Wiesbaden: Reichen, 1992. — (Elemente des Buch- und Bibliothekswesens; 14.)
- HOOCK, Jochen – JEANNIN, Pierre. — Ars mercatoria: Eine analytische Bibliographie: Handbücher und Traktate für den Gebrauch des Kaufmanns, 1470–1820. Bd. 1–2. — Paderborn: Schöningh, 1991.
- Iconologia sacra: Mythos, Bildkunst und Dichtung in der Religions- und Sozialgeschichte Alteuropas: Festschrift für Karl Hauck / hrsg. v. Hagen Keller und Nikolaus Staubach. — Berlin [etc.]: de Gruyter, 1994.
- Katalog poloników XVI wieku Biblioteki jagiellońskiej = Catalogus librorum polonicorum qui in Bibliotheca Jagellonica asservantur. T. 1, A – L / cur. Mariano Malicki et Eva Zwinogrodzka. — Warszawa; Krakow: PNW, 1992. — (Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego. Varia; 266.)
- Lexikon deutsch-jüdischer Autoren. Bd. 1–3, A – Braum / Archiv Bibliographia Judaica. — München: Saur, 1992.
- MATEJIC, Predrag – THOMAS, Hannah. — Catalog: Manuscripts on microform of the Hilander Research Library. Vol. 1–2. — Columbus, Ohio: The Res. Cent. f. Mediaeval Slavic Studies; Sofia: The „Ivan Dujcev” Res. Cent., 1992. — (Resources in slavic studies; 1.)
- MEDING, Wichmann von. — Bibliographie der Schriften Schleiermachers: Nebst einer Zusammenstellung und Datierung seiner gedruckten Predigten / bearb. v. Wichmann von Meding. — Berlin [etc.]: de Gruyter, 1992. — (Schleiermacher-Archiv; 9.)
- Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala: Katalog über die C-Sammlung. Bd. 1–7 / von M. Andersson-Schmitt, H. Hallberg u. M. Hedlund. — Stockholm: Almquist and Wiksell, 1988–1995. — (Acta Bibliothecae Universitatis Upsaliensis; 26/1–7.)
- NÉMETH S. Katalin. — Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720: Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel = Magyar és magyar vonatkozású nyomtatványok 1480–1720: A wolfenbütteli Herzog August Könyvtár katalógusa. Tl. 1–3. — München: Saur, 1993.
- NETZER, Nancy. — Cultural interplay in the eight century: The Trier Gospels and the making of a scriptorium at Echternach. — Cambridge: Cambridge UP, 1994. — (Cambridge studies in paleography and codicology; 3.)
- Registrum Angliae de libris doctorum et auctorum veterum / ed. by R. H. Rouse, M. A. Rouse. — London: The British Libr., 1991. — (Corpus of British medieval library catalogues; 2.)
- SENDER, Christine. — Die Bibliotheken der Schweiz. — Wiesbaden: Reichert, 1991. — (Elemente des Buch- und Bibliothekswesens; 13.)
- STURM, Rudolf. — Francois Villon: Bibliographie und Materialien 1489–1988. Bd. 1–2. — München: Saur, 1990.
- The early medieval Bible: Its production, decoration and use / ed. by Richard Gameson. — Cambridge: Cambridge U. P. 1994. — (Cambridge studies in paleography and codicology; 2.)
- The Friars’s library / ed. by K. W. Humphreys. — London: The British Libr., 1990. — (Corpus of British medieval library catalogues; 1.)
- The libraries of the Cistercians, Gilbertines and Premonstratensians / ed. by David N. Bell. — London: The British Libr., 1992. — (Corpus of British medieval library catalogues; 3.)
- Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts (VD 16). 1. Abt. Bd. 1–21, Aa – Wei / hrsg. von Bayerischen Staatsbibliothek in München. . . — Stuttgart: Hiersemann, 1983–1994.

A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtár- történeti szakirodalom 1994-ben

Rövidítések:

Évfordulóink 10. = Évfordulóink a műszaki és természettudományokban 10. Bp. 1992.

Évfordulóink 12. = Évfordulóink a műszaki és természettudományokban 12. Bp. 1994.

Itk = Irodalomtörténeti Közlemények

MG = Magyar Grafika

MKsz = Magyar Könyvszemle

OSZK Évk = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1986/1990. Bp. 1994.

Régi és új peregrináció = Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon.
Bp.–Szeged 1993.

Typ = Typographia

Általános és elvi kérdések

BORSA Gedeon: A régi nyomtatott dokumentumok magyar vonatkozásai = Hungarológia 1993. 1. 9–27.

CHOLNOKY Győző – FUTALA Tibor – KERTÉSZ Gyula: Nemzetiségi bibliográfia és dokumentáció hazánkban a kezdetektől napjainkig. 2. = Könyvtári Figyelő (40.) új folyam 4. 1994. 1. 15–28.

Bibliográfiák, katalógusok, repertóriumok

CSAPODI, Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. III. Adatok elveszett könyvekről. Bp. 1994. 360 p. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 33 (108).)

HELTAI János – V. ECESEDY Judit: A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 1992-ben = MKsz 109. 1993. 4. 468–475.

KEVEHÁZI Katalin – MONOK István: Régi könyveink és kézirataink katalógusai. A Szeged-alsóvárosi ferences rendház könyvtára. – Die Bibliothek des Franziskanerklosters in Szeged. Szeged 1994. 130 p.

Könyv és könyvtár. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve (1953–1991). Repertórium. (Szerk.: CZEG-LÉDI László.) Debrecen 1994. 53 p.

A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája 1987. Szerk. VELICH Sándorné és ZÁHONYI Éva. Bp.: OSZK, 1993. 597 p.

NAGY Csaba: A magyar emigráns irodalom lexikona. A–G. Bp. 1990. H–M. Bp. 1992. 260, 326 p.

OJTOZI Eszter: A Debreceni Egyetemi Könyvtár 1651–1699 közötti külföldi könyvei és possessoraik. – Die ausländischen Bücher und ihre Possessoren in der Universitätsbibliothek zu Debrecen zwischen 1651–1699. Debrecen 1994. 277 p. ill. (Régi tiszántúli könyvtárak 7.)

PAVERCSIK Ilona: A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 1993-ban = MKsz 110. 1994. 4. 449–459.

RÉDEY Pál: A Dunakanyar tíz évét összefoglaló bibliográfia (Gábrriel Tibor repertóriumáról) = Dunakanyar 30. 1994. 1–2. 10–15.

Református közélet. Gönczy Béla lelkész folyóirata a 30-as években. Válogatás és repertórium. Szerk., bev. FÜRJ Zoltán. Debrecen 1993. [4], 114 p.

A Scheiber-könyvtár katalógusa. Catalogue of the Scheiber Library. Összeáll. KÁRTESZI Á., KORDOVÁN V., ORMOS I. Szerk. APOR Éva. Bp. 1992. XV, 450 p.

LAKATOS Éva: A magyar színházi folyóiratok bibliográfiája 1778–1948. Bp. 1993. 483 p. (Színháztörténeti könyvtár 28.)

Cenzúratörténet és más jogi szabályozások

- BÉNYEI Miklós: Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról. [Nyíregyháza] 1994. 164 p. (Kultúrtudományi tanulmányok)
- KÓKAY György: Egy II. József ellen írt könyv betiltásának története (1784) = MKsz 110. 1994. 4. 423–425.
- SCHERMANN Egyed: Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig. Bp. 1928. (Reprint kiadás) Bp. 1994. 57 p. (Antikvár-tár)
- SZEBENYI Péter: Fejezetek a tankönyvjárványok történetéből = Educatio 3. 1994. 4. 599–622.
- VOIT Krisztina: Adalékok Z. Karvalics László „Könyvbegyűjtés és -bezúzás 1946-ban” című tanulmányához = MKsz 110. 1994. 3. 345–347.

Nyomdatörténet*Több évszázadot érintő művek*

- FIRTINGER Károly: A magyar állam nyomdászat-történelmi térképe. (Bp. 1896. Reprint) Bp. 1994. 28 p., 1 t. (Antikvár-tár)
- KUNTÁR Lajos: A vasi nyomdászat történetének váza = A Vas Megyei Könyvtárak Értesítője 24. 1994. 2. 21–25.

15–16. század

- ÁCS Pál (ed.): Epicédium a Balassi fivérek, Bálint és Ferenc halálára. (Vizsoly 1596, facsimile ed. PIRNÁT Antal, SZABÓ András, HAIMAN György, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza tanulmányával.) Bp. 1994. 86 p. ill.
- BENCZE Imre: Apróságok Nádasdy Tamás udvarából. [A sárváriújszigei nyomdáról is.] = Vasi Honismereti Közlemények 20. 1993. 2. 52–58.
- BORSA Gedeon: A körtvélyesi kolostor „nyomdája” = MKsz 110. 1994. 302–307.
- BOTTA István: Huszár Gál élete, művei és kora. Bp. 1991. 497 p. ill. (Humanizmus és reformáció 18.)
- GRÜLL Tibor: Gutenberg-töredék a Soproni Levéltárban = MKsz 110. 1994. 3. 292–295.
- NAGY Zoltán: Gutenbergről – évforduló nélkül = MG 38. 1994. 3. 3–11. ill.
- ROZSONDAI Marianne: A 36 soros Biblia és egy

Sopronban előkerült töredéke = MKsz 110. 1994. 3. 295–302. ill.

17. század

- ECSEDY Judit, V.: Cirill betűs könyvnyomtatás a 17. századi Erdélyben = MKsz 110. 1994. 2. 155–176. ill.
- FARKAS Ágnes – ECSEDY Judit, V.: A kassai nyomda 1610–1622 közötti munkássága = OSZK Évk 351–397., ill.
- HARGITTAY Emil (szerk., utószó): Balassi Bálint – Dobokay Sándor: Tíz okok. Az 1607. évi bécsi kiadás hasonmása (BÁRCZI Ildikó, CSONKA Ferenc és KRUPPA Tamás tanulmányával.) Bp. 1994. 273 p. ill.
- KNAPP Éva – TÜSKÉS Gábor – GALAVICS Géza (Bev.): Esterházy Pál: Az egész világon levő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti. Nagyszombat 1690. [Facsimile ed.] Bp. 1994. 40, [6], 217, [8] p., 117 t. ill. (Bibliotheca Hungarica antiqua 30.)
- MÁRZA, Eva: La typographie roumaine de Alba Iulia et la production des livres au XVIme – XVIIme siècles = MKsz 110. 1994. 3. 260–268.
- NUZZO, Armando (bev.): Gyarmati Balassa Bálintnak Istenes éneki. Bécs 1633. [Facsimile ed.] Bp. 1994. 35, [2], 190 p. ill. (Bibliotheca Hungarica antiqua 29.)
- NYÁRY Dezső: Tótfalusi Kis Miklós hányatott élete (1650–1702) = Typ 126. 1994. 10. 7.

18. század

- HAIMAN György: Régi magyar könyvek kettős átfordított kiadásai = MKsz 110. 1994. 2. 198–203.
- HORVÁTH József: „... a közönséges jónak szolgáltyában...” a győri Streibig nyomda kiadványaiból kiállítási katalógus. Győr 1993. 40 p., [7] t. ill.
- KNAPP Éva: Egy tévesen feltételezett 18. századi nyomda: Máriavölgy 1730–1736. = MKsz 110. 1994. 4. 412–417. ill.
- SZELESTEI N. László: Ismeretlen magyarországi nyomtatványok adatai Katona István Anonimi scriptores című adagyűjtésében = MKsz 110. 1994. 4. 417–423.

TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva: A Komáromi Tudós Társaság és a Weber-nyomda (1789–1794) = A Dunántúl településtörténete IX. Város – mezőváros – városiasodás. Veszprém 1992. 237–248.

19–20. század

BÁTYAI Jenő: Betűvetőink jubileuma. Szeged 1992. 252 p. ill. [Miniatur.]

DOMOKOS Sámuel: Tipografia din Buda. Contribuția ei la formarea științei și literaturii române din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea. Gyula 1994. 208 p.

HORVÁTH Csaba: Történelmi áttekintés a karbantartás alakulásáról a magyar nyomdaiparban = MG 38. 1994. 3. 13–16.

LUX Judit: A budapesti hírlapszedők köréről (1884–1994) = Typ. 126. 1994. 3. 4.

MARCZELL Péter: Bizáky Puky Miklós nyomdász kiadványai a Genfi Köz- és Egyetemi Könyvtár helytörténeti „brosúra”-anyagában = MKsz 110. 1994. 426–429.

PETŐCZ Károly: Az orosházi Demarsik Nyomda. Az 1913. évi emlékkönyve alapján. Gyoma 1994. 86 p. ill.

PILINYI Péter: Az Almássy-összeesküvés nyomdása [Sógor György] = Typ 126. 1994. 5. 16.

PILINYI Péter: Bem tábornok nyomdász huszárja [Imreh Sándor] = Typ 126. 1994. 8. 8.

PILINYI Péter: Kossuth halála és a pesti nyomdászok = Typ 126. 1994. 7. 8.

PILINYI Péter: A százéves Pátria Nyomda megalapítása = MG 38. 1994. 1. 30–33.

VAJDA Pál: A fényzedés magyar úttörői = Évfordulóink 12. 100–101.

Könyvművészet, illusztráció

Fery Antal híres magyar könyvtárak részére készített ex librisei. 14 eredeti fametszet. Szekesfehévár 1994.

HAIMAN György: A Kner-nyomdászjelvények történetéből. Gyoma 1994. 31 p. ill. (A Kner Nyomdaipari Múzeum füzetei 26.)

HAIMAN György: A rézmetszet a képsokszorosításban. [1.] E számunk fedele: Perlaszka Domokos: Divatkép az Életképek 1845. évi 14. számából = MG 38. 1994. 1. 23–24. ill.

HAIMAN György: A rézmetszet a képsokszorosításban. 2. Fedelünk: Az 1742. évi nagyszombati kalendárium címképe = MG 38. 1994. 2. 18–19. ill.

HAIMAN György: A rézmetszet a képsokszorosításban. 3. Fedelünk: Czetter Sámuel: Gróf Erdődi regementje = MG 38. 1994. 3. 32. ill.

HAIMAN György: A rézmetszet a képsokszorosításban. 4. Fedelünk: Beregszászi Péter: Venus és Mars = MG 38. 1994. 4. 7. ill.

HAIMAN György: A rézmetszet a képsokszorosításban. 5. Fedelünk: Erőss Gábor metszete: Spanyolország és Portugália térképe = MG 38. 1994. 5. 6. ill.

HAIMAN György: Réznyomatok, 6. Fedelünk: Buda és Pest látképe a 19. század elejéről, rézkarc = MG 38. 1994. 6. 29. ill.

HAIMAN György: A tipográfus, az író és az olvasó = Holmi 6. 1994. 10. 1468–1475.

KAPOSI Endre: Egy rajzoló emlékére – Faragó József (1866–1906) = Limes 6. 1993. 3–4. 135–137. ill.

KOVÁCS Mária: Illusztrációk a magyar gyermekkönyvekben az utóbbi három évtizedben = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 3. 1994. 10. 51–55. ill.

SZENTKUTY Pál: A könyvillusztráció. Betűesztétika. (Bp. 1942. Reprint) Bp. 1994. 18, 12 p. ill.

TROSTOVSKY Gabriella: A Helytartótanácsi Levéltár műszaki tárgyú metszeteinek részlemezai. Bp. 1992. 33 p. ill. (Technikatörténeti források 1.)

ÜRMÖS Péter: Az ex librís olasz művészei. 1. rész = Kisgrafika 33. 1994. 3. 9–10. ill.

VEREBÉLYI Kincső: A magyar csizók folklorkészítési vizsgálatának egyik lehetősége = Ethnographia 103. 1992. 1–2. 89–133. ill.

Térképészet

V. FEHÉR Katalin: Így készült a „Közép-Európa atlasz 1945” új kiadása = Földrajzi Közlemények CXVIII. (XLII.) kötet, 1994. 2. 159–161.

HOLLÓ Szilvia Andrea: Budapest régi térképeken 1686–1896. Bp. 1994. 85, [3] p. ill.

PLIHÁL Katalin: Érdekességek a térképek világából. 16. (Fred W. Rose: John Bull and his friends – angol karikatúraterkép Európából) = Geodézia és Kartográfia 45. 1993. 6. 384–385. ill.

PLIHÁL Katalin: Érdekességek a térképek világából. 17., 18. (Humoristische Karte von Europa im Jahre 1870) = *Geodézia és Kartográfia* 46. 1994. 1. 52–53. ill.; 3. 175–176. ill.

PLIHÁL Katalin: Érdekességek a térképek világából. 19. (Kart der Oneenige Staten van Europa 1870) = *Geodézia és Kartográfia* 46. 1994. 4. 245–246. ill.

PLIHÁL Katalin: Térképnyomatás fémlemezről = *Geodézia és Kartográfia* 46. 1994. 5–6. 283–291. ill.

PLIHÁL Katalin: Térképsokszorosítás fa nyomódúrcról = *Geodézia és Kartográfia* 45. 1993. 6. 365–374. ill.

SALLAI János: Jászberény a térképtörténet tükrében = *Jászkunság* 40. 1994. 1. 41–43. ill.

SZABÓ Béla: A katonai térképészet térképművei = *Geodézia és Kartográfia* 46. 1994. 3. 138–141.

Papír

BORSA Gedeon: A régi nyomtatványok mérete. Bp. 1994. 35, [4] p., 15 t. ill.

Kötéstörténet

CSENKI Éva, Sz.: Könyvkötőműhely rekonstrukció = VIII. Kézműves- ipartörténeti Szimpózium, Veszprém 1992. november 9–11. Veszprém 1993. 177–180.

GEHL, Paul F. – ZURAWSKI, Elizabeth: Inkunábulumok Kner Erzsébet kötésében. Egy vállalkozás 1950–1951-ben a chicagói Newberry könyvtárban = *MG* 38. 1994. 4. 19–25; 5. 37–47. ill.

SZALAY Emőke, P. – KRAJCZÁR Pongrácné: A debreceni könyvkötő művészet. A Déri Múzeum és a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára közös kiállítása, Déri Múzeum 1993. máj. 18. – aug. 30. (Bev. tanulmány: P. SZALAY Emőke, TAKÁCS Béla.) Debrecen 1993. [32] p. ill.

Kiadástörténet

Több évszázadot érintő mű

KAPRONCZAY Katalin: Az egészségügyi felvilágosító irodalom egyik legrégebbi formája, a ka-

lendarium = *Lege artis medicinae* 4. 1994. 12. 1196–1202. ill.

16. századig

BARLAY Ö. Szabolcs: A Kolozsvári Disputa 31 tézise = *MKsz* 110. 1994. 1. 28–40.

BORSA Gedeon: Bibliográfiai adalékok az esztergomi breviárium Mohács előtt nyomtatott kiadásairól = *OSZK Évk* 331–350. ill.

BORSA Gedeon: Az első, Magyarországon nyomtatott, magyar nyelvű csizíók = *Évfordulóink* 10. 58–60. ill.

BORSA Gedeon: Magyarország számára nyomott naptárak a Mohács előtti évekből = *MKsz* 110. 1994. 2. 187–193.

BORSA Gedeon: Nyomtatott tudósítás az 1514. évi magyarországi paraszthabóorról = *MKsz* 110. 1994. 1. 62–65.

GÖMÖRI György: Egy boroszlói humanista magyar tárgyú költeményei = *MKsz* 110. 1994. 1. 68–74.

ZICHY Mihály: Habsburg-királyválasztás egy ősnomtatvány tükrében. Adalékok a sajtó- és propagandatörténethez = *OSZK Évk* 301–330. ill.

17. század

ECSEDY Judit, V.: A legnépszerűbb 17. századi magyar könyv = *MG* 38. 1994. 3. 39–42. ill.

FEHÉR Erzsébet: A könyvről Lorántffy Zsuzsanna = *Szülföldünk* 21–22. 1994. 178–179.

FLECK Alajos: 300 éves a nagyszombati szögfüggvény tábla = *Geodézia és Kartográfia* 46. 1994. 1. 47–50. ill.

GÖMÖRI György: Bethlen Gábor a korabeli angol nyomtatványokban és szépirodalomban = *ItK* 98. 1994. 1. 52–61. ill.

GULYÁS Pál: Az Elzevirek reszpublikái és ronkiadványok a Magyar Nemzeti Múzeumban. (Bp. 1912. Reprint.) Bp. 1994. 59. p. ill. (Antikvár-tár)

HARGITTAY Emil: Zur Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn: Johann Weber (1612–1684) = *Berliner Beiträge zur Hungarologie* 7. Berlin – Bp. 1994. 77–93.

HELTAI János: Még egyszer Apáczai „ismeretlen munkájáról” (Ki az RMK I 771 és RMK I 915 szerzője?) = *MKsz* 110. 1994. 1. 74–77.

- NÉMETH S. Katalin: Sigmund von Birken magyar kapcsolatai = MKsz 110. 1994. 1. 78–82.
- ORTOZI Eszter: A Témáni Elifáz válasza a Keresztény Jónak. Előkerült az RMK III. 6881. teljes példánya = MKsz 110. 1994. 3. 314–320. ill.
- TARNAI Andor: A váradi Orator extemporaneus = Klaniczay-emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére. Bp. 1994. 365–378.

18. század

- BELLÁGH Rózsa: Szerencsi Nagy István, a Magyar Athenas folytatója = OSZK Évk 417–433.
- FRIEDRICH Ildikó: Magyar nyelvű lóorvosló és lótenyésztő szakkönyvek a XVIII. században = OSZK Évk 395–415.
- HORVÁTH József: Miskolczi Ferencről és a „Manuale Chirurgicum”-ról = Orvosi Könyvtáros 33. 1993. 3–4. 184–193.
- KÓKAY György: A „Fanni hagyományai” forrásaihoz = MKsz 110. 1994. 2. 207–209.
- PÓCSI Katalin: A magyar nyelvű geográfiai irodalom kezdeteiről – Földrajzi leírások a 18. századból = MKsz 110. 1994. 3. 332–338.
- VEREBICS Géza: Mérnök, műfordító, író – Kovács Ferenc = Hazánk 2. 1994. 1–2. 42.

19–20. század

- FEHÉR Katalin: Beély Fidél és az első magyar pedagógiai bibliográfia = MKsz 110. 1994. 1. 88–93.
- KISS László: Az egészségnevelő akadémikus: Horvát József (1794–1849) = Egészségnevelés – Educatio sanitaria 35. 1994. 4. 181–183.
- NAGY Erzsébet: Szerkeszthette-e Somogyi Károly A magyar korona országaihoz tartozó római katolikus papság és szerzetesrendek egyetemes névtárát? = MKsz 110. 1994. 1. 87–88.
- NAGYBÁKAY Péter: Képes vaskereskedelmi ár-katalógusok és tankönyvek mint a kézművesipartörténeti kutatómunka segédeszközei = VIII. Kézműves-ipartörténeti Szimpózium, Veszprém 1992. november 9–11. Veszprém 1993. 181–184.
- PILINYI Péter: Az öreg Táncsics könyveivel házal = Typ 126. 1994. 3. 8.
- RÉVAY Mór János: A Révai Nagy Lexikonának története. Bp. 1927. (Reprint kiadás.) Bp. 1994. XXIX p. (Antikvár-tár)

- SZIJ Rezső: Könyvkiadásunk és könyvkultúránk a Horthy korszakban 1920–1944. Bp. 1993. 117 p.
- TÓTH Péter: Bitnicz Lajos leveleiből = Vasi Szemle 48. 1994. 1. 91–97.
- TÓTH Péter: A Faludi-életmű kiadásairól = Vasi Honismereti Közlemények 21. 1994. 1. 72–77.
- VARGA Éva: „Az építés dicsérete”. Könyvkiadás és politika az ötvenes években = Árgus 5. 1994. 4–5. 72–78.
- VITÁLYOS László: Adalék A Holnap történetéhez = MKsz 110. 1994. 3. 341–343.

Kiadók

- BÉNYEI Miklós: A Csokonai Kiadó első öt esztendeje, 1988–1992. Bibliográfia. Debrecen 1993. 43 p.
- FUTAKY István: Adalékok a Trianon utáni kisebbségi könyvkiadás történetéhez – „Ludwig Voggenreiter Verlag, Magyar Osztály” = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 29. 1994. 1. 102–110.
- HARTYÁNYI István: Egy könyvkiadó emlékei. Bolyai Akadémia – Turul Könyvkiadó – Misztótfalusi. Bp. 1994. 80 p., 5 t. ill.

Könyvkereskedelem

- HALÁSZ Margit, J.: Kereskedőtöke – kézművésesség – piac a könyves szakmában. = VIII. Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém 1992. november 9–11. Veszprém 1993. 153–158.
- KOVÁCS Ilona: Könyvek „peregrinációja”: magyar könyvek Amerikában (1900–1930) = Régi és új peregrináció 1546–1554.
- LŐRINCZ Judit: A könyvpiac változásai Magyarországon (1985–1994) = Könyvtári Figyelő (40.) új folyam 4. 1994. 3. 374–377.
- VARGA Sándor: Könyvkiadásunk és -kereskedelmünk másfél száz évvel ezelőtt = Könyvvilág 38. 1994. 10. 3.
- VARGA Sándor: Könyvkiadásunk és -kereskedelmünk száz évvel ezelőtt = Könyvvilág 38. 1994. 12. 3.
- VARGA Sándor: Magyar könyvnapok 1945. = Könyvvilág 38. 1994. 11. 3.

Sajtótörténet

Átfogó művek

BATÁRI Gyula: A tudományos szaksajtó kialakulása Magyarországon (1721–1867). Bp. 1994. 188 p. ill. (Az Országos Széchényi Könyvtár füzetek 5.)

KÓKAY György – BUZINKAY Géza – MURÁNYI Gábor: A magyar sajtó története. Bp. 1994. 229 p.

18. század

MÁRKUS Rozália: Német nyelvű hírlapjaink és a francia forradalom = MKsz 110. 1994. 4. 376–388.

SEIDLER, Wolfram: Buchmarkt und Zeitschriften in Wien 1760–1785. Studie zur Herausbildung einer literarischen Öffentlichkeit in Österreich des 18. Jahrhunderts. Szeged 1994. 125 p.

SZILÁGYI Márton: Az Uránia egyik közleményének forrása = ItK 97. 1993. 5–6. 585–599.

THALY Kálmán: Az első hazai hírlap. 1705–1710. Bp. 1879. (Reprint kiadás.) Bp. 1994. 48 p. (Antikvár-tár)

19. század

ÁLDÓZÓ Tamás: A pápai hírlapirodalom kezdetei, 1873–1882. Pápa 1993. 58 p. (Jókai-füzetek 9.)

BUR Márta: A bolgárok magyarságképe a XIX. századi sajtó tükrében (1848–1877) = Régi és új peregrináció 29–35.

FRIED István: Magyar hírlapi kísérlet Lipcsében. Vierteljahrschrift aus und für Ungarn, 1843–44. = MKsz 110. 1994. 1. 41–55.

JOBST Ágnes: A Tudományos Gyűjtemény orvosi vonatkozásai = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de historia artis medicinae vol. XL. 1994. 145–146. 55–64.

KAPRONCZAY Katalin: Az orvostudományi tájékoztatás kialakulásának főbb állomásai a 19. századi Magyarországon = Orvosi hetilap 135. 1994. 26. 1430–1432.

MADÁCSY Piroska: Francia szellem a magyar reformkorban. (Francia irodalom és kultúra a reformkori magyar folyóiratokban.) Szeged: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, 1992. 167 p.

PILINYI Péter: Az első magyar élclap = Typ 126. 1994. 2. 8. (Charivari Dongó 1848, Lauka Gusztáv)

RÓZSA Mária: Franz Grillparzer in der zeitgenössischen ungarischen Presse = Acta Germanistica Savariensia. I. Grillparzer einst und heute. Szombathely 1993. 33–39.

19–20. század

BÉNYEI József: A sajtó humora. Debrecen 1992. 272 p.

FEHÉR János: Korszakok az Orvosi Hetilap pályafutásában = Orvosi Hetilap 135. 1994. 30. 1649–1650.

NAJDENOVA, Jonka: Magyar adalékok a bánáti bolgár időszaki sajtóban (1867–1920) = Régi és új peregrináció 238–245.

PATAKI Kálmán – BÁRSONY András: Születésnapigondolatok. [A 125 éves Typographiáról.] = Typ 126. 1994. 5. 1–3.

PÉNZES István: 100 éve jelent meg a Molnárok Lapja. Évfordulóink 12. 102–105. ill.

PILINYI Péter: Pletykalapok a századfordulón. Egy renitens szerkesztő = Typ 126. 1994. 1. 8. (Seper Kajetán)

STAAR Gyula: 125 éves a Természettudományi Közlöny = Évfordulóink 12. 82–85.

SZABOLCSI Lajos: Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, dokumentumok. SZABOLCSI Miklós előszavával. Bp. 1993. 453 p.

SZEGEDY MASZÁK Mihály: A Protestáns Szemle öröksége = Protestáns Szemle 56 (3. új évf.) 1994. 3. 227–233.

SZÉNÁSSY Barna: A Matematikai és Fizikai Lapok 100 éve = Évfordulóink 10. 80–81. ill.

VÉGH Ferenc: 125 éve alapították a Magyar Mérnök-Egyesület Közlönyét = Évfordulóink 10. 70–72.

20. század első fele

ÁCS Anna: Ludvig Kálmán Modern Dunántúlja a századeleji Veszprémben (I–II.) = Veszprémi Szemle 1. 1993. 1. 30–36.; 2. 1994. 1. 50–55; 2. 34–49.

BATÁRI Gyula: Németh László kapcsolata egy iskolaorvosi folyóirattal = Egészségnevelés –

- Educatio sanitaria 35. 1994. 1. 29–30. [Iskola és Egészség]
- BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: Az Orsovai Hírlap (1904–1906) = MKsz 110. 1994. 4. 429–432.
- BIRCHER Erzsébet: Egy polgári folyóirat. A Soproni Szemle értékváltásai (?) = Vasi Szemle 48. 1994. 1. 36–39.
- GYENES Imre: A kormány befolyása a politikai sajtóra Zalaegerszegen az 1930-as években = MKsz 110. 1994. 2. 216–221.
- GYERGYAI Albert: Emlékeim a Nyugatról = Somogy 22. 1994. 1. 7–15.; 2. 85–93.
- JUHÁSZ Dezső: A Magyar Nyelv a magyar nyelv szolgálatában = Nyelvünk és Kultúránk 1993. 87. 37–42.
- KOVÁCS Bálint: Egy ifjúsági lapszerkesztő útja börtönön át a holland kitüntetéséig. Szondi Béla, a Magyar Ifjúság szerkesztője 1933–1944 = Confessio 18. 1994. 3. 54–59.
- MÓZES Huba: Magyarországi szerzők a kolozsvári Napkelet spektrumában = Régi és új peregrináció 1129–1133.
- NAGY Péter Tibor: Szekfű Gyula levelei Balogh Józsefhez = Történelmi Szemle 34. 1992. 3–4. 231–248.
- NÉMETH G. Béla: A fölkészülés folyóirata: a Magyar Csillag. A szerkesztő Illyés = Kortárs 38. 1994. 5. 5–13.
- PÁVEL Judit, S.: Emlékeim a Vasi Szemle évfordulója alkalmából = Vasi Honismereti Közlemények 20. 1993. 2. 29–33.
- PERECZ László: Új idealizmus, antipozitivizmus, antiliberalizmus. Athenaeum, 1915–1919. = Világosság 35. 1994. 5–6. 174–189.
- POMOGÁTS Béla: A kolozsvári Napkelet (1920–1922) = MKsz 110. 1994. 1. 56–61.
- RÁCZ Lajos: Református egyházunk élete az 1920-as években a Kálvinista Szemle tükrében = Theológiai Szemle új folyam (36.) 1994. 2. 120–126.
- RÁCZ Lajos: Sebestyén Jenő és a Magyar Kálvinizmus = Theológiai Szemle új folyam (36.) 1994. 5. 298–304.
- RÉVÉSZ Béla: Vigilia = Iskolakultúra 4. 1994. 6. 75–78.
- SZÓKE Domonkos: Nemzet, középosztály, reform. Debrecen 1994. 182 p. [Magyar Szemle]
- TÓKÉCZKI László: A Magyar Figyelő (1911–1918) eszméi = Történelmi Szemle 36. 1994. 3–4. 239–281.
- TÓKÉCZKI László: Magyar Társadalomtudományi Szemle (1908–1914; 1917–1918) = Valóság 37. 1994. 4. 60–88.
- 20. század 1945-től*
- Emlékezés a Természet Világára. HORVÁTH Gábor, VÉG László cikke = Természet Világa 125. 1994. 5. 237–238.; 6. 255.
- Emlékezés a Természettudományi Közölnyre. SZUROVY Géza, KUNFALVI Rezső, BALOGH János cikke = Természet Világa 125. 1994. 1. 44.; 2. 93.; 3. 142–143.
- GÁLL Ernő: A Valóság és a Korunk = Valóság 37. 1994. 3. 78–86.
- GONDA György: Gazdaság- és társadalomkép a Vasi Szemlében = Vasi Szemle 48. 1994. 1. 13–17.
- KEÖMLEY Éva: Szerkesztőségem története [A Természet Világáról] = Természet Világa 125. 1994. 8. 378–379.
- KÖRÖSI József: Harminchárom év a Valóság rab-ságában. HUSZÁR Tibor interjúja. 3–5. rész = Valóság 37. 1994. 1. 96–107.; 2. 90–100.; 3. 87–116.
- KUNTÁR Lajos: A Vasi Szemle 1958. évi újraindú-lása és dr. Kiss Gyula = Vasi Szemle 48. 1994. 1. 9–12.
- LACZKÓ András: Simon István a Kortárs élén. Adalék a közelmúlt pontosabb ismeretéhez = Új Horizont 22. 1994. 5–6. 90–98.
- PALLÓ Gábor: Természettudományos folyóiratok az 1950-es években = Magyar Tudomány 101. (új folyam 39.) 1994. 10. 1258–1265.
- PALÓCZ Gyula (szerk.): A MÁOTE és a Medicus Universalis negyedszázada. Bp. 1991. 212 p.
- PAPP Tibor: Tökéletlen rálátás a párhuzamosra. = Palócföld 27. 1994. 4. 297–311. [Párizs, Magyar Műhely]
- PETŐ Ernő: A gyöngyösi sajtó 1945–46. = Mátrai tanulmányok 1993. Gyöngyös 1993. 153–165.
- PILINYI Péter: Az 56-os forradalom és a szabad sajtó = Typ 126. 1994. 11. 8.
- STAAR Gyula: A Közölny újraálmodója. Beszélgetés DALA Lászlóval [a Természettudományi Közölny főszerkesztőjével] = Természet Világa 125. 1994. 12. 573–575.
- SÜRKÖSD Mihály: Folyóirat és történelem. II. rész. Valóság: 1963–1993. = Mozgó Világ 20. 1994. 1. 55–68.

- SZABÓ László: Történelem, hely- és művelődés-történet a Vasi Szemlében = Vasi Szemle 48. 1994. 1. 18–26.
- SZABÓ T. Attila: Természettudományok a Vasi Szemlében = Vasi Szemle 48. 1994. 1. 27–35.
- SZURMAY Ernő: Visszatekintés. [40 éves a Jászkunság] = Jászkunság 40. 1994. 4. 3–4.
- TÓTH Dezső: Az első Veszprémi Szemle rövid története = Veszprémi Szemle 2. 1994. 1. 85–87.
- TÜSKÉS Tibor: Időrosta, egy szerkesztő emlékei. Történetek és dokumentumok. Pécs 1994. 185 p. (Pannónia könyvek)
- TÜSKÉS Tibor: A Jelenkor indulása. 1–10. = Új Forrás 26. 1994. 1. 83–93.; 2. 72–80.; 3. 75–84.; 4. 71–82.; 5. 75–84.; 6. 68–78.; 7. 81–91.; 8. 70–79.; 9. 83–93.; 10. 84–91.
- VINCZE István: Negyedszázad a lap szerkesztői-zottságában = Természet Világa 125. 1994. 10. 477.

Könyvtártörténet

Több évszázadot érintő művek

- BOROS István: A kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. Bp. 1994. 76 p. [16] t. ill.
- DEÉ NAGY Anikó: Teleki-Téka, Marosvásárhely = Aetas 12. 1993. 3. 230–240.
- GYÖRGY Lajos: A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története, 1579–1948. (SÁNDOR István előszavával.) Bp. 1994. 202, [2] p.
- JAKÓ Klára: Egyetemi és Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár = Aetas 12. 1993. 3. 207–211.
- MÉSZÁROS István: Iskolai könyvtárak a magyar neveléstörténetben = Könyvtárostánárok Füzetete 1. Bp. 1994. 3–16.
- MOFFATT, Lindsay: Hungarica in the University Library of Cambridge = Hungarian Studies vol. 8. 1993. Nr. 1. 153–158.
- NÉMETH S. Katalin: Hungarikák a wolffenbütteli Herzog August Bibliothekban = Régi és új peregrináció 1573–1580.
- RÓTH András Lajos: Tudományos Könyvtár, Székelyudvarhely = Aetas 12. 1993. 3. 220–223.
- SZELESTEI N. László: Művelődéstörténeti források a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattárában = MKsz 110. 1994. 2. 193–198.

18. század

- FÖLDVÁRI Sándor: Adalékok a Veszprémi Érseki Könyvtár régi cirill könyveinek provenienciakérdéséhez = MKsz 110. 1994. 3. 307–314. ill.
- SEBESTYÉN Mihály: A marosvásárhelyi egykori református kollégium diákkönyvtárosainak számadásai 1765–1800. = MKsz 110. 1994. 4. 357–375.
- SZÉP Beáta: Kiadatlan Csokonai-bejegyzések. [A csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium könyvtárában.] = MKsz 110. 1994. 3. 328–331.

19–20. század

- BERLÁSZ Jenő: Kísérletek a Könyvtár elhelyezésére a XIX. században = OSZK Évk 149–168. ill.
- JÓNÁS Károly: A képviselőház könyvtári bizottságának működése (1867–1918) = MKsz 110. 1994. 4. 389–403.
- KÉGLI Ferenc: 100 éves könyvtár Székesfehérváron. A Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár elődje, a Városi könyvtár 1893–1952. Székesfehérvár 1993. 241 p. ill.
- KÉGLI Ferenc: 100 éves könyvtár Székesfehérváron = Fejér Megyei Könyvtáros 33–34. 1993/2.–1994/1. 40–48.
- MARCZELL Péter: A könyvtáros Csoma göttingeni modellje = Régi és új peregrináció 202–213.
- NÄGLER, Doina: A Brukenthal Könyvtár, Nagyszében = Aetas 12. 1993. 3. 224–227.
- PATAY Pálné: Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának története (1802–1946) = OSZK Évk 277–297.
- SOMKUTI Gabriella: Az Országos Széchényi Könyvtár újjászervezése 1867–1875. A müncheni szakszervezet bevezetése = OSZK Évk 221–276.
- SOMKUTI Gabriella: Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezése 1867–1918. = OSZK Évk 169–196. ill.

20. század

- BÉNYEI Miklós: Helyismereti tevékenység a könyvtárakban. Nyíregyháza 1994. 232 p.
- BODNÁR Ilona: A Magyar Testnevelési Egyetem Könyvtára: múlt és jelen = Orvosi Könyvtáros 33. 1993. 3–4. 149–158.

- GÁBRIEL Tibor: A magyar idegenforgalom szak-könyvtára = Dunakanyar 30. 1994. 1–2. 53–55.
- HALÁSZ Anna, H.: Bodrogekői névkönyvtárak 1945–1948. = Szülőföldünk 21–22. 1994. 193–196.
- HARASZTHY Gyula: Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezése 1919–1958. = OSZK Évk 197–219.
- A 30 éves József Attila Városi Könyvtár évkönyve. Zalaegerszeg 1993. 110 p.
- HEGEDŰS Éva: Mozaikok a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár történetéből (1952–1992) = Fejér Megyei Könyvtáros 33–34. 1993/2.–1994/1. 67–81.
- P. KOVÁCS Imre: Nagy múltú középiskolai könyvtárak. A megmenekült pesti piarista könyvtár = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 3. 1994. 6. 45–50.
- SZURMAY Ernő: „A múlt csak példa legyen most!” 60 éves a Verseyhy Ferenc Megyei Könyvtár = Jászkunság 40. 1994. 6. 30–32.
- TÓTH Gyula: A könyvtárosképzés szombathelyi alma materének 32 évéről = A Vas Megyei Könyvtárak Értesítője 24. 1994. 2. 15–17.
- Bibliofilia**
- 16–18. század*
- Az erdélyi könyvesházak III. 1563–1757. A Bethlen-család és környezete. Az Apafi-család és környezete. A Teleki-család és környezete. Vegyes források. Sajtó alá rendezte MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András. Szeged 1994. XVI, 375 p. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/3.)
- FAZEKAS István: Francesco Orsolini kismartoni várplébános hagyatéki leltára 1700-ból = Házi Jenő Emlékkönyv (szerk. DOMINKOVITS Péter, TURBULY Éva.) Sopron 1993. 442 p.
- JANKOVICH József – MONOK István: Dudith András könyvtára. Részleges rekonstrukció. Szeged 1993. 207 p. (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 12/3.)
- JANKOVICH József – MONOK István: Dudith András könyvtára = MKsz 110. 1994. 1. 16–27.
- JANKOVICH József – MONOK István – DÉZSI János: András Dudith's library, a partial reconstruction. Szeged 1993. 207 p.
- Lesestoffe in Westungarn. I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721. Hrsg. von Tibor GRÜLL, Katalin KEVEHÁZI, József László KOVÁCS, István MONOK, Péter ÖTVÖS, Katalin G. SZENDE. Szeged 1994. XI, 578 p.
- MONOK István: Bevezetés a XVI–XVIII. századi magyarországi olvasmánytörténeti források tipológiájához = Klaniczay-emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére. Bp. 1994. 410–417.
- MONOK István: Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon 1526–1720. Forrástipográfia, forráskritika, forráskiadás. Szeged 1993. 95 p.
- OJTOZI Eszter: Két 17. századi könyv Sófalvi József possessori bejegyzésével = MKsz 109. 1993. 1. 93–94.
- OJTOZI Eszter: Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 17. századi külföldi könyveiben. I. (Református papok és tanárok könyvei.) = MKsz 110. 1994. 4. 404–407.
- ÖTVÖS Péter: Pázmány Miklós gróf könyvei = Klaniczay-emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére. Bp. 1994. 344–364.
- SCHWARCZ Katalin: A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században. Szeged 1994. 84 p. (Olvasmánytörténeti dolgozatok VI.)
- SOMKUTI Gabriella: A Széchényi Könyvtár kísérlete a Zrínyi-könyvtár megvételére 1891-ben = MKsz 110. 1994. 1. 93–97.
- SZELESTEI N. László: Oláh Miklós könyvkölcsönzéséről = MKsz 110. 1994. 1. 66–68.
- 19–20. század*
- BIRCK Edit: Berzsényi Dániel könyvtárjegyzéke = Irodalomismeret 5. 1994. 1. 79–80.
- MADÁCSY Piroska: Aurélien Sauvageot magyar irodalmi hagyatéka Aix-en-Provence-ban. = Tiszatáj 48. 1994. 3. 75–82.
- PRAŽÁK, Richard – DEÁK Eszter: Berchtold Zsigmond és a magyarok = Régi és új peregrináció 271–275.
- SOLTÉSZ Zoltánné: Apponyi Sándor Hungarica-gyűjteménye és katalógusa = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 3. 1994. 3. 51–55.
- SOMKUTI Gabriella: Kossuth Lajos könyvtára = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 3. 1994. 8. 53–60.
- SOÓS István: „Slavica” Horváth István könyvtárában = Szomszédaink között Kelet-Európában.

- Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk. GLATZ Ferenc. Bp. 1993. 171–179.
- TAKÁCS Mária: Dedikált könyvek Ilyés Gyula könyvtárában. VIII–X. = Dunatáj 17. 1994. 1. 41–46.; 2–3. 30–32.; 4. 51–55.
- VORT Krisztina: „Vár állott: most kóhalom”. Magán- és közgyűjteményeink sorsáról a II. világháborúban és az azt követő néhány esztendőben (1944–1950) = Fejér Megyei Könyvtáros 33–34. 1993/2.–1994/1. 49–65.
- VORT Krisztina: Magán- és közgyűjteményeink sorsa a II. világháborúban és az azt követő években (1944–1950) = MKsz 110. 1994. 3. 269–280.
- Olvasástörténet**
- FÜLÖP Géza: Olvasók, könyvek, könyvtárak. Művelődéstörténeti olvasókönyv 10–18 éveseknek. 1–2. köt. Bp. 1993–1994.
- GODA Éva: A debreceni kaszinó könyvtára 1849–1867. = Hajdú-Bihar Megyei Könyvtári Teka 1994. 1. 3–14.
- KONRÁD László: A medinai olvasókör emlékei = Honismeret 22. 1994. 5. 28–29.
- MARCZELL Péter: Kőrösi Csoma göttingeni olvasmányai = MKsz 110. 1994. 1. 83–87.
- MURÁNYI Lajos: Egyesületi könyvtárak a reformkori Fejér vármegyében = Fejér Megyei Könyvtáros 33–34. 1993/2.–1994/1. 21–39.
- A múlt könyvtárosai, bibliográfusai, újságírói**
- BATÁRI Gyula: Decsy Sámuel. Évfordulóink 10. 1992. 95–97. ill.
- CSILLAG András: Amerika sajtókirálya – Pulitzer József (1847–1911) = Régi és új peregrináció 712–717.
- HEGEDŰS Ferenc: Szegény újságíró kisparos. Fehér Károly = Vasi Szemle 48. 1994. 3. 403–409.
- JÓNÁS Károly: 90 éve született Beöthy Ottó könyvtárigazgató = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 3. 1994. 11. 62–64.
- KÓKAY György: Gulyás Pál könyvtörténeti és szerkesztői munkássága = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 3. 1994. 3. 10–15.
- LENGYEL András: Arcok a szegedi sajtó történetéből. Balassa Ármin. Szeged 1991. 14. 31–34.
- LENGYEL András: Arcok a szegedi sajtó történetéből. Békefi Antal. Szeged 1990/91. 12–13. 83–85.
- MÓRA László: Wartha Vince, a Műegyetemi Könyvtár megszervezője = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 3. 1994. 8. 60–65.
- SONNEVEND Péter: Jegyzetek a könyvtárpolitikus Gulyás Pál tevékenységéhez = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 3. 1994. 1. 5–14.
- VESZPRÉMY László: Mezey László emlékezete = Jel 6. 1994. 5. 157–158.

PAVERCSIK ILONA

SZEMLE

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve XXIII. 1988–1990.; XXIV. 1991–1993. Szerk. Kiss Jenő. Bp. 1994. 91 l., 12 t.; 123 l. 8 t.

A Fővárosi Könyvtár évkönyveinek újabb kötetei egyszerre tükrözik azokat a súlyos problémákat, amelyekkel a nehéz gazdasági viszonyok között még legnagyobb könyvtárainknak is meg kell küzdeniök, és azt a szakmaszeretettől táplálkozó elszántságot, amellyel a könyvtárosok e kihívásnak megfelelni igyekeznek. Maga a kötetek megjelentetése, de még inkább azok gazdag tartalma bizonyítja a fentieket, és hiteles képet fog nyújtani egy, a kultúra szempontjából kedvezőbb – remélhetőleg nem túl távoli – korszak olvasójának és kutatójának arról az ellentmondásos időszakról, amelyben jelenleg élünk kell. Ebből a szempontból fontos könyvtártörténeti dokumentum is lesz e két kötet, melyek bevezető írásai túlmutatnak egy szabványos könyvtári beszámolón. Kiss Jenő beszámolója az utóbbi évek könyvtári munkájáról tömörségükkel is sokatmondóan vázolja azt a konfliktusos helyzetet, amelybe a főváros legnagyobb könyvtárhálózata került. Az egyre szegényedő, de kutatni, tanulni, szórakozni vágyó rétegek igénye a könyvtárak robbanásszerű emelkedése miatt növekvőben van, a könyvtár az egyre nehezebb körülmények között legalább a szinttartást szeretné elérni.

A bevezetők és a könyvtár életéről beszámoló tanulmányok, statisztikák és egyéb közlemények mellett több értékes könyv- és művelődéstörténeti írás is található az évkönyvekben. Így Csikós Zsuzsanna és Fáy Zoltán a könyvtár Szürygyűjteményének egy kolligátuma alapján Ungvárnémeti Tóth László életművével kapcsolatos ismereteinket gazdagítja értékes adalékokkal. (*Ungvárnémeti László ismeretlen versei.*) Rozsondai Marianne, aki a közelmúltban elkészítette a könyv-

tár történeti kötéseinek leírását, tanulmányában a gyűjtemény gótikus, reneszánsz és barokk kötéseit mutatja be. (*A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár történeti kötése.*) Értékes kiegészítést nyújt Klinda Mária közleménye az 1966/67. évi évkönyvben közölt 53 ősnymtatvány leírásához; 6 új inkunábulum a 16. századi nyomtatványok részletes feltárása során került elő (*A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ősnymtatványai*). A tudománytörténet méltatlanul elhanyagolt forrásanyaga, a fővárosi címtárak számbavételéhez járul hozzá Faragó Éva közleménye (*Budapesti cím- és lakjegyzékek*). A Budapest Gyűjteményben őrzött Brunswick Teréz naplóhagyatékára hívja fel a kutatás figyelmét Hornyák Mária, rámutatva a több jelentős korszakot átívelő napló méltatlan utóéletére és a szemelvényes kiadás szükségességére (*Brunswick Teréz napló*). Ugyancsak a Budapest Gyűjtemény anyagából közli Indali György Kisfaludy Károly és Helmezy Mihály előfizetési felhívását a Jelenkor című lapra, amelynek szerkesztésére Széchenyi István Kisfaludy Károlyt szemelte ki. Mint ismeretes, Kisfaludyt halála megakadályozta ebben, ezért is tanulságos a még általa írt, „Jelentés a politicus újságok kedvelőjéhez” (*Kisfaludy Károly és Helmezy Mihály előfizetési felhívásai a Jelenkor tárgyában*). Kevésbé ismert, és részben el is hallgatott tragikus könyvtárosi sorsokra emlékezik a kötet két tanulmánya, melyeket 1944-ben meghurcolt elődök – Dávid Antal, Szentkúty Pál, Kelényi Béla emlékének szenteltek: *Katsányi Sándor: Politikai támadás a Fővárosi Könyvtár vezetői ellen 1944-ben* és *Fodor Béla: Kelényi Béla Ottó (1897–1944)*.

Az évkönyv másik kötetének szintén gazdag tartalmából kiemeljük Sándor Tibor tanulmányát, amely a Budapest Gyűjtemény várostörténeti érdekességű kép-gyűjteményét és a fotókat mutatja be, valamint a fejlesztés alatt álló számítógépes

képi adatbázist ismerteti, de kitér a történeti értékű képek archiválásának elvi kérdéseire is (*Fényképgyűjtés és ikonográfiai feltárás a várostörténeti dokumentáció szolgálatában*). Faragó Éva írása a fővárosról szóló 19. századi útikönyveket veszi számba, melyek alapján nyomon követhető a modern városkép kialakulása (*Útikönyvek a XIX. századi Budapestről*). A kötet történeti közleményeinek sorát Klinda Mária értékes írása zárja le, melyben a könyvtár ősnymtatványainak és antikváinak bejegyzéseit jellegük szerint csoportosítva közli (*Bejegyzések vizsgálata 1601 előtti nyomtatványainkban*).

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyvének utolsó kötetei arról tanúskodnak, hogy a gyűjtemény munkatársai a mostoha körülmények között is mindent elkövetnek azért, hogy a könyvkultúra jövőjével kapcsolatos negatív utópiák és pesszimista jóslatok ne válhassanak valóra.

KÓKAY GYÖRGY

OTZOZI Eszter: A Debreceni Egyetemi Könyvtár 1651–1699 közötti külföldi könyvei és possessoraik. Die ausländischen Bücher und ihre Possessoren in der Universitätsbibliothek zu Debrecen zwischen 1651–1699. (Régi tiszántúli könyvtárak 7. Alte Bibliotheken der Region jenseits der Theiss (Ostungarn) 7.) Bp. 1994. 277 l. 27. tábla.

Mivel számos hazai könyvtárban a régi nyomtatványok feldolgozása terén még a 16. századi nyomtatványok (antikvák) korszerű feltárása és publikálása a soron következő feladat, örömmel üdvözölhetünk egy olyan katalógust, amely egyik neves egyetemi könyvtárunk 1651–1699 között megjelent nyomtatványairól nyújt sokoldalú tájékozódást, mégpedig kényelvtű, magyar–német bevezetéssel és fejezetcímekkel.

Hogy a Debreceni Egyetemi Könyvtárban a régi könyvállomány korszerű feldolgozása immár a 17. század végéig megtörtént, az részben azzal magyarázható, hogy az 1916-ban alapított Könyvtár régi könyvanyaga nem túlságosan nagy: mintegy 30 000 művet foglal magában. Ezek egy része még a második világháború előtt szerzeményezett magángyűjteményekből származik s ma is e gyűjteményekhez tartozik; raktári elhelyezésükkor tehát nem emelték ki őket eredeti környezetükből. A ré-

gi könyvek többsége 1945 után került a Könyvtárba s különgyűjteményként nyert elhelyezést.

E kötet összeállítója évtizedek óta szisztematikusan végezte a régi könyvállomány korszakonkénti feldolgozását. A *Magyar Könyvszemle* olvasói bizonyára jól ismerik korábban közreadott katalógusait és e folyóirat hasábjain publikált számos tanulmányát. 1989-ben jelent meg a *Debreceni Egyetemi Könyvtár XVI. századi külföldi könyveinek katalógusa* (Die ausländischen Frühdrucke und ihre Possessoren in der Universitätsbibliothek zu Debrecen. Debrecen 1989. 234 l.). Ezt követően összeállította a Könyvtár 1601–1650 közötti külföldi könyveinek jegyzékét, amely mindeddig nem került publikálásra.

A most ismertendő kötet a következő korszak (1651–1699) külföldi nyomtatványairól és possessorairól ad szakszerű és sokoldalú tájékoztatást. 621 tételt ismertet szerzői betűrendben, de a kutatás megkönnyítéséhez időrendi mutatóban is áttekintést nyújt a feltárt állományrészeiről. Mivel a katalógus főrészében együtt tanulmányozhatók a szerzők különféle művei és azok kiadásai, könnyen megállapítható, hogy milyen sok értékes kiadványa van a Könyvtárnak ebből a korszakból is. Hadd utaljunk itt csupán a két kimagasló jelentőségű filozófus, Francis Bacon (Nr. 41–47) és René Descartes (196a–199), valamint a modern nemzetközi jog alapját megvető németalföldi jogtudós Hugó Grotius (265–267) műveire. Más tudományterületről kiragadott példaként érdemel említést, hogy a vallásüldözések miatt ősi osztrák családi vagyonát eladó és később főleg Regensburgban élő Wolfgang Helmschlag méltán híres *Georgica curiosája* négy kiadásban (299–302), a Perzsiában hosszú évekig élő Jean Chardin kiváló útleírása pedig francia és német kiadásban (149–150) is megvan a Debreceni Egyetemi Könyvtárban. Szembetűnő az is, hogy sok jezsuita szerző műve – több, mint 60 kiadványa – szerepel az állományban. Az RMK- és hungaricum-kötetek száma nem túl nagy, amint az a Szabó Károly-bibliográfia III. kötetére, az 1992–1993-ban megjelent – Dörnyei Sándor és Szálka Irma által összeállított – *Pótlásokra*, továbbá Apponyi Sándor Hungarica-katalógusára való hivatkozásokból megállapítható.

A címléírások a szerző nevét, a kiadvány címét, impresszum adatait, terjedelmét, méretét (cm-ben megadva) és jelzetét közlik a pontos azonosításhoz. Néhány tételnél (240, 196a–199) a szerző ne-

ve nem az általánosan elfogadott, illetve egységes névalakban szerepel. Számos tételnél a címleírási adatok után következnek az egyes példányokban található kézirásos possessor- és egyéb bejegyzések, exlibrisek, bélyegzők leírása, továbbá a kottákra, kétszínnyomású címlapokra s a Benzing által nyilván nem tartott nyomdászokra való utalás. Ez utóbbiak közül azonban néhány (78, 208, 392, 394, 620) nem nyomdász; kiadóként szerepel a kérdéses nyomtatvány impresszumában és Josef Benzingnek a *Die deutschen Verleger des 16. und 17. Jahrhunderts* című munkájában. Benzingnek ez a fontos összeállítása az *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 18. (1977) kötetében jelent meg, s feltehetően nincs meg minden hazai könyvtárban.

Mint a fentiekből is megítélhető, a példányleírások nemcsak könyvtártörténeti szempontból fontosak, hanem sokféle információt nyújtanak. Tájékoztatnak a kivételes szépségű kötésekéről s olyan kimagasló ritkaságokról, mint az 563. tétel, amelyből csupán az Országos Széchényi Könyvtár őriz egy töredéket. Ugyancsak e megjegyzések hívják fel a figyelmet egyes művek olyan érdekes szövegrészletére, mint a neuhausi tanulmányait befűjezett II. Rákóczi Ferenchez intézett *Epistola dedicatoria* (275), vagy a hippokratési eskü latin szövege (70).

A katalógusrész után hét mutató segíti az állomány sokoldalú áttekintését: a közreműködők, társszerzők és a címekben szereplő személyek névmutatója, a nyomdahelyek és nyomdászok mutatója, a raktári számok mutatója, az időrendi, a nyelvi mutató, továbbá a possessorok és az exlibrisek betűrendes mutatója. Közülük a raktári számok mutatója nemcsak a Könyvtár dolgozói számára hasznos segédlet, hanem a kutatót is tájékoztatja arról, hogy mely kötetek származnak nevezetes magánkönyvtárakból. Ezek raktári jelzetei ugyanis 100 000-rel, az 1945 után a Könyvtárba került kötetek jelzetei pedig 700 000-rel kezdődnek.

Nem meglepő, hogy az állomány többsége még e korszakban is latin nyelvű kiadvány. Német, francia, olasz, görög és héber nyelvű nyomtatványokból együttesen kb. annyi van az állományban, mint a latin nyelvű könyvek egyharmada.

Hasonlóképpen érdekes megállapításokra vezet a possessor-mutató tanulmányozása. Az egykori külföldi könyvtulajdonosok között olyan neves személyiségek szerepelnek, mint Johann Christoph Bartenstein báró, II. József nevelője, a csá-

szári és állami levéltár alapítója és igazgatója. Több kötet származik a költő és politikus Desseffy József gróf gyűjteményéből, illetve a család büdszentmihályi könyvtárából, továbbá Pekár Gyula miniszter és a neves könyvgyűjtő Magyar Kossa Sámuel gyűjteményéből. Meglepő, hogy Baththyány József esztergomi érsek, Simor János hercegprímás, valamint Berényi Zsigmond pécsi püspök egy-egy kötete is e Könyvtárban található. Számos külföldi és hazai könyvtárból általában egy-két kötet került az állományba; kivétel a boldogkőváraljai könyvtár kilenc, valamint a nagyenyedi református főiskolák nyolc kötete.

A protestáns lelkész-possessorok sorából itt csak a gályarabságra ítélt, majd menekülése után számos munkáját külföldön publikáló Tobias Masnicus evangélikus lelkész kötetére (64) utalunk, mert ő 1680-ban menekültként Drezdában vásárolta meg a Thuróczy-krónika ma Egerben őrzött első kiadását. Több mint két tucat egyetemi és főiskolai tanár neve szerepel a possessor-mutatóban, köztük a történész Ballagi Aladáré, az irodalomtörténész Hankiss Jánosé, a természettudós Hatvani Istváné és az orientalista Lugossy Józsefé. E mutató tanúsága szerint nemcsak a nagyműtű debreceni református kollégium könyvtára őrzi egykori diákjainak a köteteit. 19 kollégiumi diák könyve szerepel ugyanis a Debreceni Egyetemi Könyvtár 1651–1699 közötti állományában.

Az elmondottak meggyőzően tanúsítják, hogy milyen sok értékes adalékot tár fel ez a katalógus a különböző tudományágak művelői és művelődéstörténet kutatói számára. Az összeállítón kívül köszönet illeti meg mindazokat, akik elősegítették publikálását. Érdeklődéssel várjuk Ojtozi Eszter szakszerű állományfeltáró munkájának további eredményeit, köztük a Debreceni Egyetemi Könyvtár 1601–1650 közötti külföldi nyomtatványainak katalógusát.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Nikolaus Lenau. „Ich bin ein unstäter Mensch auf Erden. — „Nyughatatlan lélek vagyok”. Eine Ausstellung der Republik Ungarn und des Landes Baden-Württemberg. — A Magyar Köztársaság és Baden-Württemberg tartomány kiállítása. Ausstellung in der Széchényi Nationalbibliothek 12. Juni bis 30. Juli 1995. — Kiállítás az

Országos Széchényi Könyvtárban 1995. június 12. – július 30. (Katalógus, OSzK, Budapest, 1995.)

A nemzetközi együttműködésnek már sok szép példáját adta az Országos Széchényi Könyvtár, különféle kiállítások rendezését vállalva. Nem csekély az idegenforgalmi, kulturális, népszerűsítő tevékenységet illető jelentősége ezeknek a kiállításoknak, nem különben az ezúttal szerényen, más alkalommal igen díszesen kiállított katalógusoknak, hiszen igen nagy mennyiségű információ közlésével, a képszerűség ható erejének igénybevételével egy adott korszakról, szerzőről, jelenségről tájékoztatnak. Lenau a közép-európai kultúra egyik kimagasló képviselője, akinek német-osztrák, magyar, cseh, lengyel tárgyú alkotásai pontosan jelzik ennek a vegyes nyelvű, sok-kultúrájú államközösségnek főbb kulturális irányait. Aligha vitatható, hogy mekkora jelentősége van éppen az egykori pluralitás tudatosításában az OSzK kiállításainak. A Lenau-kiállítás nemcsak ezt a sokféle vezető élet- és költői pályát dokumentálja, hanem azt a kulturális vidéket (Kulturlandschaft) is, amelyben ez és az ehhez hasonló költői pályák létrejöttek. Lenau a legjelentősebb azok közül a költők közül, akik (nemcsak a német nyelvterületen) formálták a magyarságképet, Lenau utókorra pontosan jelzi a magyar germanisztika, a német pozitívista kapcsolattörténet, a tematológia alakulását a 19–20. században, és ezen keresztül a magyar-osztrák-német irodalmi érintkezések historikumával is szolgál. A magyar részről összeállított (és mindenekelőtt Szász Ferenc munkáját dicsérendő) Lenau-bibliográfia érzékelteti, hogy Lenau mindig is ismert, sokat fordított-elemzett szerzője volt a magyar germanisztikának.

Ebben a háttérben olvasható a kiállítási katalógus. Valójában alapos és sokszínű Lenau-életrajzzal szolgál, miközben illusztrációival megeleveníti ennek az életútnak néhány fontos állomását. Kép és szöveg (mint a jó kiállítási katalógusok esetében) egymást értelmezik; nem egy ízben kiegészítik egymást. Továbbá: az egyes versek kéziratának másolataihoz fűzött magyarázatok textológiai és germanisztikai szempontból egyként hoznak újat, a magyar néző betekintést nyerhet a Lenau-filológiába. Itt jegyzem meg, hogy szerencsés ötlet a legkiválóbb magyar Lenau-kutatók rövid életrajzának és tevékenységének ismertetése, és ezáltal annak dokumentálása: milyen fontos a magyar germanisztika hozzájárulása az osztrák iro-

dalomtörténehez. Egy eddig ismeretlen Lenau-lelél is olvasható a kiállításon és a katalógusban, mint ahogy az OSzK Kézirattárában őrzött Lenau-kéziratok hasonmását is megcsodálhatjuk. A magyar Lenau-recepció is gyarapodik egy (eddig nem tudott) adattal: Thaly Kálmán fordítása az *Ország Tükre* című lap 1865. augusztus 3-i számában jelent meg, ezt nem regisztrálta az eddigi kutatás. Azt viszont igen, hogy Lenau verseinek megzenésítői közé tartozott Liszt Ferenc (egy kéziratát az OSzK Zeneműtárában találhatjuk). Nem kevésbé sikeresnek mondható az a bibliográfia, amely a kétnyelvű katalógusban eligazítja az érdeklődőket: a jó válogatásban valóban a leginkább kiemelkedő magyar(országi) Lenau-tanulmányokról kapunk képet.

Szépen méltatja Lenau jelentőségét Frieder Birzele, Baden-Württemberg tartomány belügyminisztere a katalógushoz írt (és két nyelven publikált) előszavában: „Kozmopolita volt, mégsem volt hazátlan. Lenau térbelileg egymástól távol eső régiókban élt, tapasztalt, dolgozott. Kapcsolatot teremtetett a magyarok és lengyelek, a németek, osztrákok és nyugat-európaiak, az európaiak és amerikaiak politikai és kulturális céljai közt.”

A katalógus is szépen szolgálja ezt a célt.

FRIED ISTVÁN

Le Glaneur Études et Mélanges — Répertoire des années 1963–1995. (Tomes 1–20). Athènes 1995. Association d'Étude des Lumières en Grèce, 38.

A repertórium-szerű kiadvány a görög Felvilágosodás korára vonatkozó kutatási eredményeket publikáló szakfolyóirat eddig megjelent húsz évfolyamáról nyújt értékes információt. A többnyire görög, esetenként angol, francia, német, olasz nyelven közlő O EPANISTHΣ — „Le Glaneur”, a három évtizedes múltira visszatekintő Görög felvilágosodás-kutató Társaság folyóirata, az érdekelts tudományágak szerzőinek a görög felvilágosodással, a 18. századdal kapcsolatos tanulmányoknak rendszeres kiadását végzi. Tanulmányanyaga a kutatási tematika természetének megfelelően interdiszciplináris jellegű, feldolgozási módját s célzatát tekintve összehasonlító módszerű. *Tanulmány* (Études) rovata mellett *Vegyes* (Mélanges) rovatában különböző műfajú írások, kisebb közlemények, tudományos események kró-

nikái, kutatási beszámolók, régi kézirat-, nyomda- és könyvtörténeti búvárlatok, hellén bibliográfiai adatközlések stb. jelentek meg szép számmal.

Dimitris Apostolopoulos szerkesztői bevezetője szerint a szakmai tájékoztatásnak ez a formája, az impozáns folyóiratanyag tartalomjegyzékszerű ismertetése az évfolyamok időrendjében görögül franciára fordított címekekkel, első kísérletnek tekinthető, hogy a görög felvilágosodás-kutatásokra s elért eredményeire fölhívják a nemzetközi tudományos közvélemény figyelmét. Kedvező alkalmul kínálkozott a müncheni IX. Nemzetközi Felvilágosodás Kongresszus; ennek VII. szekciójában külön Table Ronde (Les Revues et les Journaux) biztosított fórumot a 18. század sokrétű kutatásának szentelt egyes nemzeti (olasz, angol, francia, orosz, német, amerikai, holland, görög) folyóiratok bemutatására.

O EPANΙΣΤΗΣ – Le Glaneur tematikájában a szerkesztők kiemelt helyet szántak a felvilágosodás mozgalmában jelentős szerepet vállaló görög gondolkodók életművét föltáró történeti tanulmányoknak; a felvilágosodás eszméit terjesztő intézmények, iskolák, könyvtárak, társaságok témakörének. Fontosnak tartották a korszakot megelőző és azt követő periódus társadalom- és esztétörténeti kutatásokat. Az európai felvilágosodás képviselőihez fűződő kapcsolatok, műveik recepciójának (Rousseau Görögországban, „voltaireanisme”, az Encyclopédie ismerete, Metastasio áttűtetése, Leonardo Kapetanakis és Becariae di Frisi levelezése, német hatás a görög kultúrára Constantin Assopios esetében, Christian Wolff matematikai műveinek fordítása, W. T. Krug és a görögök – „Griechenlands Wiedergeburt” lefordítása, – S. Gessner a neohellén felvilágosodás irodalmában, a szabadkőművéség elterjedése, stb.) komparatista vizsgálata számos közlemény tárgya.

A művelődéstörténeti érintkezésekben a kéziratok, könyvek, röpiratok, nyomtatványok értékes elemei az európai művelődés hálózatának; erről tanúskodik Théophilos Kampania felvilágosult püspök könyvtárának bemutatása. Gazdag leltárhelyek a patmosi I. Théologos monostor leltára, a lavriote-i szerzetes Cyrille de Patras könyvtára, Prophète Élie és Saints-Pères de Zitsa monostorok régi görög könyvgyűjteménye, a Bibliothèque Patriarchale (egykori Olympiotissa monostor) kéziratgyűjteménye. Külföldi könyvtá-

ri kutatások eredményeiről számolnak be olyan közlések, mint a velencei „San Giorgio” görög könyvnyomtatás és a Marciane Könyvtár régi görög könyvei, a máltai anglikán Misszió nyomdájának görög publikációi, a római Saint-Athanasz görög kollégium régi görög könyvei, berlini és pétervári görög nyomtatványok a felvilágosodás korából, görög könyvek és kéziratok egy észak-moldáviai kolostorban, Bulgáriában stb. További föltárára váró téma a „circulation du livre” az ottomán uralom alatt, ami a görögországi felvilágosodás egyik meghatározó vonására is utal.

A görög felvilágosodás alapvető jellegzetessége, hogy folyamata idegen uralom alatt, a vegyes etnikumú muzulmán ottomán birodalomba olvastott, önálló államiságától megfosztott országban ment végbe. Az Új Hellenizmusban a szabadság eszméje, az egyéni szabadság követelése összeolvadt a nemzeti felszabadulás aspirációjának gondolatával. A görög felvilágosodás-kutatók figyelme egyaránt irányul az analógiák keresésére, illetve olyan európai népek történetére, amelyek önálló nemzeti állam s független ország keretében éltek a felvilágosodás korában. A Le Glaneur teret biztosít a hasonlóságok és eltérések tanulmányozására, szem előtt tartva a felvilágosodás egységét és különbözőségét hangsúlyozó újabb nemzetközi kutatások eredményeit.

A külföldi szerzők között magyarok is találhatók; megemlíthetők Füves Ödön írásai, például a szentendrei szerb görög-orthodox püspökség könyvtárának görög nyomtatvány-katalógusáról, egy pesti görög könyvtáráról, Georg Sina ismeretlen leveléről és Simon Sina tiszteletére írt magyar költeményről vagy Baumgartner Sándortól egy magyar patrióta, gróf Széchenyi István Görögországban. A szerény magyar szerzői jelenlét is örvendő, fenntartása és erősítése kívánatos a kutatási kapcsolatok bővítésére törekvő görög szakfolyóirattal.

HOPP LAJOS

Die Lebensbeschreibungen der Königin Mathilde. Hg. von Bernd SCHÜTTE, Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1994. 236. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi, 66.) – **Bernd Schütte: Untersuchungen zu den Lebensbeschreibungen der Königin Mathilde.**

de. Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1994. 114. (Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte, Bd. 9.)

A középkori szentkultusz egyik kedvelt szent-típusa volt a szent király illetve szent királynő. Szent Oswald, Szent Olaf, Szent István, Szent László, Szent Henrik és felesége, Kunigunda mind ebbe a csoportba tartoznak. S közéjük tartozik Szent Matild, I. Henrik király második felesége is, akinek két legendája most új kiadásban látott napvilágot.

Szent Matild 895 körül született, apja Dietrich szász gróf, anyja a dán–fríz nemesi családból származó Reinhild volt. A herfordi kolostorban nevelkedett, ahol nagyanyja volt az apát. 909-ben férjhez ment Henrik herceghez, a későbbi I. Henrik királyhoz. Házasságukból öt gyermek született, akik közül a leghíresebb I. (Nagy) Ottó császár volt. Matild számos kolostort alapított, például a quedlinburgi Szent Szeverint, vagy a naumburgi konventet. 968. március 14-én hunyt el Quedlinburgban.

Néhány évvel halála után II. Ottó császár megbízásából egy ismeretlen szerző megírta Matild vitáját. Ez a rövid szöveg, amely a *Vita Mathildis antiquior* nevet kapta, szolgált alapul a jóval terjedelmesebb *Vita Mathildis posterior* számára, amely II. Henrik utasítására vélhetően annak trónralépésekor keletkezett.

A *Vita posterior*-t először 1668-ban az *Acta Sanctorum*-ban adták ki, a *Vita antiquior* első kiadására — mivel azt csak 1824-ben fedezték fel — 1852-ben került sor.

A két vita új szövegkiadása és a külön kötetben helyet kapott tanulmány egy, a Bonni Egyetemen 1992-ben benyújtott disszertáció része.

Az új szövegkiadás több szempontból is indokolt volt. Legutoljára 1841-ben illetve 1852-ben adták ki őket a *Monumenta Germaniae Historica* sorozatban. A *Vita posterior* kiadását Georg Heinrich Pertz gondozta, ő a B₂ kéziratot vette szövegkiadása alapjául. Pertz azonban sok helyen belenyúlt a szövegbe, amit a D₂ kézirat későbbi felfedezése nem igazolt. A *Vita antiquior* Rudolf Köpke-féle 1852-es kiadása a ma Göttingában őrzött kézíraton (G) alapul, jelen kiadás viszont az oxfordi kézíraton, amelyet a szakirodalom O-val jelöl. E változtatást az indokolta, hogy a göttingai kézirat az oxfordi (nem teljes) másolata. Köpke

annak idején azért a G-t használta, mert ennek felfedezője, Pertz bár tudott az oxfordi kézirat létezéséről, de nem találta meg azt. O-t csak 1879-ben fedezte fel G. Waitz.

A másik szempont, ami az új kiadást indokolta, az volt, hogy az eltelt időben számos tanulmány jelent meg Matild királynő legendáiról, ami szükségessé tette a kommentár kiegészítését.

A szövegkiadást tartalmazó kötet elején található bevezetőből a mű keletkezési idejére és helyére, a szerzőség kérdésére, a forrásokra és a kéziratok hagyományra vonatkozó legfontosabb dolgokat tudhatjuk meg. Ezt követi a két szöveg kiadása a kommentárokkal. A kötet végén igen jól használható regiszter található.

Schütte, aki az új szövegkiadás kapcsán behatóan tanulmányozta az idevonatkozó szakirodalmat, úgy találta, hogy a Matild-kutatás számos megállapítása korrekcióra szorul. Alapos tanulmányt írt tehát, amely sok tekintetben módosítja a Matild-legendákról alkotott eddigi képünket. Hogy ne terhelje a szövegkiadás kommentárját, írása külön kötetben jelent meg.

A causa scribendivel kapcsolatban például Schütte vitatja Gerd Althoffnak azt a nézetét, amely szerint a két vita keletkezésében a nordhauseni konventnek szinte kizárólagos szerepe lett volna, mégpedig azért, mert Matild királynő halála és II. Ottó rendelkezései (Theophanu-oklevél) miatt e konvent egzisztenciája veszélyeztetve lett volna. Schütte rámutat arra, hogy nem csak Nordhausennek, hanem a Matild alapította Quedlinburgnak is meghatározó szerepe volt a keletkezésben. Felhívja a figyelmet arra is, hogy egy ilyen jellegű mű keletkezésében rendszerint nem egy, hanem több szempont játszik szerepet.

A tanulmányt tartalmazó kötet elején bibliográfia található, amely a Matild-legendákra vonatkozó teljes szakirodalmat felsorolja.

Bernd Schütte szövegkritikai kiadása és tanulmánya elismerésre méltó szakmai teljesítmény, gondos, szakszerű munka eredménye. Matild királynő két vitájának új szövegkiadása a magyar történészek és irodalomtörténészek számára is jól használható lesz, elsősorban a magyar szent királyok és királyné szentekről szóló legendák vizsgálatánál.

TARTALOM

<i>Bartók István</i> : A humanizmustól a klasszicizmus felé (Molnár Gergely grammatikájának 1700 előtti kiadásáról)	349
<i>V. Ecsedy Judit</i> : A nagyszombati akadémiai nyomda első másfél évtizede (1648–1662)	361
<i>Enyedi Sándor</i> : Aranka György és galánthai Fekete János levelezése	374
<i>Köszegfalvi Ferenc</i> : A hódmezővásárhelyi könyvterjesztés kezdete és virágkora	416

KÖZLEMÉNYEK

<i>Szelestei N. László</i> : Bocatius János 1611-ben Kassán megjelent műveiről	427
<i>Ojtozi Eszter</i> : Possessor-i bejegyzések a Debreceni Egyetemi Könyvtár 17. századi külföldi könyveiben	432
<i>Horváth J. József</i> : Még egy selyemre nyomtatott tézislap	436
<i>Szecső Károly</i> : Egri adalékok az ún. modenai kódexek visszaszerzésének történetéhez	438

FIGYELŐ

<i>Fried István</i> : Megjegyzések egy fontos irodalmi lexikon kapcsán	441
<i>Monostory Klára</i> : Írói kéziratok elemzése	446
(<i>földvári</i>): Posztbizánci kultúra Magyarországon	450

BIBLIOGRÁFIA

<i>Kulcsárné Mónus Mária</i> : Az Egyetemi Könyvtár új beszerzései 1994-ben	451
<i>Pavercsik Ilona</i> : A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 1994-ben	453

SZEMLE

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve XXIII. 1988–1990., XXIV. 1991–1993. Szerk. Kiss Jenő. Bp. 1994. (<i>Kókay György</i>)	463
Ojtozi Eszter: A Debreceni Egyetemi Könyvtár 1651–1699 közötti külföldi könyvei és possessoraik. Debrecen, 1994. (<i>Soltész Zoltánné</i>)	464
Lenau-kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Katalógus. Bp. 1995. (<i>Fried István</i>)	465
Le Glaneur et Mélanges. Répertoire des années 1963–1995. Athenes, 1995. (<i>Hopp Lajos</i>)	466
Die Lebensbeschreibung der Königin Mathilde. Hg. von Bernd Schütte. Hannover, 1994. (<i>Lőkös Péter</i>)	467

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
Műszaki vezető: Kovács Judit
Megjelent 10,725 A/5 ív terjedelemben
HU ISSN 0025–0171
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme
Felelős vezető: Roznai Zoltán

SOMMAIRE

<i>Bartók, István</i> : De l'humanisme à classicisme. (Sur une édition d'avant 1700 de la grammaire de Gergely Molnár.)	349
<i>V. Ecsedy, Judit</i> : Les premiers quinze ans de l'imprimerie académique de Nagyszombat (1648–1662)	361
<i>Enyedi, Sándor</i> : La correspondance de György Aranka et János Fekete de Galántha en 1800	374
<i>Köszegfalvi, Ferenc</i> : Les origines et l'épanouissement de la propagation de livre à Hódmezővásárhely	416

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Szelestei N., László</i> : Sur les ouvrages de János Bocatius, parus en 1611	427
<i>Ojtozi, Eszter</i> : Des notes des possesseurs dans les livres étrangers parus au XVII ^e siècle de la Bibliothèque de l'Université de Debrecen	432
<i>Horváth J., József</i> : Encore une page de these imprimée sur soie	436
<i>Szecsókó, Károly</i> : Contributions d'Eger à l'histoire de la récupération des codes de Modène	438

CHRONIQUE

<i>Fried, István</i> : Remarques à propos d'une encyclopédie littéraire importante	441
<i>Monostory, Klára</i> : L'analyse des manuscrits d'écrivains	446
(<i>földvári</i>): Civilisation postbyzantine en Hongrie	450

BIBLIOGRAPHIE

<i>Mária Kulcsár-Mónus</i> : Les acquisitions nouvelles de la Bibliothèque de l'Université de Budapest en 1994	451
<i>Pavercsik, Ilona</i> : La littérature spéciale hongroise de l'histoire de l'imprimerie, du livre, de la presse et des bibliothèques en 1994	453

REVUE

<i>Ojtozi, Eszter</i> : Les livres étrangers de la Bibliothèque de l'Université de Debrecen entre 1651 et 1699 et leurs possesseurs. Debrecen, 1994. (<i>Soltész, Elizabeth</i>)	464
Une exposition en l'honneur de Nikolaus Lenau à la Bibliothèque Nationale Széchényi. (Catalogue.) Bp. 1995. (<i>Fried, István</i>)	465
Le Glaneur et Mélanges. — Répertoire des années 1963–1995. Athenes, 1995. (<i>Hopp, Lajos</i>)	466
Die Lebensbeschreibung der Königin Mathilde. Hg. von Bernd Schütte. Hannover, 1994. (<i>Lőkös, Péter</i>)	467